

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE

w Warszawie

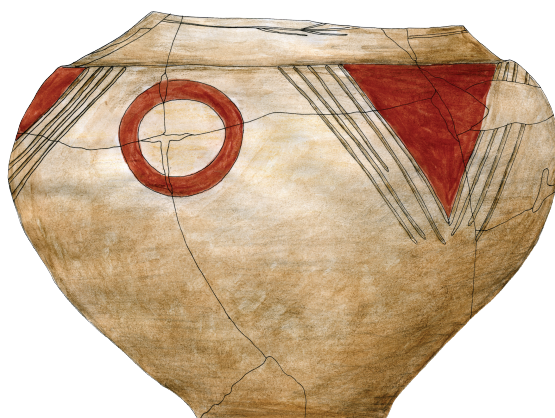

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) LVII

2004 – 2005

WARSZAWA 2005 VARSOVIE

**WIADOMOŚCI
ARCHEOLOGICZNE**

TOM LVII

Redaguje zespół / Editorial staff:

mgr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji / managing editor), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny / editor in chief),
prof. dr hab. Teresa Dąbrowska (zastępczyni redaktora naczelnego / subeditor), mgr Grażyna Orlińska,
mgr Radosław J. Prochowicz, mgr Andrzej Tomaszewski, doc. dr hab. Teresa Węgrzynowicz

Tłumaczenia / Translations:

Anna Kinecka, Marta Stasiak-Cyran
Anna Mistewicz & Jacek Andrzejowski (podpisy / captions)

Skład i łamanie / Layout:

J R J

Rycina na okładce: malowana waza gliniana
z Chojna-Golejewka, pow. Rawicz (rys. L. Kobylińska)

Cover picture: painted, clay vase
from Chojno-Golejewko, distr. Rawicz (L. Kobylińska del.)

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2005

© Autorzy, 2005

Sprzedaż detaliczna publikacji Państwowego Muzeum Archeologicznego, w tym egzemplarzy archiwalnych, prowadzona jest w salach wystawowych muzeum, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa. Płatność gotówką; wystawiamy rachunki i faktury. Ponadto nasze książki i czasopisma można zamawiać w PMA, tel. +48 (22) 831 32 21–25/110 lub pod adresem internetowym wydawnictwapma@pma.pl.

Cennik wydawnictw, wykaz publikacji i pełen spis zawartości czasopism PMA: pma@pma.pl/wydawnictwa.

Adres redakcji / Editorial office:

Państwowe Muzeum Archeologiczne
ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 831 32 21–25/141,152; fax: +48 (22) 831 51 95; e-mail: j.andrzejowski@pma.pl

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

Tom (Vol.) LVII

SPIS TREŚCI

Contents

R o z p r a w y

- Barbara Bargiel, Jerzy Libera, Zespoły grobowe z krzemiennymi płoszczami w Małopolsce i na Wołyniu 3
Grave assemblages with flint projectile points in the Little Poland and Volhynia

M i s c e l l a n e a

- Anna Drzewicz, Topór kamienny kultury ceramiki sznurowej z Czubina, pow. pruszkowski 29
A Corded Ware Pottery culture stone axe from Czubin, distr. Pruszków

- Anna Drzewicz, Technika produkcji młotków rogowych z osiedla obronnego kultury łużyckiej w Biskupinie 33
Antler hammers from the fortified settlement of the Lusatian culture at Biskupin – technology of production

- Grażyna Orlińska, Naczynie kultury łużyckiej z Pyszkowa, pow. sieradzki 41
A Lusatian culture footed beaker from Pyszków, distr. Sieradz

- Aleksandra Żórawska, Klamra hakowa z Kargoszyna, pow. ciechanowski. 47
Uwagi o chronologii i genezie ażurowych klamer z T-kształtnym zakończeniem w północno-wschodniej Polsce i na terenach bałtyjskich
The belt clasp from Kargoszyn, distr. Ciechanów.
The dating and origins of open-work belt-clasps with T-shaped endings from north-eastern Poland and the Balt lands

- Jacek Andrzejowski, Wczesna *Kragenfibel* z Obór i problem jej pochodzenia 57
Early *Kragenfibel* from Obory and the question of its provenance

- Katarzyna Czarnecka, Nieznane materiały z cmentarzyska kultury przeworskiej 67
w Wólce Domaniowskiej, w pow. radomskim
Unpublished finds from a cemetery of the Przeworsk culture at Wólka Domaniowska, distr. Radom

- Radosław Prochowicz, Znaleźisko dziobowatego okucia końca pasa z Przeradowa, pow. makowski 73
A beak-shaped strap end from Przeradowo, distr. Maków Maz.

- Dorota Popławska, Archeomuzykologia polska o aerofonach fletowych 81
Polish archaeomusicology on flute o aerophones

M a t e r i a ł y

- Bartłomiej Karch, Naczynia z IV okresu epoki brązu z Nowego Zatomia, pow. międzychodzki 89
Bronze Age pottery (BA IV) from Nowego Zatom, distr. Międzychód

- Anna Drzewicz, Materiały z cmentarzyska ludności kultury łużyckiej w Chojnie-Golejewku, pow. rawicki, z kolekcji 93
Aleksandra Guttmana
Material from a Lusatian culture cemetery at Chojno-Golejewko, distr. Rawicz, from the Aleksander Guttman collection

Anna Drzewicz, Ozdoby brązowe z Kruchowa, pow. gnieźnieński Bronze ornaments from Kruchowo, distr. Gniezno	101
Aleksandra Żórawska, Wielokulturowe cmentarzysko w Starym Targu w świetle dotychczasowych publikacji, archiwaliów i ocalałych materiałów The multicultural cemetery at Stary Targ in the light of literature, archival records and survived finds	111
Zbigniew Nowakowski, Cmentarzysko kultury przeworskiej w miejscowości Bielawy-Łuby, pow. łowicki, stan. 2 A Cemetery of the Przeworsk Culture at Bielawy-Łuby, distr. Łowicz, site 2	177
Anna Mistewicz, Cmentarzysko ludności kultury przeworskiej z wczesnego okresu wpływów rzymskich na stan. 29 w Dąbku, pow. mławski Early Roman Period cemetery of the Przeworsk culture at Dąbek, site 29, distr. Mława	197
A n e k s : Łukasz Maurycy Stanaszek, Analiza antropologiczna materiału kostnego z Dąbka, pow. mławski, stan. 29 Anthropological assessment of bone remains from Dąbek, site 29, distr. Mława	235
Teresa Liana Osada z młodszego okresu rzymskiego w Łęgonicach, pow. grójecki A Late Roman Period settlement of the Przeworsk culture at Łęgonice, distr. Grójec	241
K r o n i k a	297
Wykaz skrótów	299

OD REDAKCJI

W niniejszym tomie „Wiadomości Archeologicznych” zamieszczamy pracę zmarłej w 1998 roku dr Teresy Liany pt. *Osada z młodszego okresu rzymskiego w Łęgonicach, pow. grójecki*, przygotowaną i zredagowaną przez prof. dr hab. Teresę Dąbrowską na podstawie materiałów pozostawionych przez Autorkę. Redakcja „Wiadomości Archeologicznych” wyraża tą drogą podziękowania Pani prof. dr hab. Teresie Dąbrowskiej za wielki wkład pracy w przygotowanie do publikacji tego ważnego stanowiska kultury przeworskiej.

Redakcja „Wiadomości Archeologicznych” informuje, że w pracy Caroline Earwood *Wooden artefacts from the medieval town of Dawidgródek, Belarus* opublikowanej w tomie LVI zostało wykorzystanych szereg rysunków autorstwa Pani Wiesławy Gawrysiak-Leszczyńskiej. Redakcja przeprasza Autorkę za omyłkowe opuszczenie Jej nazwiska w podpisach pod następującymi rycinami: fig. 6 nr 72.7, 10 nr 65, 66:1, 79.3, fig. 11 (z wyjątkiem nr. 16.2), fig. 13 nr 81:3, fig. 16 (z wyjątkiem nr. 17.7), fig. 19, fig. 22, nr 79.11, 81.7, 81.14, 81.21, fig. 23, fig. 27 nr 79.14, 81.19.

Począwszy od bieżącego tomu w „Wiadomości Archeologicznych” Redakcja wprowadziła transliterację tekstów pisanych grażdanką (cyrylicą) zgodną z zasadami opisanymi w Polskiej Normie PN-ISO 9:2000 (*Informacja i dokumentacja — transliteracja znaków cyrylickich na znaki łacińskie — Języki słowiańskie i niesłowiańskie*).

Dr Wojciech Brzeziński
Redaktor Naczelny

ANNA MISTEWICZ

CMENTARZYSKO LUDNOŚCI KULTURY PRZEWORSKIEJ Z Wczesnego OKRESU Wpływów Rzymskich na stan. 29 w Dąbku, pow. Mławski*

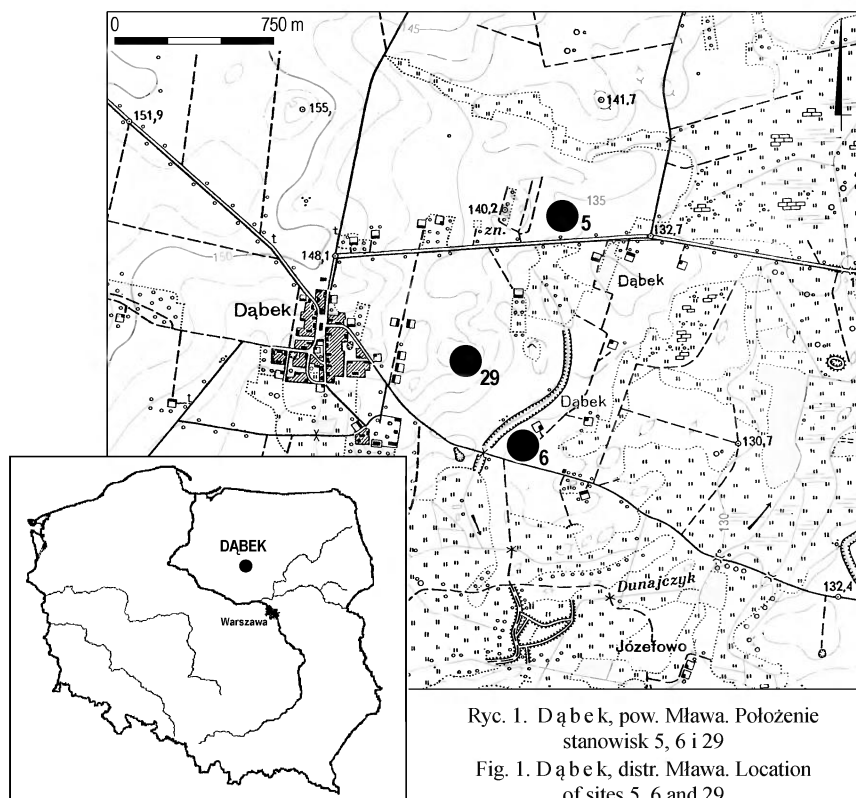
EARLY ROMAN PERIOD CEMETERY OF THE PRZEWORSK CULTURE AT DĄBEK, SITE 29, DISTR. MŁAWA*

Wieś Dąbek, gmina Stupsk, położona jest ok. 11 km na południe od Mławy, na obszarze zaliczanym geograficznie do Niziny Północno-Mazowieckiej. Na terenie tym znajduje się strefa tzw. Wzniesień Mławskich – zespołu wyrazistych form kemowych i morenowych, rozciągających się od Mławy do Przasnysza i przekraczających w kilku miejscach wysokość 200 m n.p.m. (J. Kondracki 2000, s. 184), typem rzeźby przypominających młody krajobraz pojezierny. Ten wyniosły obszar wysoczyzny

stanowił naturalną groblę pomiędzy bagnistymi dolinami górnej Wkry i Orzycy.

Podstawowe tło glebowe Ziemi Zawkrzeńskiej tworzą gleby piaszkowe. Nad górną Działdówką i na południowy wschód od Mławy występują długie i wąskie wały ozów, zbudowane ze żwirów, głazów i gruboziarnistych piaszków. Dla strefy mławskich moren charakterystyczne są też bezodpływowe zagłębienia wypełnione torfowiskami, a miejscami, na przykład nad Mławką, złożami rud darniowych (Atlas... 1958, s. 54–55). W Dąbku znajdują się też niewyczerpane pokłady gliny i marglu (Słownik... 1880, s. 916).

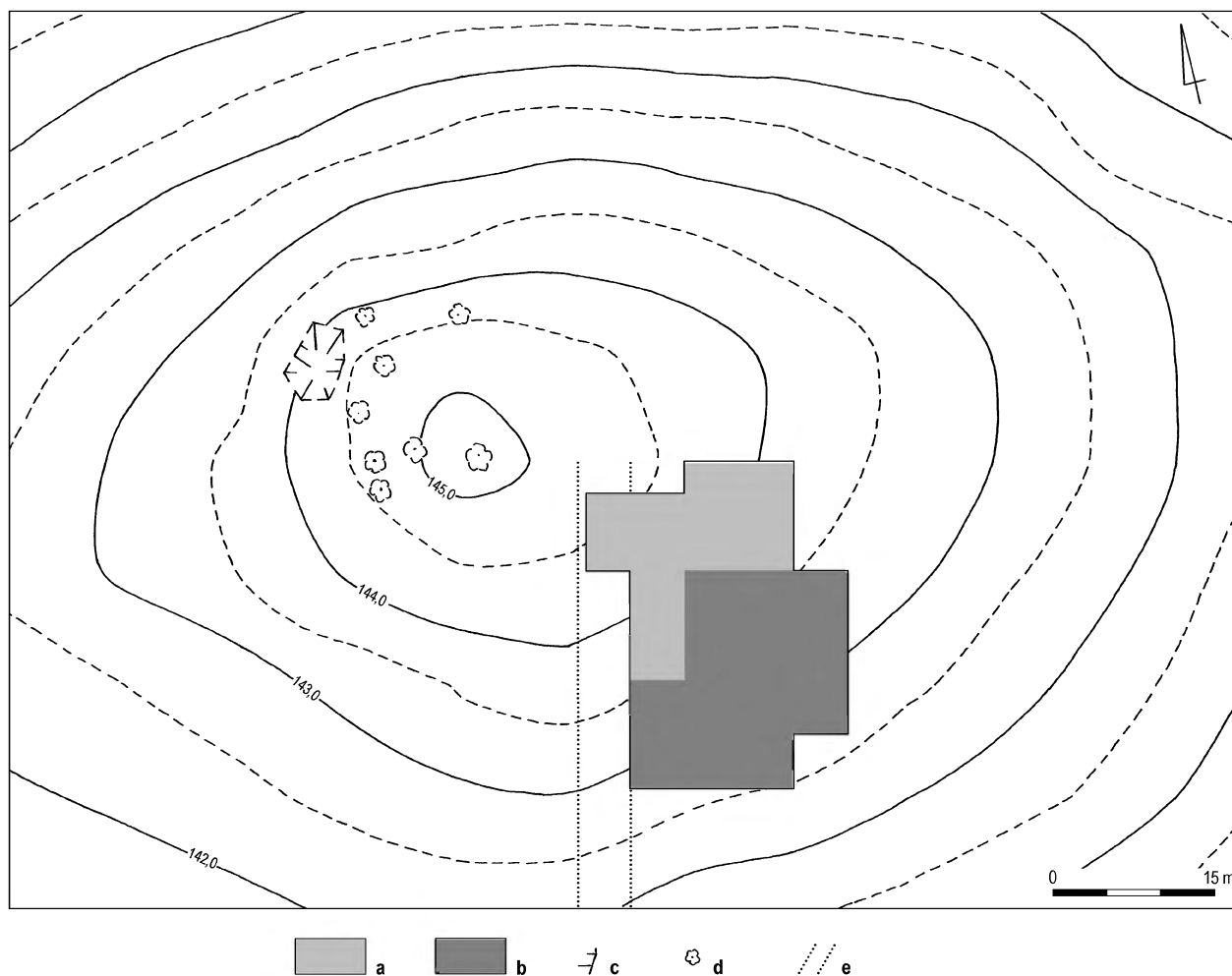
Dąbek usytuowany jest nad doliną Dunajczyka – niewielkiego dopływu Łydni, na terenach zatorfionych, często podmokłych, drenowanych obecnie przez liczne rowy odprowadzające wody do głównego cieku. W przeszłości, jak pokazuje mapa opracowana w 1784

Ryc. 1. Dąbek, pow. Mława. Położenie stanowisk 5, 6 i 29

Fig. 1. Dąbek, distr. Mława. Location of sites 5, 6 and 29

* Artykuł ten jest poprawioną wersją pracy magisterskiej obronionej w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego w 2004 roku. Pragnę serdecznie podziękować mojemu Promotorowi, Panu prof. dr. hab. W. Nowakowskiemu oraz Recenzentowi, Panu prof. dr. hab. J. Kolendo za ich pomoc w trakcie powstawania tej pracy. Za udostępnienie materiałów z badań w Dąbku do opracowania naukowego i publikacji chciałabym bardzo podziękować Panu mgr. A. Grzymkowskiemu z Muzeum Ziemi Zawkrzeńskiej w Mławie i Panu mgr. L. Arentowi, dyrektorowi tego Muzeum. Szczególne podziękowania kieruję do Pana mgr. J. Andrzejewskiego za ogromną pomoc i cierpliwość. Dziękuję też Panu mgr. A. Cieślińskiemu, Panu mgr. R. Prochowiczowi i Pani mgr. A. Żorawskiej za cenne uwagi i sugestie.

Ryc. 2. Dąbek, pow. Mława. Plan wysokościowy stanowiska 29. Obszar zbadany w 1996 (a) i 1997 (b) roku, teren zniszczony (c), większe drzewa (d), droga polna (e). Oprac. A. Mistewicz i A. Potoczny wg mapy pomiarów geodezyjnych S. Michaluka i M. Polaka (Topos s.c., Mława)

Fig. 2. Dąbek, distr. Mława. Topographic plan of site 29. Area excavated in 1996 (a) and 1997 (b), destroyed area (c), bigger trees (d), a field track (e). A. Mistewicz and A. Potoczny del., based on S. Michaluk and M. Polak's map of geodesic measurements (Topos s.c., Mława)

roku przez Karola de Perthées, pułkownika Wojsk Koronnych i geografa królewskiego¹, na wschód od wsi Dąbek mógł się znajdować nieduży zbiornik wodny (jeziorko?). Nie potwierdza tego jednak rekonstrukcja hydrografii woj. płockiego, wykonana przez J. Lemené (Atlas... 1958, mapa główna)².

W 1982 roku w rejonie Dąbka przeprowadzono badania powierzchniowe w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski. Odkryto wówczas kilkanaście stanowisk, w tym kilka datowanych na okres późnolateński i okres wpływów rzymskich. Kolejne badania powierzchniowe przeprowadzono w latach 1990 i 1991³. W 1992 roku Muzeum Ziemi Zawkrzeńskiej z Mławy (dalej: MZZ) przystąpiło do prac wykopaliskowych na stan. 5 – cmentarzysku przeworsko-wielbarskim, które z roczną przerwą kontynuowano przez pięć sezonów (A. Grzymkowski 1996, s. 180–185), zaś w roku 1995 przebadano fragment wielokulturowego stan. 6 (Ryc. 1).

Na stan. 29 natrafiono przypadkowo w 1994 roku podczas kopania żwiru – odsłonięto wówczas grób popielnicowy, oznaczony później jako obiekt 1. W listopadzie 1996 i w sierpniu 1997 roku na zagrożonej części nekropoli przeprowadzono badania ratownicze, odkrywając 30 obiektów⁴ (Ryc. 2, 3).

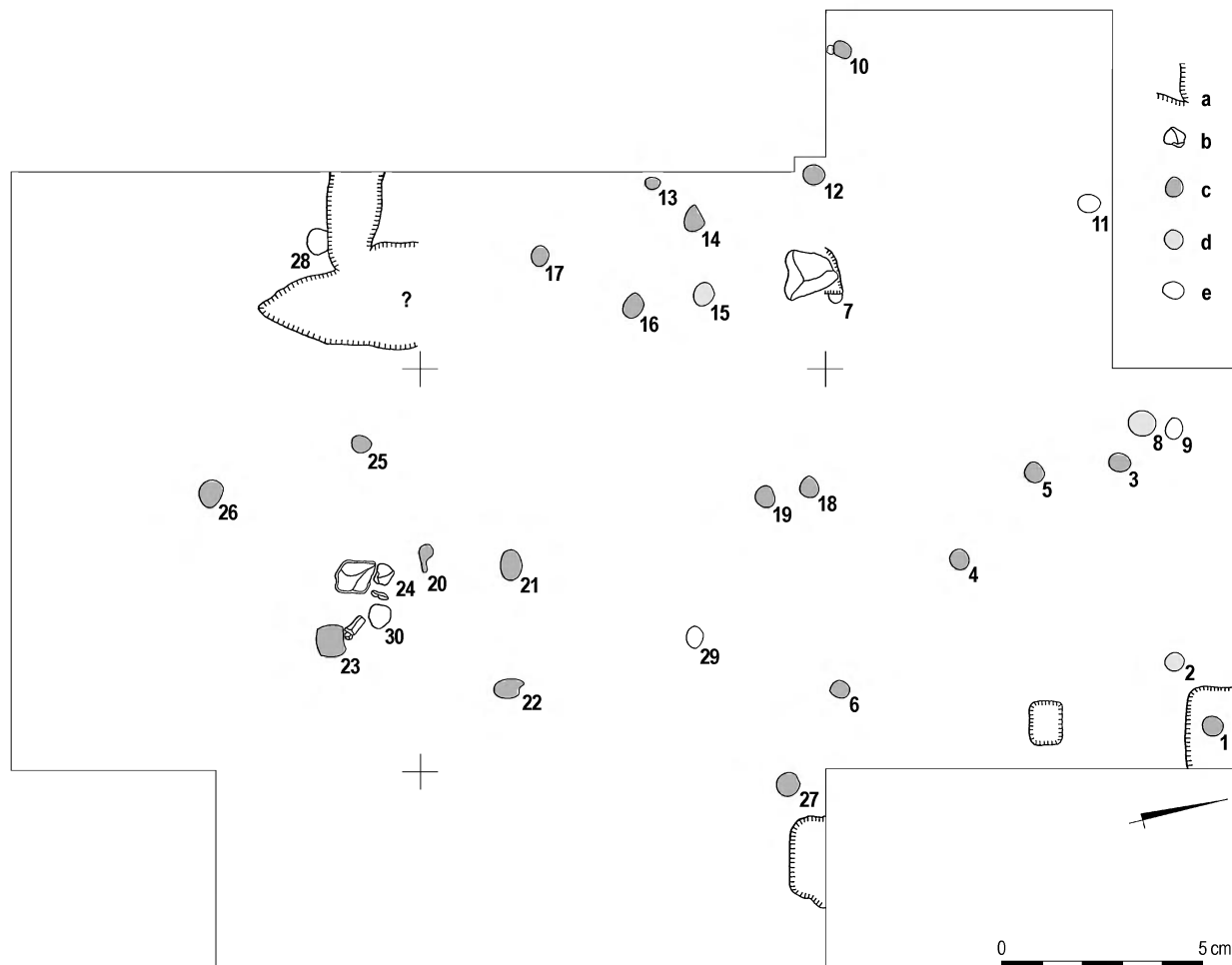
Stan. 29 położone jest na wyróżniającym się w terenie wyniesieniu o wysokości ok. 146 m n.p.m. Część stanowiska jest obecnie nieużytkiem, na pozostałej partii znajduje się pole orne; w niewielkim stopniu jest ono też porośnięte drzewami. Na szczyt wzniesienia prowadzi polna droga, przecinająca stanowisko (Ryc. 2).

¹ *Mapa szczególna województwa płockiego i ziemi dobrzyńskiej zrzadzona z innych wielu map meyscowych tak dawniej jak i świezo odrysowanych tudzież gościnnych i niewatpliwych wiadomości wszystko według regul geograficznych i obserwacji astronomicznych przez Karola de Perthées Pułkownika Wojsk Koronnych i J.K.M. Geografa, 1:225 000, oprac. w 1784 r., wyrtylowana w Paryżu przed 1806 r. par A. F. Tardieu, Graveur Géographe de sa M. J. de toutes les Russies.*

² Mapa w skali 1:200 000 ma prezentować stan z ok. 1578 r. Rzeki naniesiono na niej według stanu z przełomu XIX/XX w., bagna i obszary podmokłe zaś według rekonstrukcji stanu z końca XVIII w.

³ W 1992 roku mgr M. Czarniecki dostosował obszar AZP 40-60 do obowiązujących arkuszy (według nowych cięć). Z nieznanых powodów niektórym stanowiskom nadał wówczas nowe numery w obrębie miejscowości, między innymi stan. 5 w Dąbku otrzymało numer 9, zaś stan. 6 numer 13. W dokumentacji z badań oraz w inwentarzach w MZZ cmentarzyska te figurują jednak odpowiednio jako stan. 5 i 6. Stan. 29 odkryto już po wykonaniu karty AZP.

⁴ Badaniami kierował mgr A. Grzymkowski z MZZ, przy współpracy mgr M. Piotrowskiego z ówczesnego Muzeum Okręgowego w Ciechanowie (obecnie Muzeum Szlachty Mazowieckiej). W okresie od 18 do 29 listopada 1996 przebadano około 2 arów, na których zarejestrowano 17 obiektów, zaś od 4 do 18 sierpnia 1997 ponad 3 ary, gdzie odkryto 13 obiektów.

Ryc. 3. Dąb ek, pow. Mława. Plan przebadanej części cmentarzyska. Wkopy nowożytnie (a), duże kamienie (b), groby ciałopalne z okresu wczesnorzymskiego (c), groby ciałopalne niedatowane (d), obiekty (jamy) o nieokreślonym charakterze (e). Rys. A. Potoczny
Fig. 3. Dąb ek, distr. Mława. Plan of the excavated section of the cemetery. Modern disturbances (a), big stones (b), cremation graves from the Early Roman Period (c), cremation graves that cannot be dated (d), features (pits) of indefinable character (e). A. Potoczny del.

KATALOG

W katalogu zachowano połowę numerację obiektów. Opis obiektu zawiera określenie jego typu, opis jamy i wyposażenia oraz, w wypadku obiektów, w których wystąpiły fragmenty kości, wyniki analiz antropologicznych (I) i archeozoologicznych (II)⁵. Niektóre informacje i określenia zostały pominięte ze względu na ich częste powtarzanie się. W wypadku grobów chodzi tu o obrządek pogrzebowy (na stan. 29 odkryto wyłącznie groby ciałopalne) i ich przynależność kulturową (wszystkie groby są grobami ludności kultury przeworskiej). Wszystkie naczynia wykonane zostały ręcznie, z gliny, w większości wypadków z mineralną domieszką drobną i/lub średnioziarnistą – domieszkę opisano tylko wówczas, gdy odbiega od tego standardu. Zabytki ze stopów miedzi określane są jako brązowe (specjalistyczne analizy składu chemicznego nie były wykonywane). Ceramika została sklasyfikowana według typologii naczyń z Niedanowa (W. Ziemińska-Odojowa 1999b), która jest zmodyfikowaną wersją typologii opracowanej przez T. Dąbrowską dla ceramiki z Kamieńczyka (1997), zapinki według O. Almgrena (1923), sprzączki do pasa według R. Madydy-Legutko (1987), okucie końca pasa

według K. Raddatza (1957). Numery w katalogu odpowiadają numerom zabytków na tablicach. Tablice zawierają rysunki prawie wszystkich zabytków tzw. wydzielonych oraz naczyń i charakterystycznych fragmentów ceramiki (naczynia rekonstruowane narysowano w postaci szkiców), a także rysunki planów i profili obiektów – te ostatnie są wiernym odzwierciedleniem rysunków z dokumentacji polowej.

Obiekt 1 (grób popielnicowy?)

Odkryty przypadkowo w 1994 roku przez właściciela pola podczas kopania żwiru. Zgodnie z zapisem w dzienniku badań grób miał być *obsypany stosem*. I: mężczyzna (?), *maturus* (40–50 lat).

Inwentarz (Ryc. 4/1): **1.** Popielnica – naczynie podtypu B.2.2 o dwustożkowatym brzuscu. Słabo wyodrębniona szyjka podkreślona delikatną rytą linią. Powierzchnia gładka, popielato-szara. Wys. ok. 11 cm, średn. wylewu 18–19 cm, brzusca 17,5 cm, dna 7 cm. **2.** Naczynko typu B.8 o dwustożkowatym brzuscu. W jego górnej części delikatna rytą linią. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, ciem-

⁵ Chciałabym bardzo podziękować Panu dr. L. M. Stanaszewskiemu z Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie za wykonanie analizy kości ludzkich, Pani mgr A. Gręzak z Instytutu Archeologii UW za przeprowadzenie analizy kości ssaków oraz Pani dr hab. T. Tomek z Instytutu Systematyki i Ewolucji Zwierząt PAN w Krakowie za wykonanie analizy kości ptasich.

noszara. Domieszka drobno-, średnio- i gruboziarnista. Wys. 6 cm, średn. wylewu 8 cm, brzuśca ok. 8 cm, dna 4 cm. **3.** 2 fragmenty brzuśca zdobione delikatnym ornamentem rytym z nakłuciami. Powierzchnia zniszczona, ceglasto-szara. **4.** Fragmenty naczynia typu A.2 o zaokrąglonym brzuścu. Powierzchnia gładka, ceglata. **5.** Kilkanaście fragmentów przepalanej, niecharakterystycznej ceramiki.

Datowanie: wczesny okres wpływów rzymskich.

Obiekt 2 (grób?)

Zarejestrowany na głęb. 30 cm od powierzchni. Zarys jamy owalny, o wym. ok. 40×50 cm, w przekroju półkolisty, miąższości do 40 cm. W wypełnisku brunatny piasek z dużą ilością żwiru i kamieni. Na obrzeżach jamy (w części stropowej) i blisko niej kilkanaście małych i średniej wielkości kamieni (Ryc. 4/2). Według dziennika badań oraz inwentarza wyposażenia obiektów, na E skraju jamy nieliczne fragmenty przepalonych kości (zagięły).

Inwentarz: brak.

Datowanie: ?

Obiekt 3 (grób jamowy?)

Odkryty na głęb. 30 cm od powierzchni. Zarys jamy w przybliżeniu kolisty, o wym. ok. 40×50 cm, w przekroju nieckowaty, o miąższości do 22 cm. Wypełnisko czarne z resztkami stosu, miejscami szarobrunatne. W środkowej części jamy fragmenty przepalonych naczyń oraz kości. Na jej obrzeżach (zwłaszcza od E) niewielkie kamienie (Ryc. 5/3). Według inwentarza napływu materiału w obiekcie tym znaleziono *drut brązowy* (zagiął). **I:** kobieta, wczesny *adultus* (ok. 20 lat).

Inwentarz (Ryc. 5/3): **1.** Przepalone fragmenty naczynia zdobionego ornamentem rytym w połączeniu z odciskanymi dołeczkami (motyw meandra). Powierzchnia gładka, zniszczona, ceglata. **2.** 4 fragmenty ceramiki zdobionej ukośnymi nacinaniami ujętymi w dwie ryte bruzdy; 2 fragmenty wylewu, zdobionego rytą bruzdą; 2 fragmenty przydenne naczynia. Powierzchnia gładka, popielato-ceglata. **3.** Ok. 30 fragmentów przepalanej, niecharakterystycznej ceramiki.

Datowanie: wczesny okres wpływów rzymskich.

Obiekt 4 (grób jamowy?)

Zarejestrowany na głęb. 25–30 cm od powierzchni. Zarys jamy kolisty, o wym. ok. 40×50 cm, w przekroju owalny o miąższości do ok. 40 cm. Wypełnisko czarne. Fragmenty przepalonych naczyń i kości rozproszone w całej jamie, ze skupiskiem w części spągowej. Wśród kości przy dnie jamy przepalony przęślik oraz fragmenty stopionego brązu i fragment przedmiotu żelaznego. Grób otoczony małymi i średniej wielkości kamieniami, które nie tworzyły żadnego układu (Ryc. 5/4). **I:** kobieta (?), *adultus* (25–35 lat). **II:** 3 nieokreślone fragmenty kości zwierzęcych, w tym być może ptasich.

Inwentarz (Ryc. 5/4): **1.** Fragmenty silnie przepalonego, szerokokotworowego naczynia typu A.1.3, o zaokrąglonym brzuścu, zdobionego delikatnie rytą linią pod wylewem i drugą, cieńszą w górnej części brzuśca. Powierzchnia gładka, szaro-brązowo-ceglata. Wys. ok. 18–18,5 cm, średn. wylewu ok. 12,5 cm, brzuśca ok. 20,3 cm, dna do 10 cm. **2.** Fragmenty naczynia typu B.4, o zaokrąglonym profilu, zdobionego ornamentem rytym i odciskanymi dołeczkami (motyw meandra). Powierzchnia gładka, szaro-ceglata. **3.** Fragment ucha z kanałikiem. Powierzchnia gładka, szaro-ceglata. **4.** 2 fragmenty wylewu i 1 fragment brzuśca naczynia o gładkiej, popielato-ceglastej powierzchni. **5.** Fragment przydenne naczynia. Powierzchnia gładka, szaro-popielato-ceglata. Średn. dna ok. 9 cm. **6.** Kilkanaście przepalonych i niecharakterystycznych fragmentów ceramiki. **7.** Przepalony przęślik gliniany, dwustożkowaty, z wklęsłymi biegunami, popielatobrazowy. Wys. 1,5 cm, średn. ok. 4,5 cm, średn. otworu 0,5 cm. **8.** 8 fragmentów stopionego brązu. **9.** Skorodowany, drobny fragment przedmiotu żelaznego.

Datowanie: faza B₁ (B_{2b}?).

Obiekt 5 (zniszczony grób)

Zarejestrowany na głęb. 30 cm od powierzchni. Zarys jamy w planie kolisty, o wym. 45×50 cm, w przekroju nieckowaty, o miąższości do ok. 15 cm. Wypełnisko szarobrunatne, na obrzeżach nieco ciemniejsze. Nieliczne fragmenty ceramiki i kości wystąpiły w centralnej części stropu (Ryc. 6/5). **I:** pleć (?), *adultus* (25–35 lat).

Inwentarz (Ryc. 6/5): **1.** Fragment brzuśca naczynia zdobionego ornamentem rytym w połączeniu z odciskanymi dołkami, o powierzchni gładkiej, ceglasto-szarej. **2.** 2 drobne, niecharakterystyczne fragmenty ceramiki (w tym fragment wylewu).

Datowanie: wczesny okres wpływów rzymskich (?).

Obiekt 6 (zniszczony grób)

Zarejestrowany na głęb. 25 cm od powierzchni. Zarys jamy kolisty, o wym. ok. 40×45 cm, w przekroju lekko stożkowaty, o miąższości ok. 35 cm. Wypełnisko w centralnej części czarne (przepalona ziemia z pozostałościami stosu, a według dokumentacji rysunkowej także z drobnymi fragmentami kości i fragmentami przepalanej ceramiki), na obrzeżach szarobrunatne (Ryc. 6/6). Według inwentarza napływu materiału fragmenty ceramiki i kości znajdować się miały w spągu jamy. Na S skraju obiektu zadokumentowano skupisko średniej wielkości kamieni. **I:** wczesny *infans* I (0–1 rok).

Inwentarz (Ryc. 6/6): **1.** 2 przepalone fragmenty wylewu. Powierzchnia gładka, szaro-ceglasto-różowa.

Datowanie: wczesny okres wpływów rzymskich (?).

Obiekt 7 (wkop nowożytny, jama o nieokreślonym charakterze)

Na głęb. 35 cm wkop wypełniony białym piaskiem przemieszanym z czarną ziemią. We wkopie, na głęb. 45 cm (*w piasku calcowym*) głaz o wym. ok. 115×130 cm. Wkop przecinał jamę, uchwyconą na głęb. 25 cm. W planie jama zapewne kolista, o średn. ok. 40 cm, w profilu półkolista, o miąższości ok. 25 cm. Wypełnisko szarobrunatne.

Inwentarz: brak.

Datowanie: ?

Obiekt 8 (grób?)

Odkryty na głęb. 25 cm od powierzchni. Zarys jamy kolisty, o średn. ok. 60–65 cm, w przekroju nieckowaty, o miąższości do ok. 20 cm. W wypełnisku szarobrunatna ziemia z dużą ilością żwiru, w części centralnej ze śladami spalenizny, fragmentami przepalonych kości oraz fragmentami ceramiki (zagięły) (Ryc. 6/8). **I:** mało charakterystyczne kości ludzkie.

Inwentarz: brak.

Datowanie: ?

Obiekt 9 (jama o nieokreślonym charakterze)

Odkryty na głęb. 25 cm. Zarys jamy owalny, o wym. ok. 40×55 cm, w przekroju nieckowaty, o miąższości do ok. 15 cm. Wypełnisko szarobrunatne i szare ze śladami spalenizny na obrzeżach N, E i S. W planie jama częściowo otoczona małymi kamieniami (Ryc. 6/9).

Inwentarz: brak.

Datowanie: ?

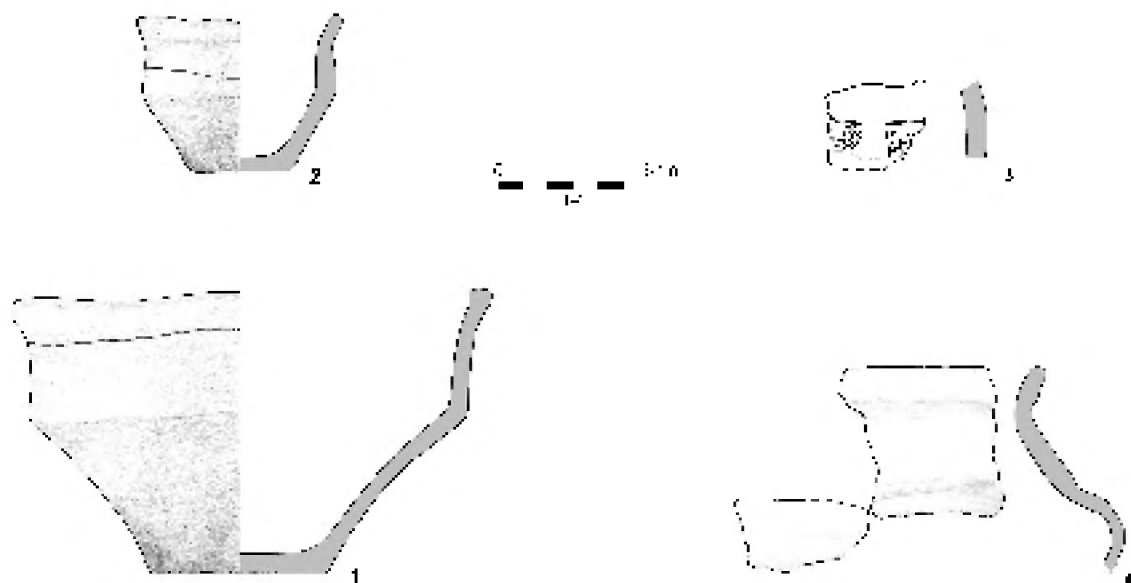
Obiekt 10 (grób jamowy)

Na głęb. 28 cm w żółtobrazowym piasku skupisko kości bez szczątków stosu. W planie koliste, o średn. 40 cm, w przekroju nieckowate, o miąższości ok. 15 cm. Obok skupiska kości mała, płytka jamka, w planie okrągła, o średn. ok. 15 cm, w przekroju nieckowata, o głęb. do 5 cm i szarobrunatnym wypełnisku (Ryc. 6/10). **I:** mężczyzna, *adultus* (25–35 lat).

Inwentarz (Ryc. 6/10): **1.** Fragment górnej części naczynia typu B.5. Powierzchnia gładka, ceglata. **2.** 2 niecharakterystyczne fragmenty ceramiki.

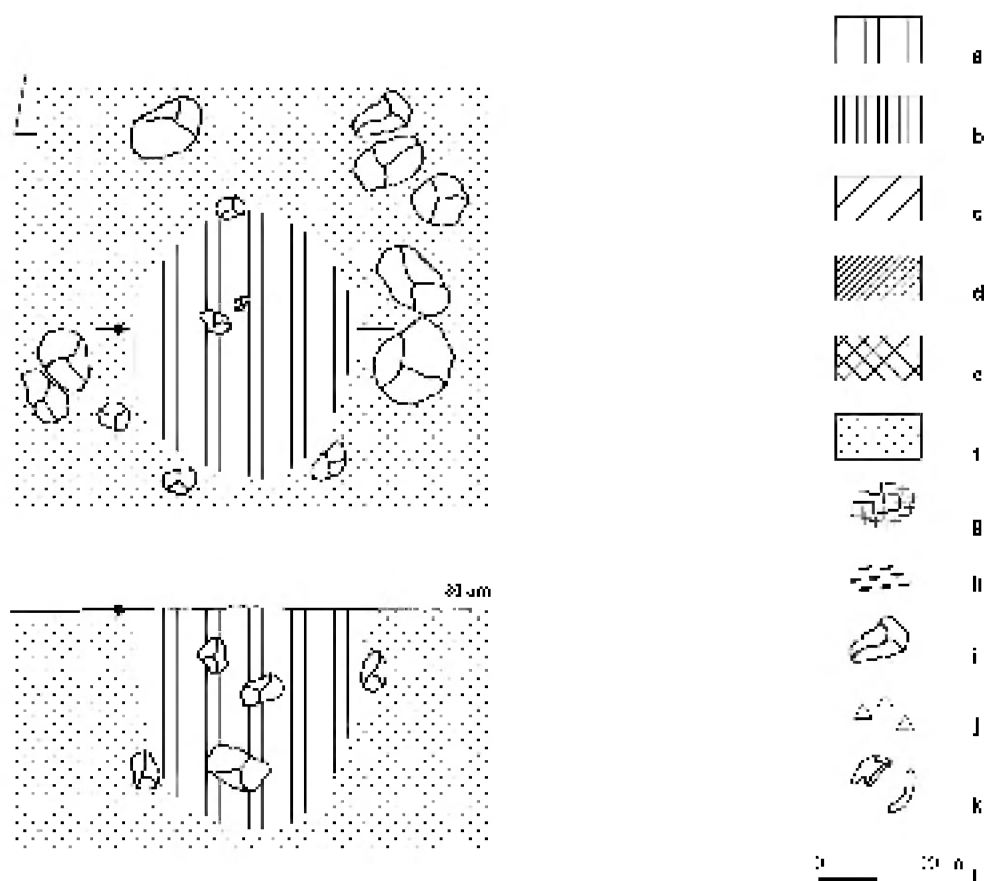
Datowanie: wczesny okres wpływów rzymskich.

Obiekt 1

Obiekt 2

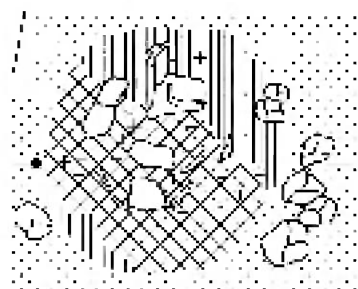
Legenda

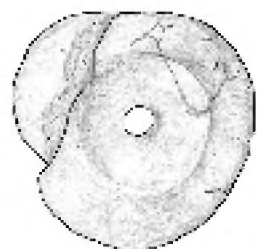
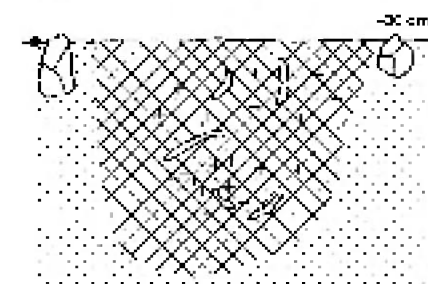
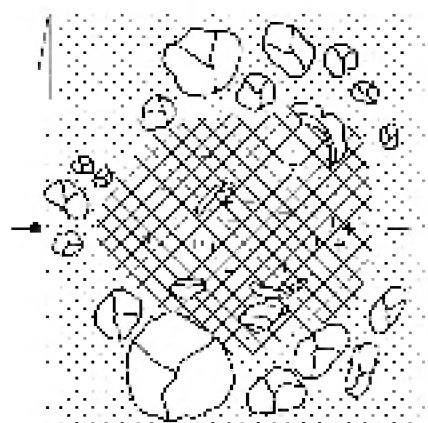
Ryc. 4. Dąb e k, pow. Mława. Obiekty 1 i 2. 1:1–4 – glina. Legenda (do ryc. 4–15): ziemia brunatna (a), ziemia szarobrunatna (b), ziemia szara (c), ziemia ciemnoszara (d), ziemia czarna lub brunatnoczarna (e), żółty lub brązowożółty piasek (f), przepalone kości (g), węgle drzewne (h), kamienie (i), większe (j) i drobne (k) fragmenty ceramiki, skala planów i przekrojów obiektów (l). Wszystkie rys. A. Mistewicz

Fig. 4. Dąb e k, distr. Mława. Graves 1 and 2. 1:1–4 – clay. Legend (figs. 4–15): brown soil (a), grey-brown soil (b), grey soil (c), dark grey soil (d), black or brown-black soil (e), yellow or brown-yellow sand (f), burnt bones (g), charcoal (h), stones (i), bigger (j) and smaller (k) potsherds, scale of plans and cross-sections (l). All drawings A. Mistewicz

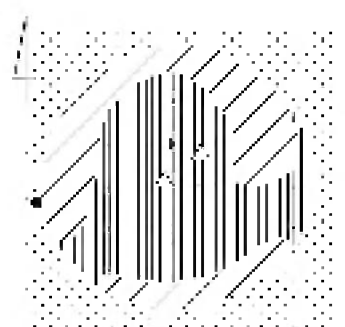
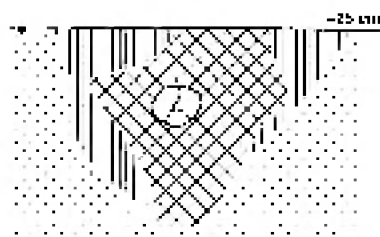
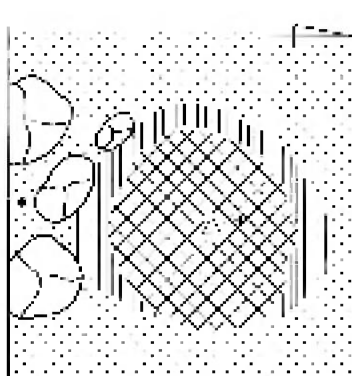
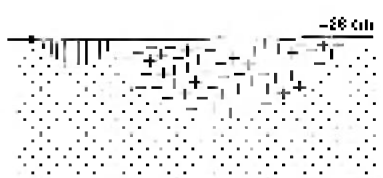
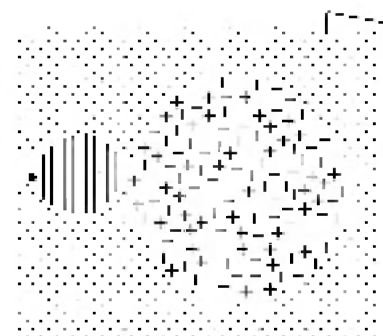
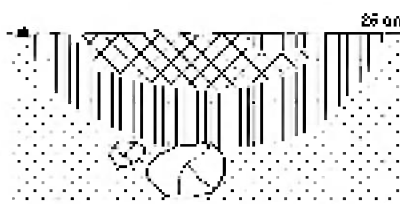
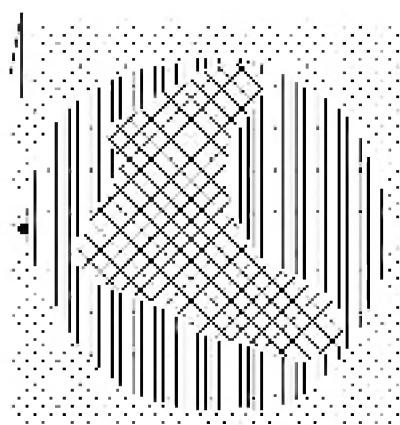
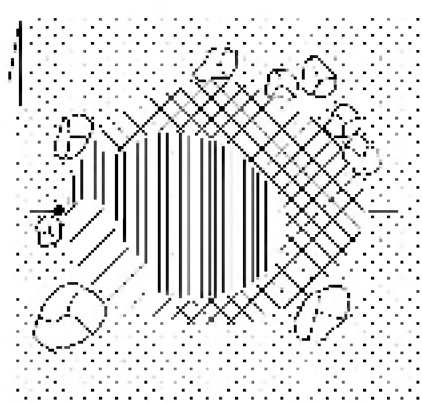
Obiekt 3

Obiekt 4

Ryc. 5. Dąbek, pow. Mława. Obiekty 3 i 4. 3:1,2, 4:1-5,7 – glina
Fig. 5. Dąbek, distr. Mława. Graves 3 and 4. 3:1,2, 4:1-5,7 – clay

Obiekt 5**Obiekt 6****Obiekt 10****Obiekt 8****Obiekt 9**

Ryc. 6. Dąbek, pow. Mława. Obiekty 5, 6, 8, 9 i 10. 5:1, 6:1, 10:1 – glina
 Fig. 6. Dąbek, distr. Mława. Graves 5, 6, 8, 10 and pit 9. 5:1, 6:1, 10:1 – clay

Obiekt 11 (jama o nieokreślonym charakterze)

Zarejestrowany na głęb. 25 cm. Zarys jamy kolisty, o średn. 50 cm, w przekroju stożkowaty, o głęb. 80 cm. Wypełnisko szarobrunatne, na obrzeżach i w części centralnej ciemnoszare (Ryc. 7/11).

Inwentarz: brak.

Datowanie: ?

Obiekt 12 (grób popielnicowy)

Zarejestrowany na głęb. 30 cm od powierzchni. Zarys jamy zbliżony do kolistego, o średn. ok. 50–55 cm, w przekroju nieckowaty, o miąższości ok. 30 cm. W wypełnisku czarna ziemia. Przepalone kości wraz ze szczątkami stosu wyspane były do dwóch ustawionych pionowo naczyń (naczynie 1 i, na S od niego, naczynie 2), a także częściowo do trzeciego, przepalonego, umieszczonego ok. 10 cm głębiej (naczynie 4⁶). W mniejszej popielnicy (naczynie 2) wśród kości zdobiona żeberkami miseczka i żelazna sprzączka, w dużej popielnicy (naczynie 1) – fragmenty nadtopionej zapinki brązowej oraz fragmenty silnie przepalonego naczynia (Ryc. 7/12). **I:** popielnica 1: mężczyzna, *maturus* (35–45 lat); popielnica 2: *infans* II (7–12 lat).

Inwentarz (Ryc. 7/12): **1.** Popielnica – naczynie typu B.5, o zaokrąglonym, lecz silnie zaakcentowanym załomie brzuśca. W górnej części brzuśca zdobione ornamentem rytym, krokwiowym; wylew podkreślony rytą linią. Powierzchnia gładka, szaro-ceglasta. Wys. ok. 20 cm, średn. wylewu ok. 20,5 cm, brzuśca ok. 30 cm, dna ok. 11 cm. **2.** Popielnica – naczynie typu A.1, zdobione dwoma liniami rytymi i grupami odciskanych owalnych dołków, po trzy w układzie liniowym. Powierzchnia wygładzana, ceglasta. Wys. ok. 14 cm, średn. wylewu ok. 15,5 cm, brzuśca ok. 19,8 cm, dna ok. 7,6 cm. **3.** Gliniana miseczka grupy E, o wklęsłym dnie, zdobiona 11 plastycznymi żeberkami, biegnącymi pionowo po brzuścu do dna, i szeroką bruzdą pod wylewem. Powierzchnia wygładzana, ceglasta. Wys. 4,9–6 cm, średn. wylewu ok. 11,8 cm, dna ok. 1,4 cm. **4.** Przepalone naczynie typu B.5 o dwustożkowatym brzuścu. Pod wylewem nieregularna, częściowo zagładzana ryta bruzda. Powierzchnia gładka, szaro-ceglasta. Wys. ok. 11,5 cm, średn. wylewu ok. 19 cm, brzuśca ok. 20 cm, dna ok. 8 cm. **5.** 2 fragmenty silnie przepalonego naczynia. **6.** 2 fragmenty nadtopionej, brązowej fibuli oczkowej serii pruskiej, prawdopodobnie typu A.60. Długość 5,4 cm. **7.** Żelazna sprzączka jednodzielną, typu AD1. Wym. 2,5×3,5 cm.

Datowanie: faza B_{2a}.

Obiekt 13 (grób jamowy)

Na głęb. 25 cm w żółto-brązowym piasku w *niewielkiej jamie* zarejestrowano skupisko przepalonych kości, w planie kolisty, o średn. 30 cm, w przekroju nieckowate, o miąższości ok. 15 cm. Wśród kości na głęb. ok. 28 cm znajdowała się brązowa zapinka, ułamki drugiej, identycznej fibuli i fragmenty nadtopionej bransolety brązowej (Ryc. 8/13). **I:** kobieta, wczesny *adultus* (20–25 lat).

Inwentarz (Ryc. 8/13): **1.** 1 drobny, niecharakterystyczny fragment ceramiki. **2.** Brązowa zapinka trąbkowata, nawiązująca do typów A.75–79, zdobiona białym metalem (srebrem?) na głowce i grzebyku. Długość 5,3 cm. **3.** 3 fragmenty drugiej, stopionej zapinki trąbkowatej, prawdopodobnie identycznej jak poprzednia. **4.** 2 fragmenty nadtopionej, brązowej bransolety sztabkowej.

Datowanie: faza B_{2a}/B_{2b}.

Obiekt 14 (grób jamowy, naruszony)

Zarejestrowany na głęb. 25 cm od powierzchni, w stropie naruszony przez orkę. Zarys jamy nieregularnie owalny, o wym. ok. 40×55 cm, w profilu nieckowaty, o miąższości do ok. 20 cm. Wypełnisko czarne z fragmentami ceramiki w części W. W przekroju, na obrzeżach jamy wypełnisko szare (Ryc. 8/14). **I:** *infans* I (2–6 lat).

Inwentarz (Ryc. 8/14): **1.** Fragment wylewu naczynia o zaokrąglonym profilu. Pod wylewem nieregularna, częściowo zagładzana, ryta bruz-

da. Powierzchnia zniszczona, szaro-ceglasta. **2.** 4 fragmenty ceramiki zdobionej ornamentem rytym. Powierzchnia zniszczona, ceglasto-szara. **3.** Fragment ceramiki zdobionej ornamentem delikatnie rytym i nakłuciami. Powierzchnia zniszczona, szaro-popielata. **4.** Płaskie dno naczynia. Powierzchnia ceglasta. Średn. 6,5–7 cm. **5.** 8 niecharakterystycznych fragmentów ceramiki.

Datowanie: wczesny okres wpływów rzymskich.

Obiekt 15 (zniszczony grób)

Zarejestrowany na głęb. 25 cm od powierzchni. Zarys jamy owalny, o wym. 45×55 cm, w przekroju nieckowaty, o miąższości do ok. 15 cm. Wypełnisko ciemnoszare, w części centralnej czarne, o miąższości do ok. 10 cm (Ryc. 8/15). **I:** pleć (?), *adultus-maturus* (25–55 lat).

Inwentarz: **1.** 1 drobny, niecharakterystyczny fragment ceramiki.

Datowanie: ?

Obiekt 16 (jama o nieokreślonym charakterze)

Zarejestrowany na głęb. 30 cm. Zarys jamy nieregularny, w przybliżeniu owalny, o wym. ok. 50×60 cm. Wypełnisko szarobrunatne, czarne w części centralnej oraz bliżej NW obrzeża jamy (Ryc. 8/16). W profilu warstwa ciemniejsza, nieckowata, sięgała głęb. ok. 10 cm, szarobrunatny piasek głęb. ok. 55 cm. W dzienniku badań i w inwentarzu wzmianka o *okruszku?* lub *fragm.* ceramiki (zaginął).

Inwentarz: **1.** Niewielki fragment wióra krzemienego.

Datowanie: ?

Obiekt 17 (jama o nieokreślonym charakterze)

Zarejestrowany na głęb. 30 cm. Zarys nieregularnie owalny, o wym. 40×50 cm, w przekroju nieckowaty, o miąższości 30 cm. Wypełnisko czarne z drobnymi fragmentami węgla drzewnych. Ściany i dno jamy wyłożone małymi otoczkami (Ryc. 9/17).

Inwentarz: brak.

Datowanie: ?

Obiekt 18 (grób jamowy?)

Na głęb. 25 cm od powierzchni skupisko przepalonych ceramiki i kości. Jama o zarysie w przybliżeniu kolistym, o średn. ok. 45–50 cm, w profilu nieckowata, o miąższości do ok. 12 cm. Wypełnisko jamy szarobrunatne na obrzeżach, w centrum brunatnoczarne. Dwa naczynia obok siebie na linii E-W, trzecie wewnątrz naczynia z E części jamy. Fragmenty kości w części W jamy, pod naczyniem i obok niego (Ryc. 9/18). **I:** kobieta (?), *iuvenis* (12–18 lat).

Inwentarz (Ryc. 9/18): **1.** Przepalone, silnie zniekształcone naczynie typu A.2, o dwustożkowatym brzuścu, z rytymi liniami pod wylewem i nad załomem brzuśca. Powierzchnia gładka, szaro-ceglasta. Wys. ok. 9,5–10,5 cm, średn. wylewu ok. 17 cm, brzuśca ok. 17 cm, dna ok. 7,5 cm. **2.** Przepalone naczynie typu B.4, o zaokrąglonym brzuścu. Pod wylewem dookólna, częściowo zagładzana ryta bruzda. Powierzchnia gładka, szaro-ceglasta. Średn. dna ok. 8,5 cm. **3.** Przepalone naczynie typu B.1, o zaokrąglonym brzuścu. Powierzchnia gładka, popielato-ceglasto-szara. Wys. ok. 9,5–10 cm, średn. dna ok. 7 cm. **4.** Przepalone naczynie typu B.2, o zaokrąglonym brzuścu. Powierzchnia gładka, szaroceglasta. Wys. ok. 8,5 cm, średn. brzuśca ok. 13,5 cm, dna ok. 6,5 cm. **5.** Miseczka typu E.1.4b, o zaokrąglonym dnie. Powierzchnia gładka, popielata. Wys. 4,5–5 cm, średn. wylewu ok. 7 cm.

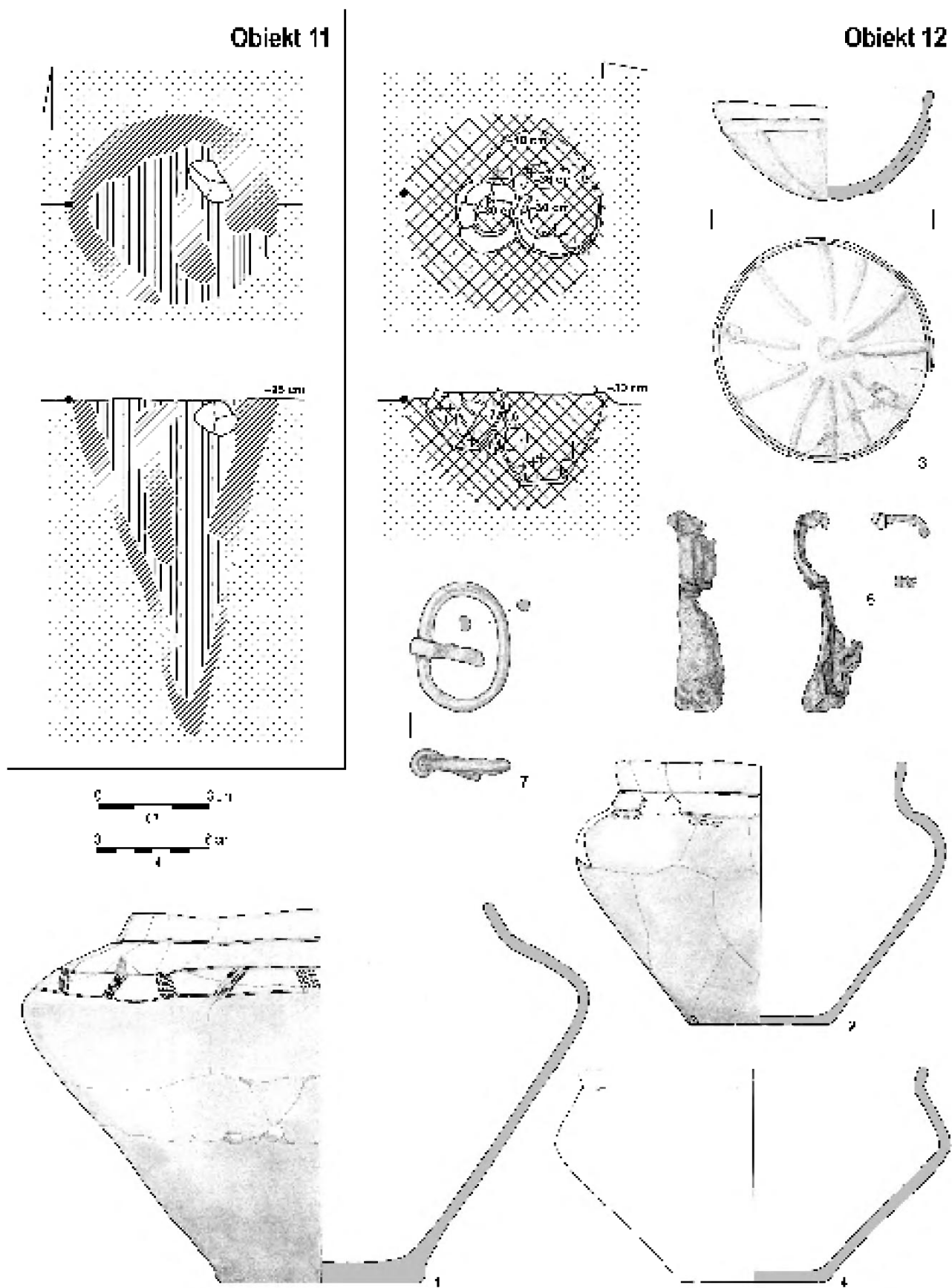
Datowanie: faza B₁.

Obiekt 19 (grób jamowy)

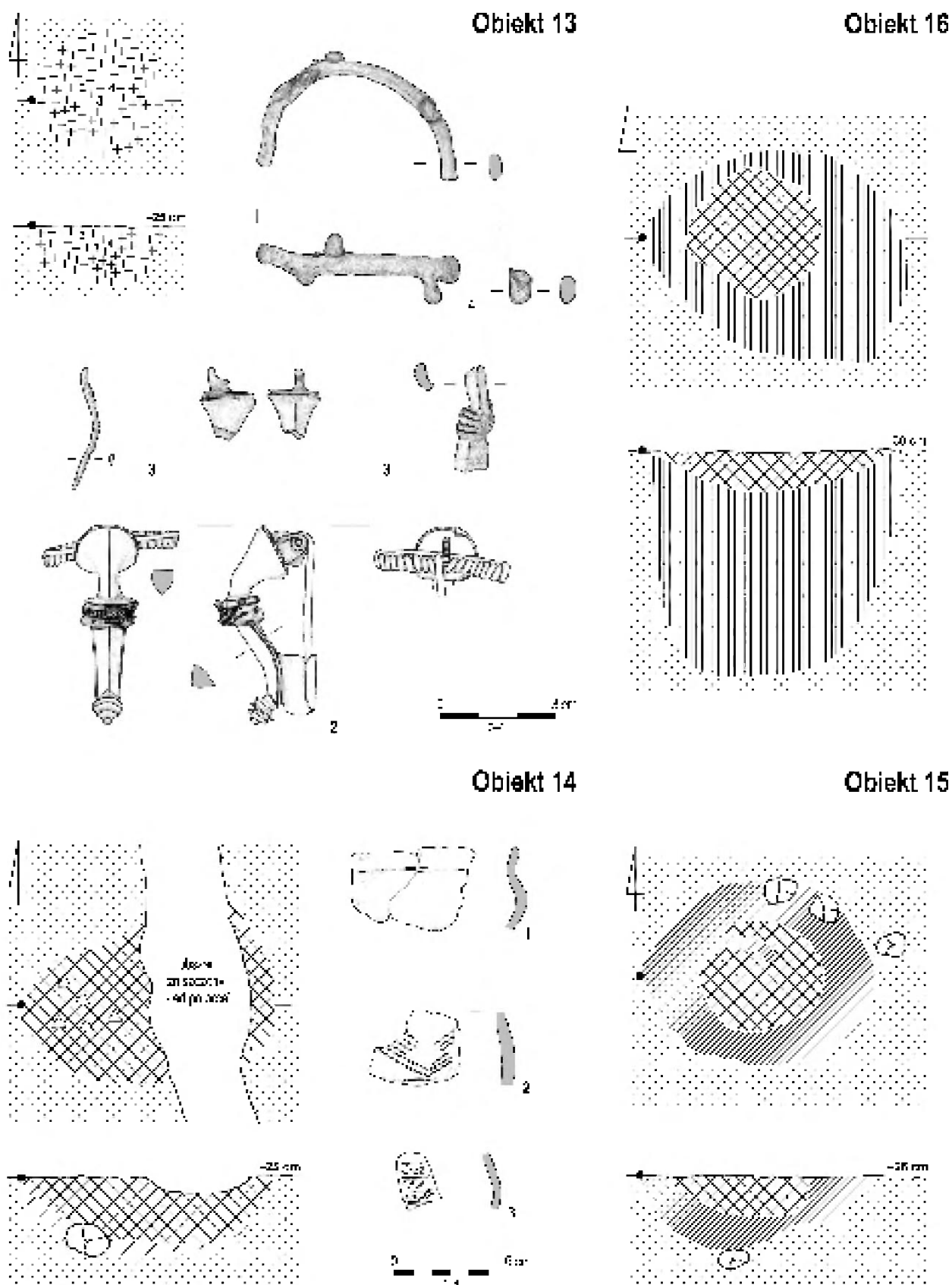
Zarejestrowany na głęb. 25 cm. Zarys jamy prawdopodobnie zbliżony do kolistego⁷, o średn. ok. 45–50 cm, w profilu nieregularnie półkoli-

⁶ Wśród materiałów kostnych nie odnaleziono szczątków mających pochodzić z tego naczynia. Być może zaginęły.

⁷ SE połowa jamy grobowej na rysunku połowym została zaznaczona jedynie linią przerywaną.

Ryc. 7. Dąbek, pow. Mława. Obiekty 11 i 12. 12:1-4 – glina, 6 – brąz, 7 – żelazo
 Fig. 7. Dąbek, distr. Mława. Pit 11 and grave 12. 12:1-4 – clay, 6 – bronze, 7 – iron

Ryc. 8. Dąbek, pow. Mława. Obiekty 13, 14, 15 i 16. 13:2 – brąz i srebro (?); 13:3,4 – brąz; 14:1–3 – glina
 Fig. 8. Dąbek, distr. Mława. Graves 13, 14, 15 and pit 16. 13:2 – bronze and silver (?); 13:3,4 – bronze; 14:1–3 – clay

sty, o miąższości do 23 cm. Wypełnisko brunatnoczarne. Na dnie jamy w części W miseczka gliniana (Ryc. 10/19). **I:** mężczyzna (?), *iuvenis-adultus* (15–25 lat). **II:** 5 fragmentów kości ptasich: kury domowej (*Gallus gallus*) i ptaka z rodziny blaszkodziobych (*Anseriformes*, cf. *Anas platyrhynchos*) oraz 5 fragmentów niezidentyfikowanych.

Inwentarz (Ryc. 9/19, 10/19): **1.** Fragmenty naczynia typu A.1.3, o dwustożkowatym brzuścu. Pod wylewem i nad załosem ostro ryte linie. Powierzchnia gładka, popielato-szara, średnioliczna domieszka roślinna. **2.** Gliniana miseczka typu E.2, o wklęsłym dnie, zdobiona dwoma rytymi liniami pod wylewem i nad załosem brzuśca oraz czterema grupami rytych linii (po dwie w grupie) odchodzącymi od załosa brzuśca do dna. Powierzchnia gładka, szaro-ceglasto-brązowa. Wys. ok. 4 cm, średn. wylewu 9,5 cm, brzuśca 10,7 cm, dna 6 cm. **3.** Przepalone fragmenty naczynia zdobionego dwoma rytymi liniami (pod wylewem i w górnej części brzuśca) oraz odciskanyimi dołkami. Powierzchnia gładka, szaroceglata. **4.** Fragment górnej części naczynia. Powierzchnia gładka, popielata. **5.** Kilkadziesiąt niecharakterystycznych fragmentów ceramiki, w tym silnie przepalonych. **6.** Żelazna, skorodowana sprzączka jednodzielna typu AD1. Wym. ok. 4×5,5 cm. **7.** Żelazna skorodowana sprzączka jednodzielna typu AD1, kolec niezachowany. Wym. 2,8×3,5 cm.

Datowanie: faza B₂.

Obiekt 20 (grób popielnicowy)

Na głęb. ok. 30 cm od powierzchni górne partie dwóch naczyń wypełnionych przepalonymi kośćmi i czarną ziemią⁸; w mniejszym z nich kolejne naczynie. Ok. 10 cm na E od mniejszego naczynia dwa fragmenty zapinki. Zarys jamy nieregularnie owalny, o wym. ok. 30×60 cm, w przekroju nieckowaty, o miąższości do 20 cm, wypełnisko czarne. Na głęb. 40 cm kolejne dwa naczynia, wewnątrz których mniejsze naczynka (Ryc. 11/20). **I:** popielnica – dorosły, *iuvenis-adultus* (15–20 lat); *naczynie II* – kobieta (?), *iuvenis-adultus* (15–20 lat); w jamie, w narożniku SE – *infans I* (0–2 lata), dorosły, *iuvenis-adultus* (15–20 lat). **II:** popielnica – 1 fragment kości kury lub kuraka (*Galliformes*); *naczynie II* i narożnik SE jamy – 4 fragmenty nieokreślone, 1 fragment kości bydłowej.

Inwentarz (Ryc. 11/20): **1.** Popielnica – naczynie typu A.1a lub A.5.1, o silnie wydętym, zaokrąglonym brzuścu, nieprzepalone. Zachowane 1 ucho, umieszczone pod wylewem. Powierzchnia gładka, brunatna. Wys. ok. 16 cm, średn. wylewu ok. 16 cm, brzuśca ok. 22 cm, dna 9 cm. **2.** Częściowo przepalone naczynie typu A.1.3, o dwustożkowatym brzuścu. Wylew podkreślony cienką, rytą linią. Druga ryta linia tuż nad załosem, pod nią zdobienie pojedynczymi dołkami. Powierzchnia gładka, szaro-ceglata. Wys. ok. 12,6 cm, średn. wylewu ok. 17–17,5 cm, dna 9,2 cm. **3.** Przepalone naczynie typu A.1.3, o dwustożkowatym brzuścu. Zdobione ornamentem rytym w połączeniu z pojedynczymi, owalnymi dołkami. Powierzchnia gładka, szaro-brunatno-ceglata. Wys. ok. 10,5–11 cm, średn. wylewu ok. 19 cm, brzuśca ok. 19 cm, dna ok. 9–9,5 cm. **4.** Naczynie typu B.7, o zaokrąglonym profilu. Powierzchnia gładka, szaro-ceglata. Wys. ok. 7,8 cm, średn. wylewu ok. 12,2 cm, brzuśca ok. 11,5–12 cm, dna 5 cm. **5.** Naczynie kielichowate o zaokrąglonej krawędzi wylewu i wyodrębnionym dnie. Powierzchnia szorstka, popielata. Wys. ok. 8,5 cm, średn. wylewu ok. 11,5 cm, dna 7 cm. **6.** Naczynko typu B.8 o zaokrąglonym profilu. Na dnie widoczne przecinające się ryte linie. Powierzchnia wygładzana, szaro-popielato-brązowa. Wys. ok. 6,2 cm, średn. wylewu ok. 8,5 cm, brzuśca ok. 8,3 cm, dna 4 cm. **7.** Płytko miseczka typu E.1, zdobiona dwoma dość szerokimi bruzdami pod wylewem i na brzuścu. Dno lekko wklęsłe. Powierzchnia wygładzana (wyściewana), szaro-czarna. Wys. ok. 4,2 cm, średn. wylewu ok. 9,2 cm, dna ok. 4 cm. **8.** Płytko miseczka typu E.2.1, o wyodrębnionym wylewie i wklęsłym dnie. Zdobiona w dolnej partii brzuśca 6 rytymi bruzdami. Powierzchnia gładka, ciemnoszara i brunatna. Wys. ok. 3,2

cm, średn. wylewu ok. 8,8 cm, dna ok. 3 cm. **9.** Brązowa zapinka pochodna od grupy V, serii 7. Kabłąk w dwóch częściach, sprężyna z igłą niezachowana, pochewka uszkodzona. Długość 4,6 cm.

Datowanie: faza B₂ (B_{2a}?).

Obiekt 21 (grób jamowy?)

Uchwycony na głęb. 30 cm od powierzchni. Zarys jamy owalny, o wym. 50×70 cm, w przekroju półkolisty, o miąższości do 20 cm. Wypełnisko szarobrunatne. W centralnej i SW części jamy zaciemnienie o wym. ok. 20×45 cm; w jego SW części fragmenty silnie przepalonego naczynia. Na N od obiektu kamień o wym. ok. 12×20 cm, obok trzy mniejsze otoczaki. Na głęb. 48 cm, na E od zaciemnienia, żelazna zapinka (Ryc. 10/21). **I:** wczesny *infans I* (0–2 lata). **II:** 1 nieokreślony fragment kości zwierzęcej.

Inwentarz (Ryc. 10/21): **1.** Fragmenty silnie przepalonego naczynia typu B.4, o esowatym profilu. Powierzchnia zniszczona, szaro-ceglata. Wys. ok. 12,2 cm, średn. wylewu 13 cm, brzuśca 14,2 cm, dna 6,5 cm. **2.** Żelazna zapinka typu A.148, z cięciwą owiniętą wokół nasady główki. Długość 3,2 cm.

Datowanie: faza B₂ (B_{2a}/B_{2b}?).

Obiekt 22 (grób jamowy)

Zarejestrowany na głęb. 30 cm od powierzchni. Zarys jamy owalny, o wym. ok. 45×55 cm, w przekroju nieckowaty, o miąższości do ok. 10 cm. Wypełnisko czarne. Na obrzeżach jamy kamienie średniej wielkości. Nieliczne fragmenty ceramiki oraz fragmenty kości rozproszone w całej jamie (Ryc. 12/22). **I:** kobieta, *adultus-maturus* (30–50 lat).

Inwentarz (Ryc. 12/22): **1.** Fragmenty przepalonego naczynia typu B.1, o wysoko umieszczonym załosem brzuśca. Powierzchnia gładka, brunatno-ceglata. Średn. wylewu ok. 16,7 cm, brzuśca ok. 17,5 cm, dna ok. 7,5 cm. **2.** Fragment ceramiki zdobiony ornamentem rytym i dołkami. Powierzchnia zniszczona, szara. **3.** Żelazne kółko z taśmą o stykających się końcach. Średn. ok. 2,1 cm, szer. taśmy 0,5 cm.

Datowanie: faza B₁ (?).

Obiekt 23 (grób popielnicowy)

Zarejestrowany na głęb. 20 cm od powierzchni. Zarys jamy w przybliżeniu kolisty, o wym. ok. 65×75 cm, w przekroju nieckowaty z przegłębieniem w części E, o miąższości do 30 cm. Wypełnisko czarne, na obrzeżach szare i ciemnoszare. W profilu czarna warstwa, o nieckowatym zarysie, sięgała głęb. ok. 20 cm. Na NW od obiektu dwa kamienie. W centrum jamy, na głęb. 30 cm, miseczka, 5 cm niżej trzy naczynia ustawione pionowo (z naczyniem 3 w części W). Nad największym (naczynie 1), ustawionym najbardziej na E, żelazne okucie zamka (12). W naczyniu tym dwa naczynka (naczynia 4? i 5?), dwa prześliki i żelazna sprzączka. W kolejnym naczyniu (2) żelazne okucie (13?) i fragmenty stopionego brązu. Wszystkie naczynia wypełnione, według dokumentacji rysunkowej, czarną ziemią z licznymi fragmentami kości⁹ (Ryc. 12/23), zaś według inwentarza napływu materiału w naczyniach,

⁸ W sprawozdaniu z badań (archiwum delegatury w Ciechanowie Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie) tylko jedno naczynie z tego grobu zostało opisane jako popielnica (bez wątplenia chodzi tu o naczynie 1), kości z tego grobu zametrykowano jednak osobno dla naczyń określonych jako *naczynie większe* (prawdopodobnie naczynie 1) oraz *naczynie II*, którego nie można zidentyfikować, osobno zebrano także kości z części wypełniska jamy, opisane jako *narożnik S-E*.

⁹ W sprawozdaniu z badań (zob. przyp. 8) wyraźnie jako popielnice określone są tylko naczynia 1 i 2. Naczynie 3 raz jest opisane jako *mała, czerniona urna*, w innym miejscu natomiast podano informację, że *W trzecim, bogato zdobionym naczyniu znaleziono tylko trochę kości (...)*. Kości z tego grobu zametrykowano osobno dla naczyń określonych jako *naczynie A* (prawdopodobnie naczynie 2) oraz *naczynie B* (bez wątplenia naczynie 3); bardzo liczne kości opisane jedynie jako *ar 36, ćw. b* pochodzą zapewne z naczynia 1, eksplorowanego osobno w muzeum w Mławie.

oprócz kości i zabytków, brązowa lub szarobrzowa ziemia. **I:** popielnica 1 – kobieta, *maturus* (35–50 lat), 1 fragment kości *infans*; popielnica 2 – kobieta, *maturus* (35–50 lat); popielnica 3 – kobieta (?), *maturus* (35–45 lat), *infans* I (0–3 lata). **II:** popielnica 2 – 3 fragmenty kości owcy-kozy, świni i nieokreślony, 3 fragmenty kości kury lub kuraka (*Galliformes*), nieoznaczalne fragmenty kości ptasich (i ssaków?), w tym ptaka wielkości małej kury.

Inwentarz (Ryc. 12/23, 13/23): **1.** Popielnica 1 – naczynie typu B.6.2, o dwustożkowatym brzuścu i wyodrębnionym dnie. Powierzchnia gładka, ceglasta. Przy wylewie ślady przepalenia (?). Wys. ok. 19 cm, średn. wylewu ok. 24–25 cm, brzuśca ok. 26,6 cm, dna 11–11,5 cm. **2.** Popielnica 2 – naczynie typu A.1.3, o dwustożkowatym brzuścu, nieprzepalone. Zdobione dwoma rytymi liniami pod wylewem i nad załomem brzuśca. Powierzchnia wygładzana, szaro-brązowa. Wys. ok. 12 cm, średn. wylewu ok. 19 cm, brzuśca ok. 19 cm, dna 7,5 cm. **3.** Popielnica 3 – naczynie misowate typu E.1.4a, o dnie zaokrąglonym, zaopatrzone w ucho, nieprzepalone. Bogato zdobione na całym brzuścu ornamentem rytym z dołkami; przejście brzuśca w szyjkę podkreślone listwą plastyczną zdobioną ornamentem nakłuwany. Powierzchnia wygładzana, brunatno-czarna. Wys. ok. 6,2 cm, średn. wylewu ok. 15,5–16 cm. **4.** Miseczka typu E.2.1, o dwustożkowatym profilu i wklęsłym dnie. Wys. ok. 4 cm, średn. wylewu ok. 9,5 cm, brzuśca ok. 10,2 cm, dna ok. 3,5 cm. Powierzchnia wygładzana, szaro-czarno-ceglasta. **5.** Naczynko typu B.8 o zaokrąglonym profilu. Powierzchnia wygładzana, szarobrzowa. Wys. ok. 6,5 cm, średn. wylewu ok. 10 cm, brzuśca ok. 9,5 cm, dna ok. 4 cm. **6.** Dno naczynka typu B.8 (?). Powierzchnia gładka, ceglasta. Średn. ok. 3 cm, zach. wys. ścianek do 4,8 cm. **7.** Przepalony przęślik gliniany, dwustożkowaty z wklęsłymi biegunami, powierzchnia popielata. Wys. 1,7 cm, średn. 4,2–4,4 cm, średn. otworu 0,55 cm. **8.** Przepalony przęślik gliniany, dwustożkowaty z wklęsłymi biegunami, barwy popielatej. Wys. 1,7–1,8 cm, średn. 3,8–3,9 cm, średn. otworu 0,6 cm. **9.** 2 fragmenty stopionego brązu. **10.** Fragment przedmiotu z brązu i żelaza. **11.** Żelazna sprzączka typu AD1. Wym. 3,5×4,3 cm. **12.** Żelazne okucie ścianek drewnianej skrzyneczki. Wym. 2,8×2,1 cm, szer. taśmy ok. 0,5 cm. **13.** Żelazna sprężyna zamka skrzyneczki. Długość ok. 12 cm.

Datowanie: faza B₂.

Obiekt 24 (o nieokreślonym charakterze)

Zgodnie z zapisem w dzienniku badań to duży kamień (ok. 90×70 cm), sięgający w głąb – do ok. 1 m, zagłębiony w jamie, dobrze widocznej od strony zachodniej, południowej i wschodniej. W pobliżu kamienia, w brunatnej ziemi, znaleziono fragmenty tego samego naczynia, na głębokości od 70 do 90 cm, po obu stronach kamienia. Według inwentarza napływu materiału obok kamienia, od strony E i W, fragmenty jednego naczynia, od strony SE fragmenty kolejnego. W dokumentacji rysunkowej fragmenty ceramiki oznaczone zostały jedynie na E i S od kamienia; na N od niego dwa nieco mniejsze kamienie (Ryc. 13/24).

Inwentarz (Ryc. 13/24): **1.** Fragmenty przepalonego naczynia typu B.1, o wysoko umieszczonym załomie brzuśca. Powierzchnia zniszczona, szaro-popielato-ceglasta. Wys. ok. 9,8 cm, średn. wylewu ok. 12 cm, brzuśca ok. 14,5 cm, dna 7 cm. **2.** Fragmenty przepalonego naczynia typu A.1, o łagodnym załomie brzuśca. Powierzchnia gładka (miejscami zniszczona), szaro-ceglasta. Średn. wylewu ok. 16 cm, brzuśca ok. 17 cm, dna 7 cm. **3.** Fragment części przydennej i dna, o powierzchni gładkiej, brunatno-ceglastej. Średn. dna ok. 5,5 cm, zach. wys. ścianek 2,2 cm.

Datowanie: faza B₁ (?).

Obiekt 25 (grób popielnicowy)

Zarejestrowany na głęb. 30 cm od powierzchni. Zarys jamy zbliżony do kolistego, o średn. ok. 45 cm, w przekroju półokrągły, o miąższo-

ści do ok. 30 cm. Wypełnisko barwy szarobrunatnej i ciemnoszarej, miejscami czarnej. Na głęb. 5 cm od stropu obiektu w części W jamy połowa naczynia, w niej fragmenty kości (Ryc. 14/25). **I:** *infans* I (1–5 lat).

Inwentarz (Ryc. 14/25): **1.** Popielnica – naczynie bezułkowate typu D.1, o niewyodrębnionej krawędzi wylewu. Powierzchnia gładka (miejscami zniszczona), popielato-ceglasta. Wys. ok. 11,4 cm, średn. wylewu ok. 9,5–10 cm, dna 8,5 cm.

Datowanie: faza B₂.

Obiekt 26 (grób popielnicowy)

Zarejestrowany na głęb. 65 cm. Zarys jamy zbliżony do kolistego, o wym. 50×60 cm, w przekroju trapezowaty, o miąższości do 25 cm. Wypełnisko czarne z fragmentami kości w części centralnej i fragmentami ceramiki w części W. Popielnica w E części obiektu (Ryc. 14/26). Wewnątrz, wśród kości i czarnej ziemi, okucie końca pasa i igła. **I:** mężczyzna (?), *adultus* (25–35 lat).

Inwentarz (Ryc. 14/26): **1.** Fragmenty popielnicy typu B.4, o zaokrąglonym profilu i silnie wydętym brzuścu. Naczynie zdobione rytą linią nad załomem brzuśca. Powierzchnia zniszczona, szaro-ceglasta. Wys. ok. 12 cm, średn. wylewu ok. 15 cm, brzuśca ok. 19,5 cm, dna 8,5 cm. **2.** Brązowe okucie końca pasa typu J.V. Długość 3,1 cm. **3.** Brązowa igła. Zach. dług. (2 fragmenty) 8,6 cm.

Datowanie: faza B₁.

Obiekt 27 (grób jamowy)

Zarejestrowany na głęb. 30 cm. Zarys jamy w planie kolisty, o średn. 50 cm, w przekroju półkolisty, o miąższości do ok. 30 cm. Wypełnisko czarne, na obrzeżach szarobrunatne. Przepalone fragmenty ceramiki wraz z fragmentami kości w centralnej części jamy (Ryc. 14/27). **I:** kobieta (?), *adultus* (25–35 lat). **II:** 1 fragment kości kury domowej (*Gallus gallus*).

Inwentarz (Ryc. 14/27): **1.** Fragmenty przepalonej ceramiki zdobionej ornamentem rytym w połączeniu z odciskany mi dołeczkami (motyw meandra). Powierzchnia zniszczona, ciemnoszara. **2.** Fragmenty wylewu naczynia zdobionego listwą plastyczną. Powierzchnia zniszczona, szaro-popielata. **3.** Fragment wylewu naczynia o lekko wyodrębnionej szyjce. Powierzchnia zniszczona, szaro-popielata. **4.** Fragmenty przepalonej ceramiki.

Datowanie: wczesny okres wpływów rzymskich.

Obiekt 28 (jama 1; nieokreślona jama zniszczona przez okop z czasów I wojny światowej)

Obiekt 29 (jama 2; o nieokreślonym charakterze)

Zarejestrowana na głęb. 30 cm. W planie zarys kolisty, o wym. ok. 45×50 cm, w przekroju półkolisty, o miąższości 22 cm. Wypełnisko brunatne (Ryc. 15/29).

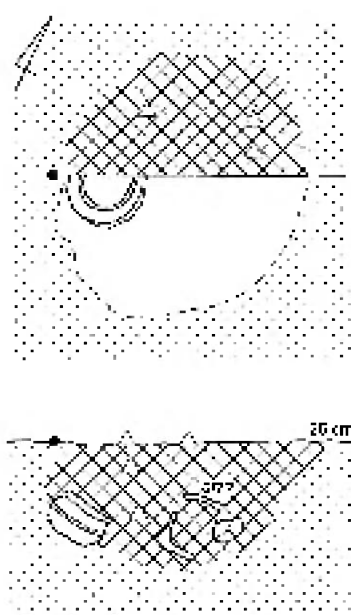
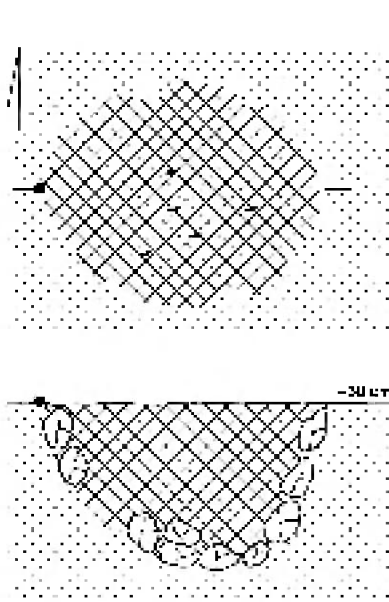
Obiekt 30 (jama 3; o nieokreślonym charakterze)

Zarejestrowana na głęb. 20 cm. Zarys w planie kolisty, o średn. 60 cm, w przekroju półkolisty, o miąższości 30 cm. Wypełnisko brunatne (Ryc. 15/30).

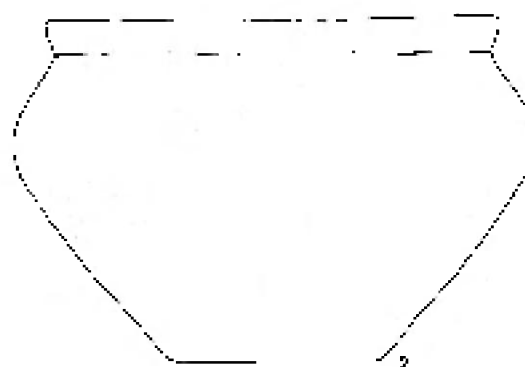
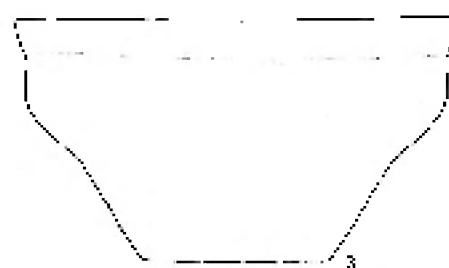
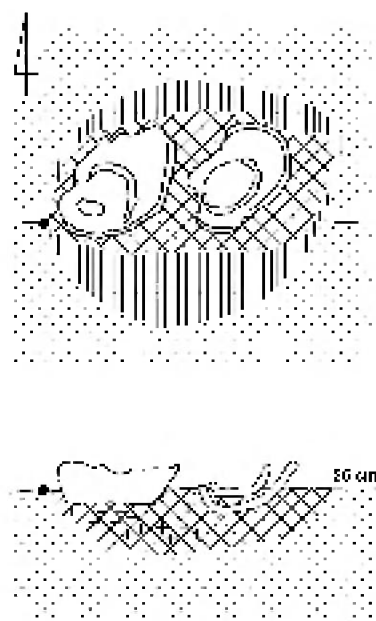
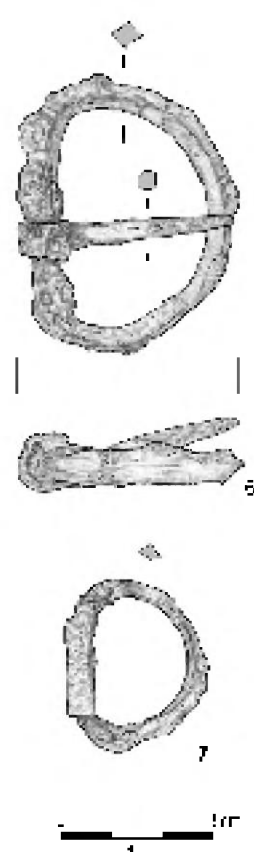
Znaleziska luźne (Ryc. 15/LZ)

1. Fragment ceramiki zdobionej ornamentem rytym i odciskany mi dołkami, powierzchnia gładka, ceglasta. **2.** Zniszczony fragment ceramiki zdobionej ornamentem rytym w połączeniu z odciskany mi dołeczkami (motyw meandra?), powierzchnia szara. **3.** Fragment wylewu o pogrubionym brzegu wychylonym na zewnątrz, powierzchnia gładka, szaro-ceglasta. **4.** Przepalony fragment wylewu o lekko pogrubionym brzegu, powierzchnia gładka, szaro-ceglasta. **5.** Niecharakterystyczne fragmenty ceramiki, w tym fragment ucha taśmowatego, niektóre fragmenty przepalone. **6.** Fragment skorodowanego żelaza.

Obiekt 17

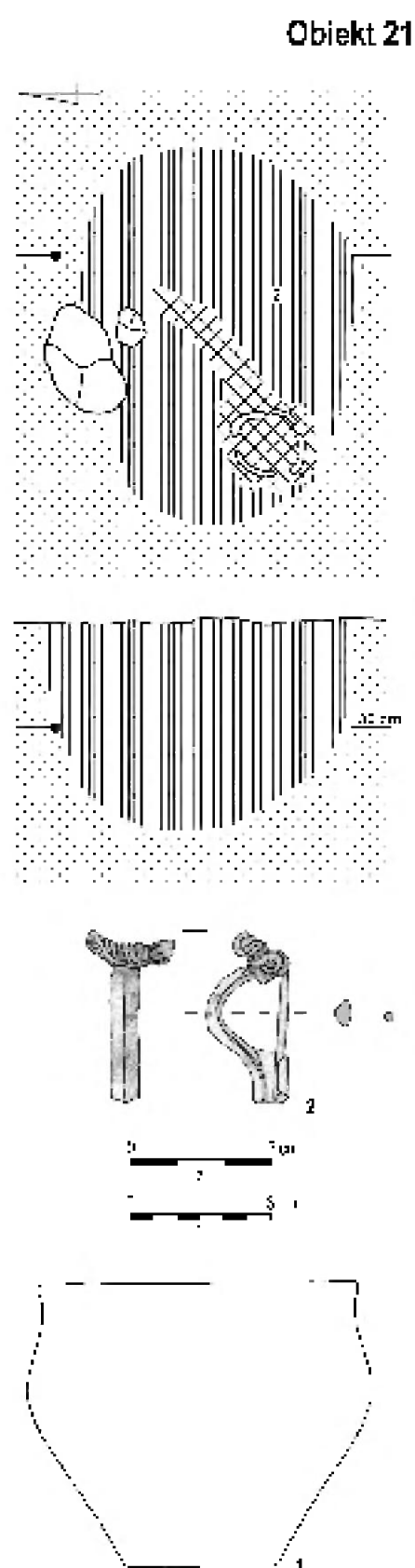
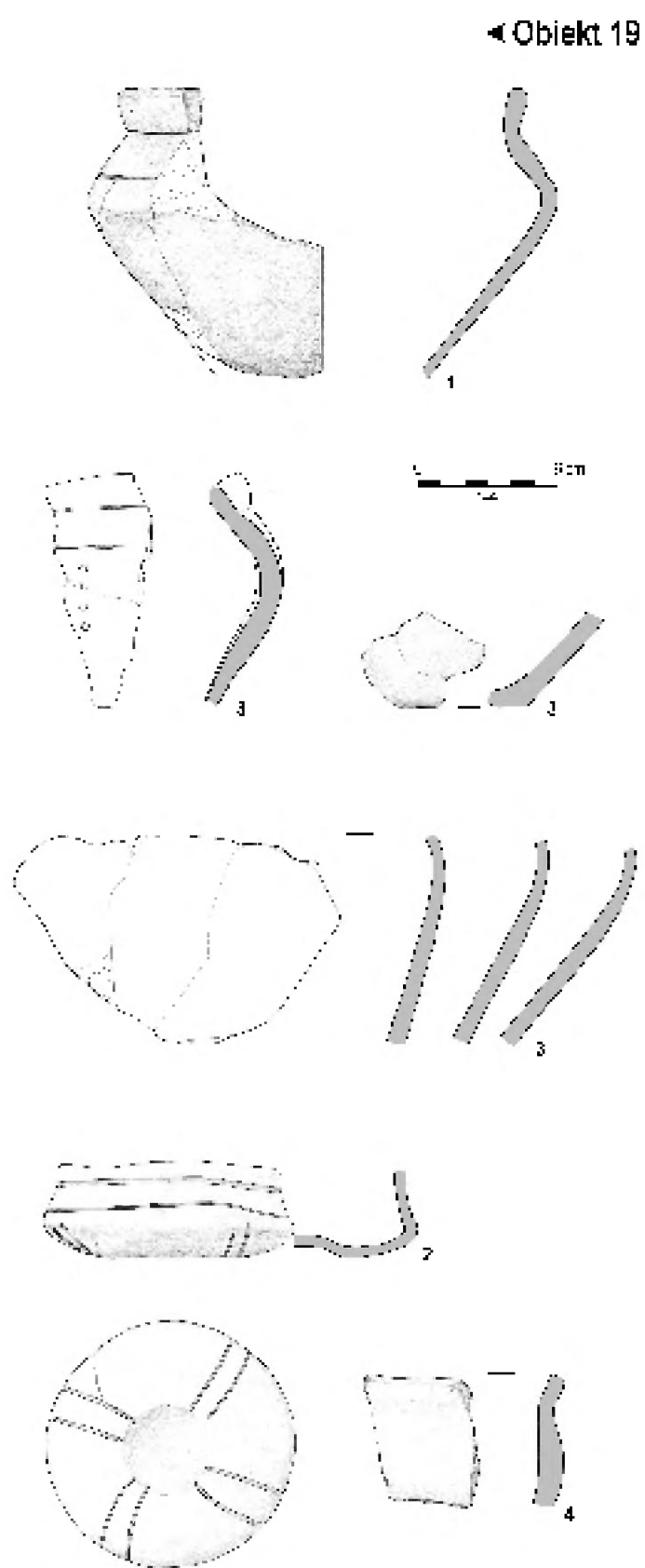

Obiekt 19 ➤

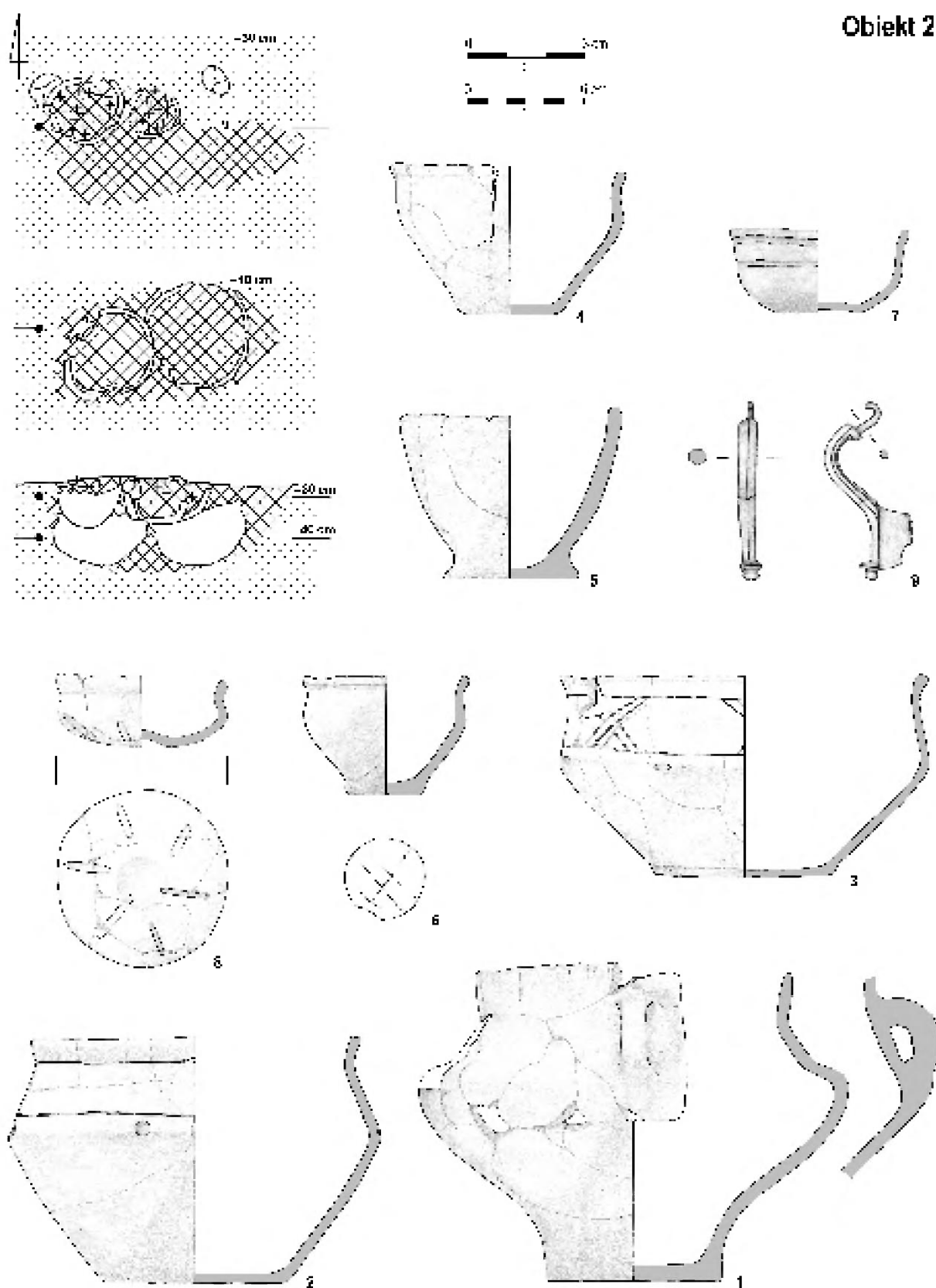

Obiekt 18

Ryc. 9. Dąb e k, pow. Mława. Obiekty 17, 18 i 19. 18:1–5 – glina; 19:6.7 – żelazo
Fig. 9. Dąb e k, distr. Mława. Pit 17 and graves 18, 19. 18:1–5 – clay; 19:6.7 – iron

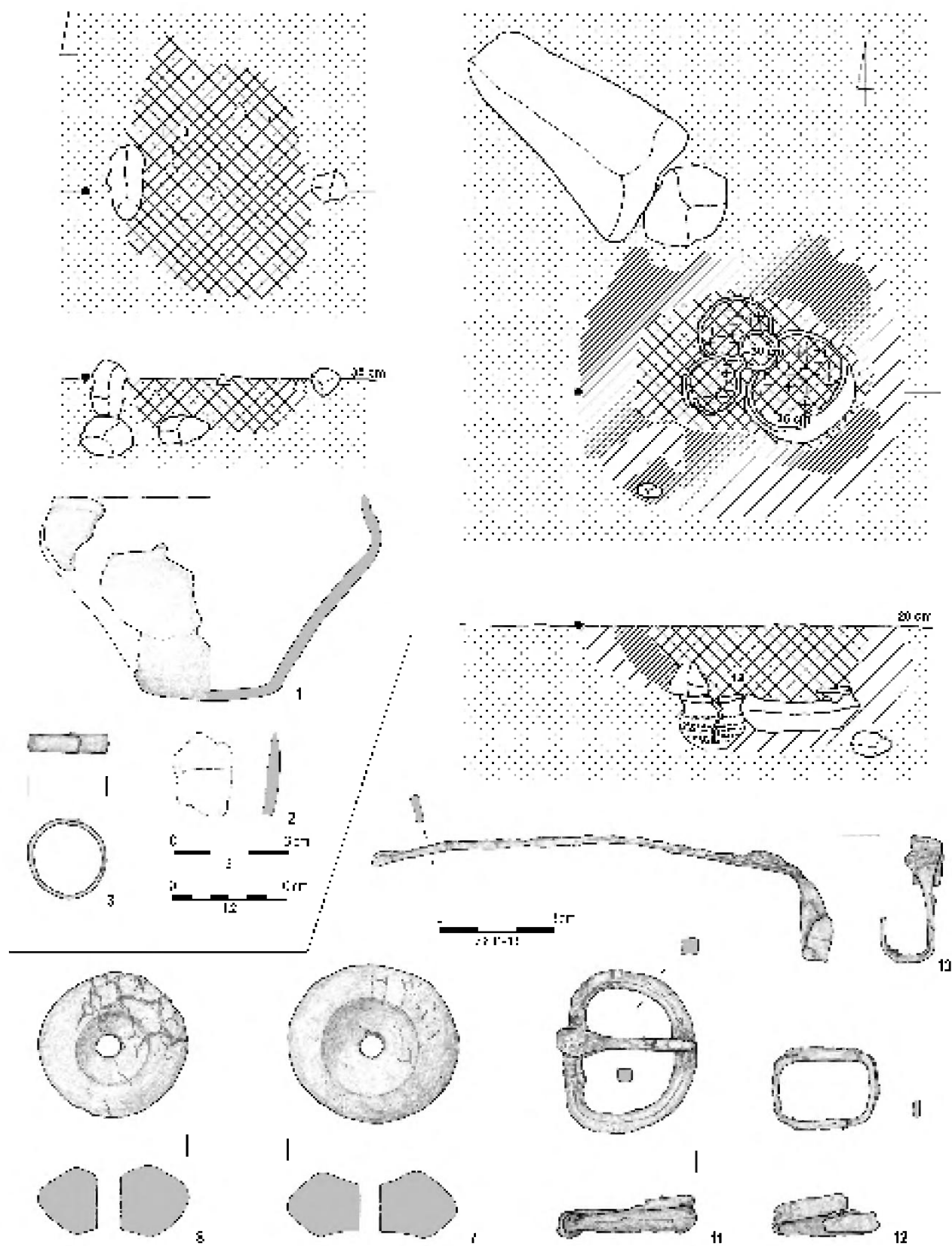
Ryc. 10. Dąbek, pow. Mława. Obiekty 19 i 21. 19:1–4, 21:1 – glina; 21:2 – żelazo
 Fig. 10. Dąbek, distr. Mława. Graves 19 and 21. 19:1–4, 21:1 – clay; 21:2 – iron

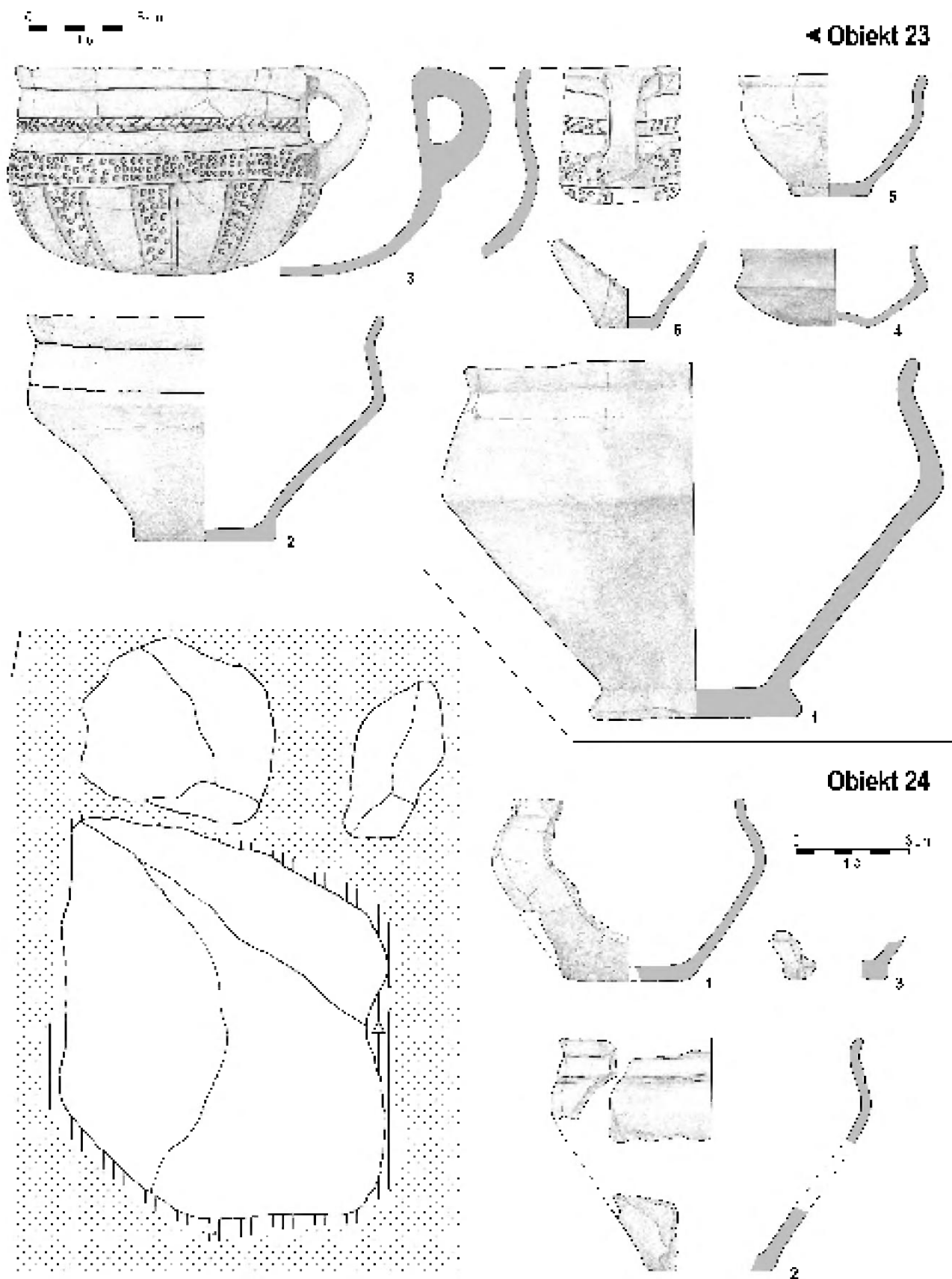
Ryc. 11. Dąbek, pow. Mława. Obiekt 20. 1-8 – glina, 9 – brąz
Fig. 11. Dąbek, distr. Mława. Grave 20. 1-8 – clay, 9 – bronze

Obiekt 22

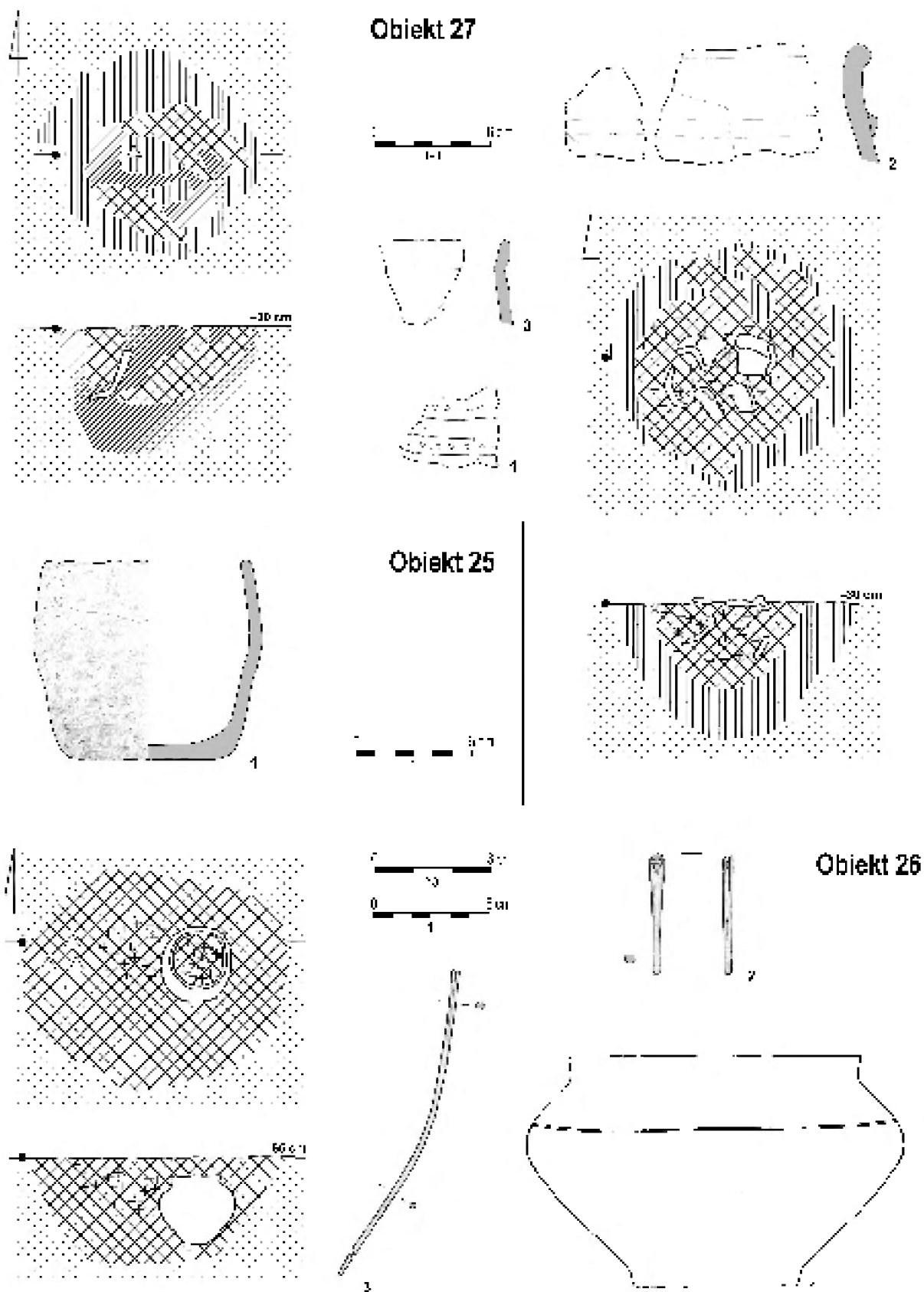
Obiekt 23 ➤

Ryc. 12. Dąbek, pow. Mława. Obiekty 22 i 23. 22:1,2, 23:7,8 – glina; 22:3, 23:11–13 – żelazo
Fig. 12. Dąbek, distr. Mława. Graves 22 and 23. 22:1,2, 23:7,8 – clay; 22:3, 23:11–13 – iron

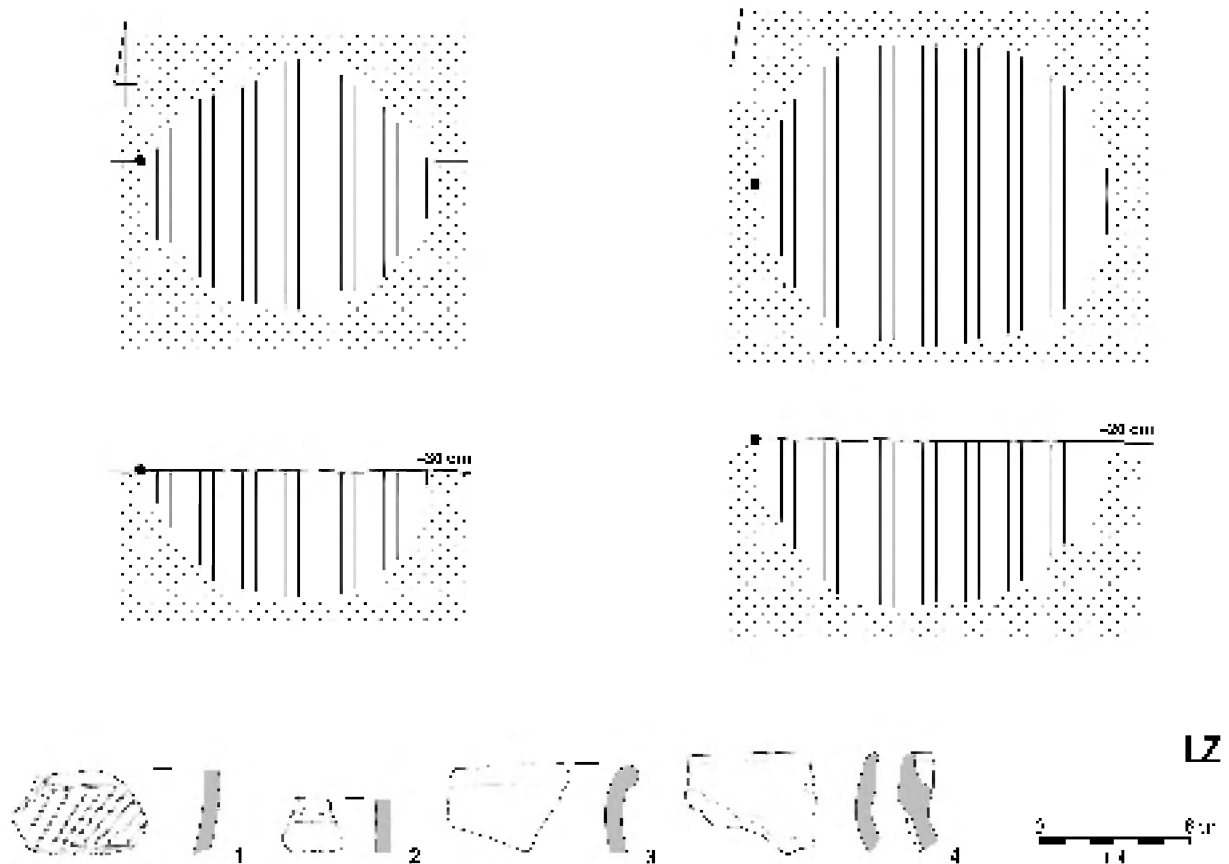
Ryc. 13. Dąbek, pow. Mława. Obiekty 23 i 24. 23:1-6, 24:1-3 – glina
 Fig. 13. Dąbek, distr. Mława. Grave 23 and pit 24. 23:1-6, 24:1-3 – clay

Ryc. 14. Dąb ek, pow. Mława. Obiekty 25, 26 i 27. 25:1, 26:1, 27:1-3 – glina; 26:2.3 – brąz
 Fig. 14. Dąb ek, distr. Mława. Graves 25, 26 and 27. 25:1, 26:1, 27:1-3 – clay; 26:2.3 – bronze

Obiekt 29

Obiekt 30

Ryc. 15. Dąbek, pow. Mława. Obiekty 29 i 30 oraz znaleziska luźne (LZ). LZ:1-4 – glina
Fig. 15. Dąbek, distr. Mława. Pits 29, 30 and stray finds (LZ). LZ:1-4 – clay

ANALIZA

Ozdoby i części stroju

Zapinki

W grobie 12 (12/6) znaleziono fragmenty nadtopionej, brązowej zapinki serii pruskiej III grupy (O. Almgren 1923, s. 29–32). Ma ona trapezowato rozszerzającą się nóżkę oraz grzebyk przy przejściu kabląka w nóżkę. Nie wydaje się, aby zaopatrzona była pierwotnie w boczne wypustki („skrzydełka”) na główce. Jej sprężyna była taśmowata w przekroju, a górna cięciwa przytrzymana trójkątnym haczykiem. Zapewne fibula ta reprezentuje typ A.60 (O. Almgren 1923, tabl. III:60). Ze zdobień widoczne są, mimo przepalenia, dwie linie biegnące równolegle wzdłuż kabląka (imitacja filigranu?). Prawdopodobnie fibula ta, podobnie jak inne egzemplarze tego typu, zdobiona była na nóżce parami wybitych oczek (O. Almgren 1923, s. 29, 30; R. Jamka 1964, s. 68). Zachowana długość zapinki wynosi 5,4 cm.

Dotychczas wskazywano na dwa główne skupiska fibul serii pruskiej – na terenach wielbarskich w strefie nadwiślańskiej oraz na terenach zajętych przez ludność dwóch kultur bałtyjskich – bogaczewskiej na północno-wschodnich Mazurach i Dollkeim-Kovrovo na Sambii (por. R. Jamka 1964, s. 69). Kolejnym obszarem ich

rozprzestrzenienia jest tzw. wschodnia strefa kultury przeworskiej (J. Andrzejowski 2001, ryc. 2), z dużymi seriami tego typu zapinek znalezionymi w Kamieńczuku, Niedanowie, Modle czy Nadkolu. Mamy tu najprawdopodobniej do czynienia z trzema, niezależnymi centrami produkcji omawianych fibul (J. Andrzejowski 1997, s. 54; por. J. Andrzejowski, A. Cieśliński w druku, ryc. 4), a nie jednym, nadwiślańskim, jak twierdził R. Jamka (1964, s. 69, 75). Pojedyncze okazy omawianych zapinek znajdowane są na Śląsku, Pomorzu, w Wielkopolsce, Małopolsce, na Łotwie, w Estonii, Finlandii, Szwecji kontynentalnej, na Gotlandii, Olandii, Bornholmie, Fionnii, na Jutlandii, w Norwegii, Niemczech (w Szlezwiku, Brandenburgii, Anhalcie), w Czechach, Austrii, Rumunii i na Ukrainie (O. Almgren 1923, s. 30–31; R. Jamka 1964, s. 69, ryc. 50; U. Pfeiffer-Frohnert 2002, ryc. 1; M. Mączyńska 2004, mapa 3, aneks 3). Badania, a także odkrycia przypadkowe z ostatnich lat doprowadziły do znacznego przyrostu znalezisk fibul oczkowatych serii pruskiej, np. z terenu Polski południowo-wschodniej (zob. B. Niezabitowska 2005).

O. Almgren datował zapinki serii pruskiej na młodszy odcinek starszego okresu rzymskiego (1923, s. 31–32). Fibule te stanowią jeden z podstawowych wyznaczników chronologicznych fazy B₂, zwłaszcza jej starszego odcin-

ka (R. Jamka 1964, s. 74–75; T. Liana 1970, s. 442, tabl. 5; T. Dąbrowska 1973, s. 156–157; K. Godłowski 1977, s. 12–13; 1985, s. 52–53; W. Nowakowski 1995, s. 26, 28). We wschodniej strefie kultury przeworskiej czas użytkowania zapinek oczkowatych serii pruskiej był dłuższy, niż na pozostałych terenach zajętych przez ludność tej kultury (J. Andrzejowski 2001, s. 61–62, ryc. 2), przy czym formy A.57–59 wyprzedzały pojawienie się A.60–61 i wcześniej od nich zanikły. Sporadycznie zapinki oczkowate pojawiają się w zespołach z fazy B_{2b}, a nawet B₂/C₁–C_{1a}¹⁰. W Nadkolu fibule A.57–59 znaleziono tylko w grobach z fazy 1b, synchronizowanej ze stadium B_{2a}, podczas gdy A.60–61 również w obiektach późniejszych (J. Andrzejowski 1998, s. 107–108). W sąsiednim Kamieńczyku fibule typów A.60–61 tworzą horyzont młodszy niż fibule A.57–59 (T. Dąbrowska 1997, s. 115, 118)¹¹. Podobną sytuację obserwuje się w materiałach kultury wielbarskiej, zwłaszcza w rejonie dolnej Wisły, a także z terenów zachodniobałtyjskich, gdzie omawiane fibule występują niekiedy z zabytkami charakterystycznymi dla podokresu B_{2b}, a nawet B₂/C₁ (E. Blume 1912, s. 24; R. Wołągiewicz 1993, s. 24, wykaz 1; W. Nowakowski 1995, s. 28; 1996, s. 49)¹². Analiza przeprowadzona ostatnio przez M. Mączyńską (2004, s. 213–214, tab. 1) na liczniejszym materiale potwierdziła, że fibule A.59 pojawiają się i zanikają wcześniej od zapinek A.60–61. W wypadku fibuli z grobu 12 z Dąbka brak jednak podstaw, aby można było datować ją później niż na stadium B_{2a}.

W grobie 13 znaleziono brązową zapinkę trąbkowatą 2. serii IV grupy Almgrena (13/2), nawiązującą do typów 75–79 (O. Almgren 1923, s. 39–45, tabl. IV:75–79), oraz fragmenty drugiej, prawdopodobnie identycznej fibuli (13/3). Zapinkę zaliczyć można do odmiany 2. według T. Liany (1970, s. 442–444). Zgodnie z dokumentacją konserwatorską fibula ta miała być platerowana (*brązowa srebrzona*)¹³. Na powierzchni nóżki widoczne są ślady białego metalu, które mogą przemawiać za tą hipotezą, możliwe jest też jednak, iż są to pozostałości po częściowo wytopionym białym metalu (srebrze?), wypełniającym bruzdy na główce i grzebyku zapinki. Na grzebyku częściowo zachowało się pasmo splecionych drucików tworzących warkoczek oraz dwa pojedyncze, nacinane druciki po jego obu stronach. Podobnie ornamentowane były zapewne bruzdy w guzku na nóżce, na co wskazuje ich głębokość i skuwanie od spodu, ułatwiające mocne osadzenie drucików. Metal mógł się wykruszyć lub wytopić pod wpływem temperatury na stosie (zob. T. Dąbrowska 1995, s. 9; 1998, s. 150).

Inkrustacja srebrnym filigranem jest typową techniką zdobienia zapinek trąbkowatych (O. Almgren 1923, s. 41–42). Była ona szczególnie popularna w fazie B₂, również na innych typach zabytków, między innymi na ostrogach, imaczach czy sprzączkach. Sposób zdobienia fibuli z Dąbka spotykany jest stosunkowo rzadko. Wystąpił on na przykład, na zapince odmiany 5. według T. Dąbrowskiej (1995), znalezionej w grobie 3 w Todzi, pow. ostrołęcki (J. Andrzejowski 1997, ryc. 6d). Na podstawie

analogii zebranych przez J. Andrzejowskiego (1997, s. 108–109) datowanie tego rodzaju inkrustacji można zawęzić do młodszego odcinka fazy B₂. Uważa się, że srebrne inkrustacje na zapinkach trąbkowatych charakterystyczne są dla okazów z północnego *Barbaricum* – skandynawskich, zwłaszcza norweskich, oraz na egzemplarzach z terenów dawnych Prus Wschodnich (O. Almgren 1923, s. 42; T. Dąbrowska 1995, s. 3–4). Na nóżce zapinki z Dąbka znajdują się dodatkowo wzdłużne i poprzeczne ryte linie. Górna cięciwa przytrzymana jest haczykiem, na którym widoczne jest poprzeczne nacinanie.

Zapinki odmiany 2. występują na obszarze kultury przeworskiej dość powszechnie (zob. T. Liana 1970, zestawienie IV:11–34; Ch. Pescheck 1939, ryc. 25:1.2, 26, 83:8, 171:6). Brązową fibulę zbliżoną do okazu z Dąbka odkryto w Gródkach, pow. działowski (*Grodtken, Kr. Soldau*), na „Łysej Górze” (stan. 3), w grobie pod kręgiem 45 (J. Okulicz 1983, ryc. 67g). W górnej części nóżki okaz ten zdobiony jest dwoma wybijanymi oczkami. Podobnie jak zapinka z Dąbka, ma on kabłąk spłaszczony od spodu, co wydaje się być cechą stosunkowo późną chronologicznie (O. Almgren 1923, s. 40; Ch. Pescheck 1939, s. 32–33). Zapinkę z Dąbka datować można zatem na rozwinięte lub późne stadium fazy B₂.

Dość ciekawa zapinka została znaleziona w grobie 20 (20/9). Jest to wykonana z brązu, lekko zdeformowana fibula o facetowanym kabłąku i z guzkiem na końcu nóżki, nawiązująca do zapinek 7. serii V grupy Almgrena (1923, s. 56–58, tabl. V:109–114). W odróżnieniu od nich opisywanej zapince brak jednak grzebyka na główce. Jego szczątkową formę może stanowić widoczne od spodu zgrubienie. Nie zachowała się niestety jej sprężyna, nie można też stwierdzić, czy zapinka miała cięciwę owiniętą wokół nasady główki, czy też nie – jeśli tak, zgrubienie kabłąka przy główce mogłoby ją podtrzymywać.

Dokładnej analogii do tej fibuli na obszarach kultury przeworskiej nie znalazłam, jest jednak grupa zapinek pochodnych od form A.109–111, którym albo brak guzka na główce, albo jest on zdegenerowany, i które mają cięciwę owiniętą wokół nasady główki. Chodzi tu o brązowe zapinki z grobu 351 z Kamieńczyka (T. Dąbrowska 1997, s. 83, tabl. CLX:351/1), z grobu 114 z Nadkolu (J. Andrzejowski 1998, s. 56, tabl. LXX:114/7) czy z grobu IIB ze wspomnianego cmentarzyska z „Łysej Góry” w Gródkach (E. Hollack 1909, s. 362, ryc. 212; J. Okulicz

¹⁰ Zob. Niecieplin, pow. garwoliński (R. Kozłowska 1958, tabl. CIX:21), Zubrza, pow. górowski (Ch. Pescheck 1939, tabl. 27:1–11). Współczesność elementów wyposażenia w przypadku obu tych zespołów jest jednak poddawana w wątpliwość (por. np. M. Mączyńska 2004, s. 214).

¹¹ Przy czym formy A.61 są późniejsze niż A.60, choć autorka zasygnalizowała trudności przy rozdzielaniu obu typów.

¹² Ze znalezisk wielbarskich zob. np. grób 27 z Kościelnej Jani, pow. starogardzki (M. Pietrzak 2002, tabl. X), groby 156, 421 i 471 z Kowalewka, pow. obornicki (T. Skorpka 2001, tabl. 45:156, 132:421, 145:471), grób 79 ze stan. 10 z Pruszcza Gdańskiego, pow. gdański (M. Pietrzak 1997, tabl. XXIII), czy groby 70 lub 105 z Lubowidza, pow. łoborski (R. Wołągiewicz 1995, tabl. XII/70, XVI/105).

¹³ Dokumentacja konserwatorska mgr. D. Czerniakowskiego, w archiwum MZZ.

1983, s. 89, ryc. 10b). Podobny do wymienionych brązowy egzemplarz znany jest też z grobu 69 w Żdżarowie, pow. sochaczewski (Z. Nowakowski 2004, s. 292, tabl. XVI:69/1), kolejnym przykładem jest żelazna fibula z grobu 42 na „Łysej Górze” w Gródkach (J. Okulicz 1983, s. 142, ryc. 61b), a także żelazna fibula z chaty 24 na osadzie w Strobini, pow. wieluński, stan. 3 (B. Abramek 1982, s. 167, ryc. 12a).

U przytoczonych wariantów 7. serii V grupy cięciwę owiniętą wokół nasady kabłąka interpretuje się jako imitację grzebyka (T. Dąbrowska 1997, s. 83). Zauważyć jednak trzeba, że poprowadzenie cięciwy w ten sposób występuje również w zapinkach esowatych, mających grzebyk na główce (O. Almgren 1923, s. 56).

Zapinki nawiązujące do 7. serii V grupy, aczkolwiek pozbawione grzebyka, spotyka się również na terenach wielbarskich, z wyraźną koncentracją u ujścia Wisły. Co więcej, właśnie one wydają się najbardziej przypominać zapinkę z grobu 20 w Dąbku. Często mają daszkowaty przekrój kabłąka, podczas gdy u przeworskich okazów jest on raczej półkolisty. W Pruszczu Gdańskim, stan. 10, fibule takie wystąpiły w grobach 49 i 509 (M. Pietrzak 1999, tabl. X:49/3, CXLVIII:509/1), podobne egzemplarze odkryto w grobach 4, 7, 64 i 137 w Opaleniu, pow. tczewski, stan. 1, i w obiekcie 86 w Różnach, pow. gdański, stan. 18, gdzie zapinka taka towarzyszyła dwóm fibulom oczkowatym (m. in. A.58–59) i sprzączce grupy AB według R. Madydy-Legutko. Wszystkie wymienione zapinki wykonane zostały z brązu, a ich cięciwy poprowadzono wokół nasady główki. Kolejny brązowy egzemplarz pochodzi z grobu 352 ze stan. 7 w Pruszczu Gdańskim, jednak zapinka ta ma górną cięciwę przytrzymałą masywnym, podłużnym haczykiem¹⁴. Z wielbarskich fibul zbliżonych do 7. serii pozostaje jeszcze egzemplarz z grobu 27 z Węsiorów, pow. kartuski (J. Kmiecinski *et alii* 1966, tabl. XLII:9). W tym wypadku stan zachowania sprężyny uniemożliwia określenie konstrukcji.

Zapinka z Kamieńczyka datowana jest na rozwinięte stadium B_{2a}. W zespole tym prócz zapinki, wystąpił żelazny nóż i kilka naczyń glinianych. Fibulę z Nadkolea znaleziono razem z zapinką typu A.60 w zespole datowanym na stadium B_{2a}. Na podstawie opublikowanej części wyposażenia chaty 24 ze Strobina, chronologię znalezionej w niej fibuli określić można na fazę B₂. Podobnie datowane są oba okazy z Gródek (J. Okulicz 1983, s. 167) oraz fibula ze Żdżarowa (Z. Nowakowski 2004, s. 292). Zapinki ze stanowisk kultury wielbarskiej występują, tak jak na terenach przeworskich, w fazie B₂; dokładniej – na stadium B_{2a} – datowana jest tylko fibula z obiektu 86 z Różn. Egzemplarz z grobu 20 z Dąbka wystąpił w grobie z naczyniami charakterystycznymi dla fazy B₂ i tak też należy go datować.

Z grobu 21 pochodzi żelazna, dwudzielna zapinka o esowato wygiętym kabłąku (21/2), reprezentująca 10. serię V grupy Almgrena (1923, s. 64–65, tabl. VI:148.149). Jej cięciwa owinięta jest wokół nasady kabłąka. Kabłąk, o długości 3,2 cm, jest stosunkowo wąski (szerokości 0,6 cm) i daszkowaty w przekroju.

Fibule 10. serii V grupy występują w wielu rejonach europejskiego *Barbaricum*, choć nie są zbyt liczne. Po kilka egzemplarzy znaleziono w Meklemburgii, Brandenburgii, Hanowerze i Szlezwiku-Holsztynie, zapinki te spotykane są też w Czechach i na Morawach, ich zasięg obejmuje ponadto wyspy duńskie oraz tereny obecnej Polski (O. Almgren 1923, s. 65; H. Schubart 1955, s. 118; A. von Müller 1957, s. 25, 95; J. Tejral 1971, s. 37–38; I. Peškař 1972, s. 91–92; K. Godłowski 1977, s. 21–22). Uważa się, że fibule te mogły powstać i rozwijać się niezależnie na poszczególnych obszarach (J. Tejral 1971, s. 38; K. Godłowski 1977, s. 21). Zwraca uwagę ich olbrzymie zróżnicowanie, widoczne w wielkości, jedno- lub dwuczęściowej konstrukcji, jak i sposobie zdobienia czy ukształtowania kabłąka. Obok egzemplarzy żelaznych, typowych dla kultury przeworskiej, Czech i Moraw, spotykane są okazy z brązu, uznawane za charakterystyczne dla kultury wielbarskiej i terenów północnych: wysp duńskich, Jutlandii oraz Połabia. Brązowe fibule 10. serii V grupy pojawiają się także na stanowiskach kultury przeworskiej, głównie w jej wschodniej strefie (J. Andrzejowski 1997, s. 107–108). Cięciwa owinięta wokół nasady główki, jak w wypadku fibuli z Dąbka, jest cechą występującą stosunkowo rzadko u egzemplarzy żelaznych zapinek tej serii, charakterystyczna jest natomiast dla okazów wykonanych z brązu (J. Andrzejowski 1997, s. 107).

Wydaje się, iż zapinki 10. serii wywodzić należy od fibul oczkowatych serii pruskiej. Licznie notowane są bowiem egzemplarze A.148, które mają cechy charakterystyczne dla fibul serii pruskiej. Dobrym przykładem jest okaz z grobu 161 z Lubowidza, pow. łęborski (*Luggewiese, Kr. Lauenburg*), zaopatrzony w boczne wypustki („skrzydełka”) na główce (R. Wołagiewicz 1995, tabl. XX/161). Reminiscencją cech zapinek oczkowatych są też zapewne grzebyki umieszczane na przejściu kabłąka w nóżkę (zob. np. T. Dąbrowska 1997, tabl. XXII/41:1; J. Andrzejowski 1998, tabl. LXXI/120:6; R. Wołagiewicz 1995, tabl. XXXIV:3). Z czasem grzebyki te ulegają zredukowaniu, jednak na wielu egzemplarzach pozostają zaakcentowane, na przykład poprzez ornament rytych linii (por. egzemplarz z grobu 14 z Chmielowa Piaskowego, pow. ostrowiecki – K. Godłowski, T. Wichman 1998, tabl. XV:14/9). Wszystkie opisane wyżej elementy ma zapinka z grobu 428 z Pruszcza Gdańskiego, stan. 10 (M. Pietrzak 1997, tabl. CXXVIII:428/3).

Egzemplarze fibul A.148 o trójkątnym przekroju kabłąka, takie jak okaz z Dąbka, wywodzić należy chyba z innego jeszcze nurtu stylistycznego, kwestia ta wymaga jednak dalszych dogłębnych badań. Zapinki o daszkowatym przekroju kabłąka są dość często spotykane. Najbardziej podobna do fibuli z Dąbka jest żelazna zapinka z Komorówka, pow. grodziski (wielkopolski), z grobu 10 (*Waldkirch, wcześniej Kl. Kommerowe, Kr. Trebnitz*;

¹⁴ Niepublikowane materiały z Opalenia, stan. 1, Pruszcza Gdańskiego, stan. 7 i z Różn, stan. 18, znajdują się w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Gdańsku. Za ich udostępnienie serdeczne podziękowania składam badaczom tych stanowisk, Pani mgr M. Tuszyńskiej i Panu mgr. M. Pietrzakowi.

Ch. Pescheck 1939, ryc. 70:3), w jej wypadku górna cięciwa przytrzymywana jest jednak haczykiem. Z zapinką tą wystąpiła też sprzączka prostokątna oraz okucie końca pasa typu J.V według K. Raddatza. Fibule o trójkątne ukształtowanym kabłąku znajdowane są również na stanowiskach wielbarskich (zob. R. Wołągiewicz 1995, tabl. XI:63, XX:139).

Zapinki 10. serii V grupy datowane są na fazę B₂, głównie na jej wczesne i rozwinięte stadium, spotykane są jednak i w zespołach młodszych (I. Peškař 1972, s. 91–92; K. Godłowski 1977, s. 21–22). Występują z zapinkami oczkowatymi serii pruskiej (np. grób 249 z Kamieńczyka – T. Dąbrowska 1997, tabl. CXX:249/1.2), z fibulami trąbkowatymi, ale też z fibulami wschodniej serii II grupy (R. Wołągiewicz 1995, tabl. VI:21/1–3, VII:22/1–3; M. Pietrzak 1997, tabl. LX:168/2–7, CXXVIII:428/1–3), czy 8. serii V grupy (M. Pietrzak 1997, tabl. CXV:357/1.2; por. też K. Godłowski 1977, s. 21). Okaz z Dąbka można datować na rozwinięte stadium fazy B₂.

Sprzączki

Wszystkie sprzączki znalezione na stan. 29 to żelazne jednodelne okazy o półkolistej ramie, reprezentujące typ AD1 według R. Madydy-Legutko. Dwie z nich mają ramę o rombokatym przekroju (19/6, 23/11), jedna trójkątnym (12/7), w jednym wypadku stan zachowania uniemożliwia określenie (rombokaty? – 19/7). Kolce mają przekrój półkolisty (19/6), kwadratowy (23/11), bądź też prostokątny (12/7). Wielkość sprzączek waha się od 2,5×3,5 cm do 4×5,5 cm. Egzemplarz z obiektu 12 ma bardziej kolisty kształt ramy od pozostałych.

Sprzączki grupy AD należą do najczęściej występujących na ziemiach polskich. W kulturze przeworskiej szczególnie popularne były one w fazie B₂, choć pojawiają się już w późnym okresie przedrzymskim i trwają do wczesnego okresu późnorzymskiego włącznie (R. Madyda 1977, s. 367–369; R. Madyda-Legutko 1987, s. 24–26, 34–35). Licznie występują między innymi z zapinkami oczkowatymi serii pruskiej, tak jak w wypadku sprzączki z grobu 12. Spotyka się je zarówno w grobach kobiecych jak i męskich, trudno jest więc mówić o nich jako o ewentualnych wyznacznikach płci zmarłego. Wszystkie egzemplarze sprzączek typu AD1 z Dąbka datować należy na fazę B₂.

Okucie końca pasa

Na cmentarzysku w Dąbku znaleziono jedno, brązowe okucie końca pasa (26/2). Ma ono 3,1 cm długości, jest smukłe, stosunkowo wąskie, w przekroju prostokątne o zaokrąglonych krawędziach, przy nacie zakończone lekko półkoliście. Okucie to nawiązuje do typu J.V według K. Raddatza (1957, s. 87–88, 103, ryc. 1, 2), lub też do okuć o trzonku zbliżonym do prostokąta, grupy II.6 według R. Madydy-Legutko (1977, s. 386)¹⁵. Ostatnio podobne okucia zestawiał C. von Carnap-Bornheim (2002a, s. 205–208; 2002b, s. 271–274). W większości są to egzemplarze wykonane z brązu, zaledwie 1/3 z nich to okazy żelazne; wyjątkiem jest srebrne okucie z Mušova. Znaleźiska te koncentrują się na terenach nadłab-

skich – pomiędzy dolną Łabą a środkowymi Czechami oraz w zachodniej Słowacji, spotykane są także na stanowiskach bałtyjskich, jak również na stanowiskach kultur przeworskiej i wielbarskiej (C. v. Carnap-Bornheim 2002a, s. 206; K. Raddatz 1957, s. 103).

Do sporządzonej przez C. von Carnap-Bornheima listy znalezisk omawianych okuć z terenów kultury przeworskiej dodać trzeba żelazne egzemplarze z grobów 99¹⁶ i 160 z Domaradzic, pow. rawicki (B. Kostrzewski 1954, ryc. 100:7, 195:2), datowane na fazę B₁, oraz również żelazny okaz z Komorówka, z grobu 10 (Ch. Pescheck 1939, ryc. 70:7), który można datować na fazę B₂. W Kamieńczyku, oprócz okucia z grobu 312 (T. Dąbrowska 1997, tabl. CXLII:312/3), odkryto dwa inne żelazne egzemplarze tego typu: w grobie 266 (z fazy B₁ – T. Dąbrowska 1997, tabl. CXXVII:266/5) oraz luźno, obok grobu 311 (z fazy B₁? – T. Dąbrowska 1997, tabl. CXLI:311/2). Najbliżej Dąbka żelazne okucie typu J.V znaleziono w grobie 11 w Dłutowie, pow. działowski (W. Ziemińska-Odojowa 1999a, s. 403, 407, ryc. 7:11/7), razem z zabytkami charakterystycznymi dla fazy B₁. Dwa brązowe i dwa żelazne okucia J.V zanotowano w grobach 413 i 430 w Niedanowie, datowanych odpowiednio na fazy B_{1b}–B₂ i B₂ (W. Ziemińska-Odojowa 1999b, s. 77, 80, tabl. CLI:413/2, CLIX:430/1.2)¹⁷. W grobie 24 w Gródkach, na stan. „Łysa Góra”, żelazny okaz typu J.V wystąpił wraz ze sprzączką półkolistą i ceramiką typową dla fazy B₁ (J. Okulicz 1983, ryc. 37i).

Z obszarów wielbarskich pochodzą brązowe egzemplarze z Gronowa, pow. drawski, z grobu w kurhanie 11 (?) i z grobu 3 w kurhanie 22 (R. Wołągiewicz 1976, ryc. 4:1, 22:6). Ostatnie z wymienionych okuć mają nieco bardziej zaokrąglony przekrój od pozostałych, podobnie jak w wypadku okucia z Dąbka. Datowane są one na fazy B₂/C₁–C_{1a}. Najwięcej egzemplarzy okuć J.V zanotowano w Kowalewku, pow. obornicki. Pochodzą one z czterech zespołów grobowych: 62, 110, 164 i 273 (T. Skorupka 2001, tabl. 17:62/6, 34:110/1, 48:164/2, 82:273/1). Wszystkie zostały wykonane z brązu. Okucie z grobu 62 wystąpiło z czterema okuciami silnie profilowanymi oraz sprzączką typu AD1, tak więc umieścić

¹⁵ Zwrócić należy uwagę na problemy związane z identyfikacją takich okuć w literaturze, często zdarza się bowiem, że nie rysowano ani opisywano ich przekroju. Nie wiadomo wówczas, czy chodzi o typ J.V czy też o typy O.17–18. Inną kwestią jest sprawa podobnych okuć o półkolistym lub daszkowatym przekroju, które nie znajdują odpowiedników ani w typologii K. Raddatza, ani R. Madydy-Legutko. Zostały one przez mnie potraktowane łącznie z okuciami J.V. Chodzi tu o okazy z Gronowa, Chmielowa i Wymysłowa. Problemy pojawiają się również w wypadku prób odróżnienia niektórych okuć podgrupy J.IV (por. J.IV.5) od okuć J.V. Sam K. Raddatz (1957, s. 88) stwierdził, iż granica pomiędzy obydwoimi podgrupami jest płynna.

¹⁶ T. Liána (1970, s. 449) określa to okucie jako J.V, zaś R. Madyda-Legutko (1977, s. 383) zalicza je do grupy I, o przekroju kolistym. W publikacji źródłowej brak wzmianki na temat przekroju tego okucia, jednak rysunek sugeruje pierwszą możliwość. Podobnie do okuć o trzonku kolistym, pozbawionym profilowania R. Madyda-Legutko (1977, s. 383) włącza okucie z grobu 80 z Nosocic, pow. glogowski (Nofšwitz, Kr. Glogau; E. Petersen 1925, s. 48, tabl. 23:18), które C. von Carnap-Bornheim (2002b, s. 273) umieszcza na swojej liście okuć typu J.V.

¹⁷ Okucia typu J.V z Dłutowa i Niedanowa zostały mylnie zaliczone przez autorkę opracowań do typów O.17–18.

je można najprawdopodobniej w fazie B₂; datowania pozostałych nie można bliżej określić.

Zauważyć należy, iż niemal wszystkie okucia przeworskie wykonane zostały z żelaza, brązowe charakterystyczne są natomiast dla obszarów wielbarskich. Ponadto okazy wielbarskie wydają się nieco mniejsze, o długości od ok. 3,2 cm do ok. 5,5 cm (odpowiednio groby 62 i 273 z Kowalewka); średnio mierzą one ok. 4 cm. Egzemplarze przeworskie mają długość od ok. 4 cm (np. grób 312 z Kamieńczyka – T. Dąbrowska 1997, s. 64; grób 20 z Chmielowa Piaskowego – K. Godłowski, T. Wichman 1998, s. 24) do 9,5 cm (groby 250-252 z Wymysłowa, pow. gostyński – S. Jasnosz 1952, s. 87); średnio jest to ok. 6 cm. Egzemplarz z Dąbka różni się zatem od typowych okuć J.V znanych z obszarów kultury przeworskiej, jest bowiem wyjątkowo krótki (3,1 cm).

Okucia typu J.V pojawiają się w fazie B₁, pozostają w użyciu w fazie B₂, spotykane są też jeszcze w okresie późnorzymskim (C. v. Carnap-Bornheim 2002a, s. 206; K. Raddatz 1957, s. 103; T. Liana 1970, s. 449). Większość egzemplarzy z terytorium kultury przeworskiej datowanych jest na fazy B₁ i B₂, przy czym niemal wszystkie okucia z obszaru tzw. grupy nidzickiej pochodzą ze starszego odcinka wczesnego okresu rzymskiego. Najpóźniejszy okaz przeworski¹⁸ datowany może być na fazę B₂/C₁ (grób 20 z Chmielowa Piaskowego¹⁹). Na stanowiskach kultury wielbarskiej okucia J.V występują później niż na terenach na południe od niej. Najwcześniejszy byłby tu egzemplarz z grobu 62 z Kowalewka, z fazy B₂. Stanowisko to położone jest w Wielkopolsce, w strefie C osadnictwa kultury wielbarskiej (R. Wołagiewicz 1979), blisko terytorium kultury przeworskiej. Jeśli więc przyjąć, że forma ta przejęta została od ludności przeworskiej, to zrozumiałe jest jej pojawienie się właśnie na tym terenie. Pozostałe okucia typu J.V z terenów wielbarskich datowane są na fazy B₂/C₁ i C₁.

Bransoleta

Z obiektu 13 pochodzi częściowo zachowana brązowa bransoleta sztabkowata (13/4). Ma ona owalny przekrój i nie jest zdobiona. Odpowiada pierwszej grupie bransolet kultury wielbarskiej w klasyfikacji M. Natuniewicz, które występują od fazy B₁ do końca stadium B_{2c} (M. Natuniewicz 2000, s. 125) i wraz z innymi formami sztabkowatymi są jedną z najbardziej charakterystycznych ozdób kobiecych w tej kulturze (R. Wołagiewicz 1974, s. 132; M. Tempelmann-Maczyńska 1988, s. 205–211; 1989, s. 66–69).

Dość duża liczba znalezisk tego typu zabytków pochodzi także z obszarów przeworskich, przy czym ich przeważająca większość to egzemplarze ze stanowisk położonych na wschód od Wisły, zwłaszcza z północnej części tej strefy (J. Andrzejowski 1994, s. 319; 2001, s. 71–72, ryc. 13). Tak liczna obecność bransolet w środowisku wschodnioprevorskim interpretowana jest jako wynik silnych wpływów kultury wielbarskiej na te obszary. Pojawiają się tu one już w fazie B₁, natomiast w fazie B₂ stają się typowym elementem kobiecego

stroju (J. Andrzejowski 1994, s. 320; 1997, s. 113). Większość to sztabkowate bransolety wykonane z brązu, o przekroju kolistym lub owalnym, tak jak egzemplarz z obiektu 13 z Dąbka. Ze stosunkowo najbliższej Dąbka położonych nekropoli bransolety sztabkowate znane są między innymi ze Stupska, pow. mławski (E. Reinbacher 1964, tabl. 28:4.5), z Dłutowa (W. Ziemlińska-Odojowa 1999a, ryc. 8:13/4, 12:24/6.7), z Kitek, pow. mławski (J. Okulicz 1970, tabl. I:2), z Bartków, pow. nidzicki (*Bartkengut, Kr. Neidenburg* – D. Bohnsack 1938, s. 73, ryc. 13b.c), z Pierławek, pow. działdowski (A. Grzymkowski 1981, s. 20, ryc. 2), czy z Siemiątkowa Koziębrodzkiego, pow. żuromiński (J. Andrzejowski 1994, ryc. 3, 4); aż po kilkanaście sztuk znaleziono w Modle (A. Grzymkowski 1986, s. 249) i w Niedanowie (W. Ziemlińska-Odojowa 1999b, s. 113). Z bransoletą z Dąbka współwystąpiły dwie zapinki trąbkowate, które datują zespół na fazę B₂.

Przedmioty codziennego użytku

Przędziki

Gliniane przędziki znaleziono w dwóch obiektach (4/7, 23/7.8). Wszystkie należą do najczęściej występującego w okresie rzymskim typu dwustożkowatego z wklęsłymi biegunami. Przędziki uznawane były powszechnie za typowe wyposażenie grobów kobiecych (K. Godłowski 1977, s. 110; A. Kietlińska 1963, s. 28). Analiza statystyczna wykonana przez K. Czarnecką (1990, s. 42–45, 57, 122) wykazała jednak brak zależności tej kategorii zabytków od płci, podważając tym samym rolę przędzika jako wyznacznika grobów kobiecych. Zgodnie z wynikiem analizy antropologicznej w grobie 4 pochowana została prawdopodobnie kobieta, w grobie 23 zaś kobieta z dzieckiem. Przędziki z grobu 23 wystąpiły ponadto z elementami skrzyneczki, którą również uważa się za charakterystyczną część kobiecego wyposażenia.

Igła

Wśród wyposażenia z grobu 26 znalazła się brązowa igła do szycia (26/3). Mimo fragmentarycznie zachowanego uszka, stwierdzić można, iż dziurka powstała w wyniku przebicia trzonu. Ten sposób uformowania uszka charakterystyczny jest dla igieł z okresu rzymskiego, typu II według T. Dąbrowskiej (1997, s. 97). Stan zachowania uniemożliwia określenie jej pierwotnej długości, przekraczała ona jednak 8,6 cm. Zasadniczo igły stanowią część kobiecego zestawu zabytków (K. Czarnecka 1990, s. 43), występują jednak i w grobach męskich, na przykład w Chmielowie Piaskowym (K. Godłowski,

¹⁸ W wypadku datowanego także na fazę B₂/C₁ okazu z grobu 63 z Opatowa, pow. kłobucki, wątpliwe wydaje się w ogóle zidentyfikowanie cienkiej brązowej (!) blaszki jako okucia końca pasa (C. von Carnap-Bornheim 2002b, s. 273; por. K. Godłowski 1959, s. 210, ryc. 43:4).

¹⁹ Grób 20 datowany jest przez autorów publikacji na fazę B₂ (K. Godłowski, T. Wichman 1998, s. 24), jednak chronologia zabytków wchodzących w skład jego wyposażenia (m. in. dwie sprzączki o ramie prostokątnej, okucie końca pasa typu J.II, dwie ostrogi podgrupy E według J. Ginalskego) może przemawiać za późniejszym datowaniem, na fazę B₂/C₁.

T. Wichman 1998, s. 66) czy w Kamieńczuku (T. Dąbrowska 1997, s. 97). Kości z obiektu 26 określone zostały jako prawdopodobnie należące do mężczyzny zmarłego w wieku *adultus* (25–35 lat).

Części skrzyneczki

Wśród wyposażenia z grobu 23 znaleziono fragment żelaznego okucia w kształcie prostokąta, o niestykających się końcach, oraz żelazną sprężynę zamka od skrzyneczki (23/12.13). Pierwszy z wymienionych przedmiotów służył najprawdopodobniej jako łącznik ścianek szkatułki (naprawa lub dodatkowe wzmocnienie?). Na potwierdzenie tego przytoczyć można znalezisko podobnego, aczkolwiek wykonanego z brązu okucia z obiektu 99 (grobu 75) z Kamienicy Szlacheckiej²⁰, pow. kartuski, przy którym zachowały się kawałki drewna. Sprężyna reprezentuje grupę 1. według J. Andrzejowskiego (1998, s. 83), o zagiętej na kształt haka końcówce. Została ona wykonana z prostokątnego w przekroju pręta.

Do tej pory spośród metalowych pozostałości kasetek jedynie klucze i okucia zamka doczekały się szerszego opracowania (zob. A. Kokowski 1997). Większość tego typu znalezisk pochodzi ze stanowisk kultury przeworskiej, przy czym przeważają okazy z żelaza (A. Kokowski 1997, s. 15, 17). Części skrzyneczek uznaje się za typowy element wyposażenia kobiecego, mimo iż zdarzają się one w grobach antropologicznie określonych jako męskie bądź też zawierających przedmioty będące atrybutami mężczyzn (K. Czarnecka 1990, s. 42–45, 57; A. Kokowski 1997, s. 28). Z analizy przeprowadzonej przez K. Czarnecką wynika, że są one najbardziej charakterystyczne dla kobiet w wieku *adultus* i *maturus*, ponadto ich obecność sugeruje stosunkowo wysoką pozycję społeczną zmarłej (K. Czarnecka 1990, s. 45–52, 63), a liczba kluczy ma być odzwierciedleniem stopnia jej bogactwa (A. Kietlińska 1963, s. 26–28; K. Godłowski 1977, s. 109; A. Kokowski 1997, s. 29). Na terenie kultury przeworskiej po raz pierwszy szkatułki pojawiają się w wyposażeniu grobowym na przełomie młodszego okresu przedrzymskiego i okresu rzymskiego na Kujawach, od fazy B₁ występują także w Wielkopolsce i na Śląsku, jednak najwięcej znalezisk – już z całego jej obszaru – pochodzi z faz B₂, C₁ oraz C₂ (A. Niewęglowski 1972, s. 143, 147; A. Błażejowski 1998, s. 42, 163).

J. Okulicz zauważył, że na północno-zachodnim Mazowszu okucia szkatulek oraz klucze bardzo rzadko występują w rejonie Nidzicy, są natomiast dość częste w okolicach Przasnysza i Ciechanowa (J. Okulicz 1970, s. 427; zob. też A. Niewęglowski 1981, s. 65). Ze stanowisk położonych w pobliżu Mławy pochodzi kilkanaście znalezisk kluczy i innych elementów kasetek. W obiekcie 8(67)/97 na stanowisku 5 w Dąbku znaleziono klucz i sprężynę wraz z okuciem zamka²¹. W Modle okucia skrzyneczek i/lub klucze wystąpiły przynajmniej w ośmiu obiektach (m. in. w grobach 45/77, 55/77, 32/78, 3/79, 16/79 i 19/79 – A. Grzymkowski 1986, s. 249, tabl. 11a, 17p.u, 18a, 19l.i, 20i–k). W Stupsku z pozostałościami kasetek mamy do czynienia przynajmniej w wypadku trzech zespołów (groby 2/87, 3/87 i 16/89 –

A. Grzymkowski 1996, s. 176–177). W grobie 2/96 w Dzierzgowie, pow. mławski znajdowały się dwa klucze, okucie zamka i fragmenty okuć ścianek (M. Piotrowski, A. Szela 2001, ryc. 1:7–9, 2:17, 3:24.31), zaś w grobie 3 z Pierławek klucz, sprężyna i okucie zamka (A. Grzymkowski 1981, s. 20, ryc. 1, 3, 4). Skrzyneczka z Dąbka pochodzi z grobu datowanego na fazę B₂.

Inne znaleziska

W obiekcie 22 odkryte zostało niewielkie (2,1 cm średnicy) kółko z półcentymetrowej grubości taśmy żelaznej, o końcach zachodzących na siebie (22/3). Funkcja tego przedmiotu nie jest zupełnie jasna. Prawdopodobnie mamy tu do czynienia z pierścionkiem, nie można jednak wykluczyć, że chodzi tu o jakieś okucie, na przykład rękojeści noża. Zwraca uwagę bardzo staranne, ładne wykończenie brzegów tego przedmiotu. Podobne kółko z taśmy żelaznej o stykających się końcach, o średnicy 1,9 cm, odkryto w grobie 14/1934 w Głędzianówku, pow. łęczycki (E. Kaszewska 1977, s. 70, tabl. X:6), razem z zapinką typu A.61 i żelaznym nożem.

Proste, otwarte pierścionki należą do grupy V w typologii Ch. Beckmann (1969), przy czym egzemplarze najbardziej zbliżone kształtem do przedmiotu z Dąbka zaliczane są do typu 27. Wszystkie wymieniane przez autorkę przykłady to stosunkowo szerokie, często tępo zakończone pierścionki brązowe z okresu późnorzymskiego (3 egzemplarze z Finlandii, 1 z Czech – Ch. Beckmann 1969, s. 41). Takie i podobne formy są znajdowane również na innych terenach. Z terytoriów bałtyjskich pochodzą między innymi znaleziska z Woźnej Wsi, pow. grajewski (znal. luźne – P. Iwanicki 2001, s. 90–91, ryc. 3:5), z Kovrova, raj. Zelenogradsk (*Dollkeim, Kr. Fischhausen*), z grobu 116 (O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 17, tabl. XIV:7), z Babięt, pow. mrągowski (W. Łęga 1961, s. 75–76, ryc. 3) czy z grobów 28 i 56 z Mojtyń, pow. mrągowski (*Moythienen, Kr. Sensburg*; E. Hollack, F. E. Peiser 1904, s. 48, 52, tabl. II:28d.1, II:28d.2, X:56d). Okazy te są wykonane z brązu i datowane na obie fazy wczesnego okresu wpływów rzymskich. Z obszarów kultury wielbarskiej także znane są brązowe obrączki grupy V, typu 27 lub zbliżone, na przykład z grobu 175 z Niedanowa czy z grobu 29 z Brulina-Kosek, pow. wysokomazowiecki. W pierwszym wypadku chodzi o znalezisko z grobu ciałopalnego, które wystąpiło bez innych datowników (W. Ziemińska-Odojowa 1999b, s. 130, tabl. XLVIII:175/1), w drugim pierścionek odkryto na środkowym palcu lewej ręki, w grobie szkieletowym datowanym zapinkami z podwiniętą nóżką (A. Kempisty 1968, s. 426, ryc. 50–51). Proste pierścionki pojawiają się jako część kobiecego stroju wielbarskiego w zasadzie dopiero od stadium B_{2b} (M. Tempelmann-Maczyńska 1988, s. 206; 1989, s. 69).

²⁰ Niepublikowane materiały w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Gdańsku. Za ich udostępnienie serdecznie dziękuję Pani mgr M. Tuszyńskiej i Panu mgr. M. Pietrzakowi.

²¹ Niepublikowane materiały z badań mgr. A. Grzymkowskiego w zbiorach MZZ w Mławie, opracowywane przez autorkę.

Pierścionki wykonane z żelaza znane są między innymi z Nadrenii czy Fionii, choć należą do najrzadszych znalezisk tego typu (Ch. Beckmann 1969, s. 62–63). Z terytorium kultury przeworskiej, także z jej wschodniej strefy, pochodzi przynajmniej kilkanaście żelaznych okazów. W Niedanowie znaleziono aż dziewięć egzemplarzy różnych form (W. Ziemińska-Odojowa 1999b, s. 114), jeden zarejestrowano w Kamieńczuku (T. Dąbrowska 1997, s. 85, tabl. CLXXV:377/4), a kolejny okaz pochodzi z grobu 51 w Zadowicach, pow. kaliski (A. Abramowicz 1956, s. 77, tabl. XXXVII:9). Wszystkie przedmioty określone jako pierścionki z terenów kultury przeworskiej to znaleziska z zespołów grobowych. Charakterystyczne są one dla całego okresu wpływów rzymskich. Dla przedmiotu z grobu 22 przyjąć należy datowanie na wczesną fazę okresu rzymskiego.

Ceramika

Formy naczyń

Wiele form naczyń z Dąbka nie znajduje odpowiedników w typologii ceramiki T. Liany (1970), głównie ze względu na jej dość ogólny charakter, a także specyfikę ceramiki z obszaru tzw. grupy nidzickiej. Z tego powodu w niniejszym opracowaniu oparłam się przede wszystkim na klasyfikacji ceramiki z Niedanowa (W. Ziemińska-Odojowa 1999b), jako grupującej najbliższe stylistycznie formy naczyń.

Do grupy A – naczyń o trójdzielnym profilu – zaliczyć można dziesięć egzemplarzy (1/4, 4/1, 12/2, 18/1, 19/1, 20/1–3, 23/2 i 24/2). Szyjka jest wyraźnie wyodrębniona lub też wydzielona rytymi liniami. Załom brzuśca jest mniej lub bardziej zaokrąglony. Do typu A.1, naczyń o pionowo lub ukośnie ustawionej, czasami wypukłej szyjce należą dwa naczynia (12/2 i 24/2). Pierwsze z nich ma ok. 14 cm wysokości. Przejście pomiędzy wylewem a szyjką i szyjką a brzuścem podkreślone jest dodatkowo liniami rytymi. Pod niższą z linii znajdują się odciskane, owalne dołeczki, po trzy w grupie, w układzie poziomym. Na cmentarzysku w Niedanowie kilkanaście naczyń podobnej formy ornamentowanych było analogicznymi, odciskanymi dołeczkami, występowały one jednak zwykle w grupach po trzy w układzie trójkątnym lub, rzadziej, w grupach po cztery w układzie czworokątnym, bądź też pojedynczo (W. Ziemińska-Odojowa 1999b, s. 122). Naczynie z grobu 24 jest niezdobione, poza rytymi liniami podkreślającymi przejście pomiędzy wylewem a szyjką i szyjką a brzuścem. Wysokości tego naczynia nie da się określić, jednak średnica wylewu i dna sugerują wymiary podobne do naczynia z grobu 12. Obiekt 12 z zapinką oczkową serii pruskiej pochodzi ze stadium B_{2a}. Ceramikę z obiektu 24 datować można najprawdopodobniej na fazę B₁. Pozostaje to w zgodzie z datowaniem naczyń typu A.1 w Niedanowie, od fazy B₁ do B_{2b} włącznie (W. Ziemińska-Odojowa 1999b, s. 122).

Zachowana fragmentarycznie popielnica z grobu 20 (20/1) reprezentuje najprawdopodobniej wariant A.1a (naczynie jednouché), nie można jednak wyku-

czyć, iż jest to podtyp A.5.1 (naczynie dwuuche). Naczynie ma 16 cm wysokości i nie jest zdobione. Najbardziej zbliżone kształtem naczynia znaleziono m. in. w grobie 255 w Niedanowie (W. Ziemińska-Odojowa 1999b, tabl. LXXXI:255/8), w grobie 2 w Gródkach, stan. „Łysa Góra” (J. Okulicz 1983, ryc. 11d), czy w grobie 127 w Ciecierzynie, pow. kluczborski (G. Martyniak *et alii* 1997, tabl. CXXIV:11). W wypadku naczynia z Dąbka nie można się także oprzeć wrażeniu pewnego podobieństwa do wielbarskich situl grupy V oraz pucharów grupy VIII, zwłaszcza typu VIIIC (R. Wołągiewicz 1993, s. 13–14, 16, tabl. 15–16, 24, 61–65, 70). Naczynie z grobu 20 datować należy na fazę B₂.

W wypadku aż pięciu naczyń szyjka lub jej odpowiednik wyodrębniona została jedynie rytymi liniami (4/1, 19/1, 20/2.3, 23/2). W Niedanowie analogicznie wydzielony zespół naczyń określony został jako podtyp A.1.3. Jest to grupa stosunkowo zróżnicowana – okazy do niej zaliczane mają brzusiec dwustożkowaty (np. 20/2, 23/2) lub zaokrąglony (4/1). Wysokość waha się od ok. 10 cm do 18,5 cm (w Niedanowie naczynia tego typu miały wysokość w granicach 12–16 cm). Dwa z naczyń są zdobione: na jednym widoczny jest ornament odciskanych, kolistych dołeczków pod niższą z rytych bruzd (20/2), na drugim (popielnicy) ornament analogicznie umieszczonych, ale owalnych dołeczków, zaś pomiędzy rytymi liniami wyznaczającymi „szyjkę” znajdują się podwójne ryte kreseczki krzyżujące się w kształt litery X (23/2). Naczynia podtypu A.1.3 datowane są w Niedanowie na fazę B₁ i fazę B_{1b}–B_{2a} (W. Ziemińska-Odojowa 1999b, s. 122). W Dąbku wystąpiły głównie w obiektach z fazy B₂ (19, 20, 23), a także w jednym zespole z fazy B₁ (4).

Typ A.2, skupiający misy o wydzielonej szyjce i zaokrąglonym brzuścu, reprezentują dwa naczynia (1/4, 18/1). Pierwsze z naczyń nie jest zdobione. Na drugim widoczne są ryte linie pomiędzy wylewem a szyjką i szyjką a brzuścem. Ma ono ok. 10 cm wysokości. Naczynia tego typu najczęściej spotykane są w zespołach z faz B₁ i B_{2a}, choć występują jeszcze w fazie B_{2b} (W. Ziemińska-Odojowa 1999b, s. 122). W Dąbku wystąpiły w obiektach datowanym ogólnie na wczesny okres rzymski (1) i w grobie z fazy B₁ (18).

Na cmentarzysku w Dąbku dość liczne są formy należące do grupy B, tj. naczynia bez wydzielonej szyjki. Spośród nich trzy egzemplarze reprezentują typ B.1 (18/3, 22/1, 24/1), z wysoko umieszczonym załomem brzuśca i wydzielonym wylewem. Ich wysokość wynosi ok. 10 cm, przy średnicy dna ok. 7 cm oraz średnicy wylewu 12–16 cm. Typ ten nawiązuje do wyróżnionego przez T. Lianę (1970, s. 439) typu IV/1, datowanego na młodszy okres przedrzymski i fazę B₁, co w zasadzie odpowiada chronologii naczyń typu B.1 z nekropoli w Niedanowie (W. Ziemińska-Odojowa 1999b, s. 123). Okazy z Dąbka należy datować na fazę B₁.

Naczynie z grobu 18 (18/4) jest jedynym okazem, który zaliczyć można do typu B.2, o zaokrąglonym brzuścu ze stosunkowo wysoko umieszczonym załomem

(choć niżej niż w wypadku typu B.1). Jest to dość niskie (o wysokości ok. 8,5 cm), niezdobione naczynie szerokootworowe. Wystąpiło w grobie datowanym na fazę B₁. W Niedanowie naczynia typu B.2 spotyka się głównie w grobach ze starszego odcinka wczesnego okresu rzymskiego, choć zdarzają się również w fazie B₂ (W. Ziemińska-Odojowa 1999b, s. 123).

Do tego typu nawiązuje też egzemplarz z grobu 1 (1/1). Ma on pionowo ustawioną górną część brzuśca, pogrubiony wylew i nieco dwustożkowaty załom, czym przypomina misy p o d t y p u B . 2 . 2 (por. W. Ziemińska-Odojowa 1999b, tabl. XCIX:296/1), od których jest jednak nieco większy (wysokość ok. 11 cm). Naczynie zdobione jest pod wylewem pojedynczą rytą linią. Podobne okazy z Niedanowa pochodzą z obiektów z fazy B₂. Ku takiemu samemu datowaniu skłaniałabym się w wypadku naczynia z grobu 1 z Dąbka.

Wazowate naczynia o zaokrąglonym brzuścu, określane jako t y p B . 4, zanotowano w czterech grobach (4/2, 18/2, 21/1, 26/1). Mają one ok. 12 cm wysokości (określenie tego wymiaru jest możliwe jedynie w wypadku naczyń z grobów 21 i 26). Naczynie z obiektu 4 zdobione było ornamentem meandrowym, z obiektu 26 pojedynczą rytą linią w górnej partii brzuśca. Pod wylewem naczynia z obiektu 18 znajduje się dookoła, częściowo zagładzana, ryta bruzda. Naczynie z grobu 26 służyło jako popielnica. W Niedanowie naczynia typu B.4 wystąpiły w zespołach z faz B_{1b}, B_{2a} i B_{2b} (W. Ziemińska-Odojowa 1999b, s. 123). W Dąbku trzy okazy omawianego typu datować można na fazę B₁ (4, 18, 26?), jeden egzemplarz znaleziono w obiekcie dobrze datowanym zapinką A.148 na rozwiniętą fazę B₂ (21).

W dwóch obiektach odkryto całe (12/1.4) lub fragmentarycznie zachowane (10/1) naczynia o niewydzielonej szyjce i dwustożkowatym brzuścu. Zaliczyć je należy do t y p u B . 5, czyli naczyń silnie profilowanych. Jedno z naczyń z grobu 12 ma ok. 10,5 cm wysokości (12/4); pod jego wylewem znajduje się nieregularna, częściowo zagładzana ryta bruzda. Na szczególną uwagę zasługuje drugie naczynie z tego grobu (12/1), które pełniło funkcję popielnicy. Okaz ten ma bardzo wysoko umieszczony załom brzuśca (w $\frac{3}{4}$ wysokości) a średnica wylewu jest równa wysokości naczynia. Górna partia brzuśca oraz wylew są stosunkowo silnie nachylone do wewnątrz. Powyżej załomu brzuśca jest ono zdobione ornamentem krokwiowym, wylew podkreślony jest linią rytą. Analogiczne naczynie (popielnica) zostało znalezione w grobie IIB w Gródkach, na stan. „Łysa Góra” (E. Hollack 1909, ryc. 211; J. Okulicz 1983, ryc. 10d). W odróżnieniu od okazu z Dąbka jest ono jednak zdobione ornamentem meandra.

Duże, dwustożkowate wazy należą do najbardziej typowych form naczyń z fazy B₂ (A. Niewęglowski 1972, tab. 41, 42, cecha 36; 1981, s. 90). Szczególnie licznie występują w roli popielnic, przede wszystkim w tzw. wschodniej strefie kultury przeworskiej. Często charakteryzują się cienkościennością i starannie wygładzaną, czarną powierzchnią. Zwykle są to egzemplarze jedno-

lub trójuche, choć ten ostatni wariant nie jest spotykany w rejonie Mławy i Nidzicy (J. Andrzejowski 2001, s. 79–80). Zdarzają się w tej grupie okazy zdobione ornamentem krokwiowym²². Naczynie z grobu 12 w Dąbku datowane jest zapinką oczkowatą serii pruskiej na stadium B_{2a}, okaz z Gródek z zapinką pochodną od fibul 7. serii V grupy umieścić można ogólnie w fazie B₂.

Popielnica z grobu 23 należy do p o d t y p u B . 6 . 2 (23/1). Jest to wazowate, ostro profilowane, niezdobione naczynie, nawiązujące swą formą do wyżej omówionych naczyń typu B.5, ale na wyraźnie wydzielonej stopce; ma ono ok. 19 cm wysokości. Okazy z wydzieloną stopką na stanowisku w Niedanowie wystąpiły przede wszystkim w grobach datowanych na fazy B_{1b}–B_{2a} i B_{2b}, mniej licznie w zespołach ze stadium B_{1b} (W. Ziemińska-Odojowa 1999b, s. 124). Obiekt 23 z nekropolii w Dąbku pochodzi z fazy B₂.

W grobie 20 zarejestrowano niewielkich rozmiarów (wysokość 7,5 cm) naczynie o zaokrąglonym brzuścu i wyodrębnionym, lekko wychylonym wylewie (20/4). Nawiązuje ono do t y p u B . 7 z Niedanowa – pięć egzemplarzy z tego cmentarzyska mierzy od 5 do 9 cm. Jedyny lepiej datowany okaz z pochodzi z grobu ze stadium B_{2b} (W. Ziemińska-Odojowa 1999b, s. 124, tabl. CCXXIII:636/6). Naczynie z grobu 20 z Dąbka należy datować na fazę B₂.

Kolejną grupę naczynek tworzą egzemplarze miniaturowe, odpowiadające okazom t y p u B . 8. Są to wyłącznie formy o zaokrąglonym lub lekko dwustożkowatym profilu. Wystąpiły w trzech zespołach (1/2, 20/6, 23/5.6?). Ich wysokość waha się od 6 do 8 cm, średnica wylewu od 8 do 12–13 cm, dna 3–5 cm. Są niezdobione; jedynie na naczynku z grobu 1 umieszczono powyżej załomu delikatną, rytą linią (1/2). Naczynka miniaturowe charakterystyczne są dla całego okresu wczesnorzymskiego (W. Ziemińska-Odojowa 1999b, s. 124).

Do g r u p y D – form jajowatych o niewyodrębnionej krawędzi wylewu – zaliczyć można popielnicę z grobu 25. Becułkowaty okaz o szorstkiej, niestarannie wykończonej powierzchni, łagodnym profilu brzuśca i wysokości ok. 11,4 cm odpowiada t y p o w i D . 1 (25/1). W typologii T. Liany podobne egzemplarze tworzą grupę III. Naczynia tej grupy spotykane są najliczniej w fazie B₂, często właśnie w funkcji popielnic (T. Liana 1970, s. 439). W Niedanowie naczynia typu D.1 wystąpiły w zespołach z faz od A₃/B₁ do B_{2a}, przy czym egzemplarze mniejszych rozmiarów są późniejsze (W. Ziemińska-Odojowa 1999b, s. 124).

Siedem naczynek (12/3, 18/5, 19/2, 20/7.8, 23/3.4) to różnego rodzaju miseczki i czarki, zaliczane przez W. Ziemińską-Odojową do g r u p y E. Jedno z naczyń z grobu 20 nawiązuje do p o d t y p u E . 1 – głębokich miseczek z wydzieloną szyjką i wklęsłym dnem (20/7);

²² Naczynia takie znaleziono na przykład luźno w Lachmirowicach, pow. inowrocławski (B. Zielenka 1953, ryc. 25), w Jaksonowie, pow. wrocławski (*Schwertern*, wcześniej *Jackschönau*, Kr. Breslau – Ch. Pescheck 1939, ryc. 164:3), w grobie 1 w Łajskach, pow. legionowski (M. Gądzikiewicz 1949, s. 80; T. Liana 1961, s. 216, tabl. I:2).

jego szyjka wyodrębniona jest rytymi bruzdami, wysokość wynosi ok. 4 cm. Analogiczne naczynko znaleziono między innymi w Łecku Wielkim, pow. działdowski (Gr. Lensk, Kr. Neidenburg – A. Bezzenberger 1909, tabl. XIII:13). W Niedanowie naczynia typu E.1 wystąpiły w obiektach z faz B_{1b}–B_{2a} (W. Ziemlińska-Odojowa 1999b, s. 125). Miseczka z Dąbka pochodzi z fazy B₂.

Jednym z najbogaciej zdobionych naczyń ze stnowiska w Dąbku jest głęboka misa-popielnica z grobu 23 (23/3). Naczynie to ma lekko wychylony wylew, słabo wyodrębnioną szyjkę i zaokrąglone dno, co pozwala na zaklasyfikowanie go do wariantu E.1.4a. Jego wysokość wynosi ok. 6 cm, średnica wylewu 15,5–16 cm. Naczynie zaopatrzone jest w wałeczkowate ucho sięgające krawędzi wylewu. Zdobienia obejmują niemal cały brzusiec i dno misy – tworzą je plastyczna listwa z nakłuciami i pasma odciskanych, okrągłych dołeczków ujętych w linie ryte. Analogiczne naczynie znaleziono w Gródkach, na stan. „Łysa Góra”, w grobie 17 (J. Okulicz 1983, ryc. 26b), datowanym na stadium B_{2b}. Z fazy B₂ pochodzi podobna popielnica z grobu 1 z Todzi, pow. ostrołęcki (J. Andrzejowski 1997, ryc. 4a), nieco wcześniejsza (faza B₁ ?) jest natomiast misa z grobu 15 ze stan. II w Łęgonicach Małych, pow. przysuski (T. Liana 1976, tabl. VI:9). W Niedanowie naczynia wariantu E.1.4a wystąpiły w zespołach z faz B_{1b} i B_{1b}–B_{2a} (W. Ziemlińska-Odojowa 1999b, s. 125). Misa z Dąbka datowana jest ogólnie na fazę B₂.

Do wariantu E.1.4b – mis o zaokrąglonym dnie, bez wydzielonej szyjki – należy małe (wysokości ok. 4,5–5 cm) naczynko z grobu 18 (18/5). Jest ono dobrym przykładem charakterystycznych dla fazy B₁ misecek typu VI/1 w klasyfikacji T. Liany (1970, s. 440). Co ciekawe, egzemplarze wariantu E.1.4b z Niedanowa pochodzą wyłącznie z obiektów datowanych na młodszy odcinek wczesnego okresu rzymskiego (W. Ziemlińska-Odojowa 1999b, s. 125), zaś miseczka z Dąbka może być pewnie odnoszona do fazy B₁.

W wypadku miseczki z grobu 12 trudno jest jednoznacznie określić podtyp, który reprezentuje (12/3). Zbliżona jest ona zarówno do podtypu E.1.2, jak i E.1.3 oraz E.1.4b. Jej brzusiec przybiera formę wycinka kuli, ma ona wklęsłe, słabo zaznaczone dno i jest dosyć głęboka. Wylew został wydzielony rytą bruzdą. Jego średnica wynosi ok. 12 cm, przy wysokości miseczki 5–6 cm. Na brzuscu umieszczono jedenaście pionowych, plastycznych żeber. Analogiami, zarówno pod względem formy jak i sposobu zdobienia, są miseczki z grobu 760 z Zadowic (E. Kaszewska 1988, tabl. VI:6.6a), i z grobu 110 z Choruli, pow. krapkowiński (J. Szydlowski 1964, tabl. XX:5). Miseczkę z Dąbka znaleziono w obiekcie, który można datować na stadium B_{2a}. Egzemplarz z Choruli należy do młodszego odcinka fazy B₂ (w zespole z zapinką A.132), zaś miseczki z Zadowic nie można datować dokładniej niż na fazę B₂.

Jedna z misecek odpowiada typowi E.2 (19/2). Jest ona dość płytka, o wysokości ok. 4 cm, przy średnicy wylewu równej 9,5 cm. W górnej partii brzuśca wido-

czna jest wydzielona poprzez ryte linie szyjka. Dno miseczki jest wklęsłe. Naczynko zdobione jest czterema grupami rytých linii, odchodzącymi od załomu brzuśca w kierunku dna. W Niedanowie miseczki typu E.2 zarejestrowano w obiektach z fazy B₂ i B_{2b} (W. Ziemlińska-Odojowa 1999b, s. 125).

Egzemplarze z dwóch grobów (20/8, 23/4) należą do podtypu E.2.1, do którego zaliczane są formy bez wydzielonej szyjki. Miseczka z grobu 23 jest niezdobiona, okaz z grobu 20 ornamentowany jest sześcioma rytymi bruzdami, biegnącymi od brzuśca do dna; uwagę zwraca też jego starannie wygładzona powierzchnia. Obie miseczki pochodzą z zespołów datowanych na fazę B₂, podobnie jak naczynka tego podtypu w Niedanowie (W. Ziemlińska-Odojowa 1999b, s. 125). Płytkie miseczki typów E.2 i E.2.1, odpowiadające typowi VI/2 według T. Liany (1970, s. 440), są charakterystyczne właśnie dla fazy B₂.

Prawdopodobnie z miseczką mamy też do czynienia w wypadku fragmentu ceramiki z obiektu 14. Jest to jednak zbyt mały fragment, aby z pewnością określić jej typ (14/1).

Nadzwyczaj rzadką formą jest naczynko kielichowate (20/5). Ma ono wylew niewyodrębniony, o zaokrąglonej krawędzi, wyodrębnione dno i rozszerzające się ku górze ścianki. Jego wysokość wynosi 8,5 cm, przy średnicy wylewu ok. 11,5 cm. Powierzchnia, barwy popielatej, została wykończona dość niestarannie. Znaleziono je w grobie datowanym na fazę B₂.

Z terytorium kultury przeworskiej znanych jest kilka źródeł zbliżonych, glinianych naczyń kielichowatych. Jedno z nich to egzemplarz z jamy 7 z osady w Mierzanowicach, pow. opatowski, o wysokości 7,8 cm (M. Miśkiewicz 1961, s. 259–260, 278, tabl. IV:11). Niestety, pojawiają się wątpliwości co do sposobu jego wykonania – naczynie to zostało raz opisane jako obtaczane, w innym miejscu zaś jako lepiący ręcznie okaz ceramiki *terra nigra* (?)²³ (M. Miśkiewicz 1961, s. 259, 278, 283). Zdobione jest ornamentem wykonanym kolistym i półksiężycowatym stempelkiem. Ponadto w jamie 7 znaleziono fragmenty ceramiki siwej i lepięcej ręcznie, fragment przedmiotu kościanego oraz zniszczony grot żelazny. Materiał ten jest niespójny chronologicznie, co nie pozwala na jednoznaczne datowanie naczynia. Kielichowaty pucharek na wklęsłej nóżce stanowił, wraz z dwoma innymi naczyniami, zapinką A.148, przeszlikiem, brązowym okuciem i grudkami stopionego szkła, wyposażenie grobu 465 ze stan. I w Kietrze, pow. głubczycki (M. Gedl 1964, s. 147, tabl. I:2). Naczynie zdobione jest odciskami dołkami, mającymi naśladować ornament spotykany na naczyniach szklanych (M. Gedl 1964, s. 155). Egzemplarz ten bardzo przypomina formy charakterystyczne dla ceramiki osadowej z II w. n.e. z Moraw (zob. J. Tejral 1983, ryc. 19:3.6). Fragmenty pucharka odkry-

²³ Wśród materiałów z badań w Mierzanowicach, które znajdują się w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie (Oddział w Rybnie), nie udało mi się odnaleźć tego naczynia lub jego fragmentów.

to w grobie 2 na stan. 2 w Kutnie, pow. *loco*, datowanym na fazę B₂ (J. Moszczyński 1994, s. 217, tabl. I:11). Są one zdobione ornamentem krokwiowym i odchodzącymi od niego, wiszącymi rytymi trójkątami zakończonymi dołeczkami. Być może z pucharaka tego typu pochodzi fragment dna znaleziony luźno na cmentarzysku w Gledzianówku (E. Kaszewska 1977, tabl. LXXIX:14) i podobny ułamek zanotowany w Zadowicach (J. Moszczyński, W. Siciński 1998, s. 23). Naczynia te zaliczone zostały do grupy V naśladownictw naczyń importowanych, dla których inspiracją miałyby być szklane puchary typów E.185 i E.186 (J. Moszczyński, W. Siciński 1998, s. 23), pojawiające się jeszcze w fazie B₂²⁴.

W przeciwieństwie do opisanych okazów naczynie z Dąbka ma szorstką powierzchnię i zostało niestarannie wykonane, a sama forma jest dość przysadzista. Wątpliwe wydaje się więc traktowanie go jako naśladownictwa szklanych pucharów. Nawiązuje ono raczej do naczyń doniczkowatych, dość rzadko notowanych w kulturze przeworskiej przez cały okres jej istnienia, wśród których zdarzają się niekiedy formy o kielichowato rozszerzających się ściankach. Naczynie zaopatrzone w ucho, lecz zbliżone kształtem i wymiarami do egzemplarza z Dąbka, wystąpiło w grobie 37 w Wymysłowie (S. Jasnosz 1952, ryc. 26d). W Zadowicach, w grobie 170, znaleziono podobne naczynie, jednak bezuche i z niewyodrębnionym dnem (A. Abramowicz, B. Lepówna 1957, tabl. XXXII:3). Naczynka takie pojawiają się też w Niedanowie, między innymi w zespołach z fazy B₂ (zob. W. Ziemińska-Odojowa 1999b, tabl. CXXIX:347/9).

Naczynka zbliżone kształtem do okazu z Dąbka pochodzą też z obszarów wielbarskich, z całego okresu wpływów rzymskich (grupa XI; R. Wołagiewicz 1993, s. 17, 30, lista 11, mapa 13)²⁵. Niemal identyczne występują również na stanowiskach bałtyjskich²⁶, gdzie jednak datowane są dopiero na fazę B₂/C₁ lub na okres późnorzymski (P. Szymański 2000, s. 119). Naczynka o kształcie doniczkowatym spotyka się także w Skandynawii (O. Almgren 1914, tabl. 11:178; B. Stjernquist 1955, tabl. XV:10, XXX:3.4) czy w Meklemburgii (W.-D. Asmus 1938, s. 23, ryc. 37; B. Fischer 1998, ryc. 5/1:7, 6/7:5, 7/9:2). Ich pojawienie się na poszczególnych obszarach można jednakże uznać za czysto przypadkowe, ze względu na prostą i uniwersalną formę. Naczynia doniczkowate, choć niezbyt liczne, znane były już w epoce brązu i we wczesnej epoce żelaza – ze względu na swą prostotę są one interpretowane jako naśladownictwa naczyń drewnianych (zob. H. Ząbkiewicz-Koszańska 1956, s. 59, tabl. XVI:20.21).

W obiekcie 4 znaleziono fragment kolankowatego ucha z kanalikiem (4/3). Ucha takie spotykane są w naczyniach o różnych formach, najczęściej jednak dzbanach. Z innych typów wymienić można między innymi kubki z Opoki (M. Stasiak 1994, s. 68, ryc. 63a) czy z Gościeradowa (kubek ten swoim kształtem nawiązuje do naczyń kultury wielbarskiej – A. Niewęgłowski 1982, s. 91, ryc. 6e), oba w pow. kraśnickim. Znaleziska dzbanów zaopatrzonych w ucha z kanalikiem zebrali

A. Niewęgłowski (1964, s. 232, ryc. 5). Obecnie do 25 znanych wówczas stanowisk dodać można kilka kolejnych. Naczynia takie znaleziono m. in. w Siemiechowie, pow. łaski (M. Jażdżewska 1988, s. 118, tabl. VI:6), Garwolinie, pow. *loco* (A. Niewęgłowski 1991, ryc. 6j, 20a, 42a), Kołaczcu, pow. miński (T. Dąbrowska 2002, tabl. XI:41/1), Kamieńczuku (T. Dąbrowska 1997, s. 108, tabl. XL:76/3, LVII:108/10, LVII:109/2) czy w Nadkolu (J. Andrzejowski 1998, tabl. LIII:80B/1, LXXI:120/1). Znaleziska te skupiają się głównie we wschodniej Polsce, zwłaszcza wzdłuż Wisły i Sanu, choć występują również na zachodnich obszarach kultury przeworskiej (A. Niewęgłowski 1964, s. 232, ryc. 5). Podobne naczynia występują w okresie wpływów rzymskich także na innych terenach, między innymi w kulturze wielbarskiej (R. Wołagiewicz 1993, s. 16, tabl. 25:4.5), w Skandynawii (późnorzymskie – O. Almgren, B. Nerman 1923, tabl. 33:481, 38:571; B. Stjernquist 1955, tabl. XV:1, XXVI:10–12, XXXII:3.4.7.8; O. Klindt-Jensen 1978, ryc. 73o), na Rugii i w Brandenburgii (A. Leube 1973, s. 139–146). W kulturze przeworskiej naczynia z uchami z kanalikiem pojawiają się w późnym stadium fazy B₁ (A. Niewęgłowski 1991, s. 95), większość jednak pochodzi z zespołów z fazy B₂, głównie z jej młodszego odcinka (np. Kamieńczyk, Nadkole, Garwolin). Ceramikę z obiektu 4 z Dąbka datować należy na fazę B₁.

Ornamentyka

Wśród ornamentów, jakie pojawiają się na ceramice z Dąbka, wyróżnić można dwie grupy: ornamenty proste, wykonane jedną techniką zdobniczą, i ornamenty złożone, łączące dwie lub więcej technik. Z uwagi na zastosowane techniki wymienić trzeba ornamenty ryte, klute (nacinania), odciskane (różnego rodzaju dołeczki) i plastyczne. Generalnie zdobione są górne, rzadziej środkowe partie brzuśców. Jedynie w wypadku miseczek, będących naśladownictwem naczyń szklanych, zdobienie występuje w dolnej ich części aż do dna. Na jednym naczyniu zaobserwowałam ornament trzech przecinających się rytych linii na dnie (20/6). Znaki na dnach naczyń pojawiają się w okresie przedrzymskim i wpływów

²⁴ Jedyne z ziem polskich dwa egzemplarze pucharaka typu E.185 odkryto w Oblinie, pow. Garwolin (jeden z połowy B₂, drugi ze schyłku tej fazy – zob. K. Czarnicka 1992). Puchar E.186 znany jest natomiast z trzech znalezisk, przy czym tylko jedno pochodzi z obszarów przeworskich. Chodzi tu o puchar z Zaborowa, pow. płoński, datowany na fazę B₂. Pozostałe dwa odkryto w Lubieszewie, pow. gryficki, w grobach z fazy B_{2a} (T. Stawiarz 1999, s. 103–109).

²⁵ Z terenów zajętych przez ludność kultury wielbarskiej znane są smukłe naczynia kielichowate na stopce, o wysokości 7–11 cm, zaliczane do typu XIXA (R. Wołagiewicz 1993, s. 19, 31, tabl. 38, lista 19, mapa 22), datowane są one jednak najwcześniej od fazy B₂/C₁. Także w tym wypadku, zdaniem R. Wołagiewicza (1993, s. 19, 31), mamy do czynienia z naśladownictwem naczyń z innego tworzywa – w grę wchodzi, prócz naczyń drewnianych, importowane szklane pucharki typów E.186–194, które spotyka się w obiektach pochodzących z faz B₂/C₁–C_{1b}. Gliniane naczynia kielichowate są jednak stosunkowo rzadkie.

²⁶ Na przykład w grobie 1 w kurhanie 20 w Szwajcarii (J. Antoniewicz *et alii* 1956, s. 317, tabl. XXXIII:3), czy w kurhanie 15 w Szurpiłach (T. Żurowski 1961, s. 61, tabl. XIII:18), oba w pow. suwalskim; zob. też naczynia misowate grupy IIB według P. Szymańskiego (2000, s. 119, tabl. XV, lista 12).

rzymskich sporadycznie. Zdarza się, że na jednym stanowisku występują znaki o zbliżonym do siebie kształcie. Z częstszych motywów wymienić należy krzyż i swastykę. Mało prawdopodobne wydają się opinie, iż były to znaki garncarza lub znaki wykonane na zamówienie odbiorcy (por. T. Makiewicz 1982, s. 155–162). K. Godłowski stwierdził, że umieszczanie różnego rodzaju symboli na dnie nie mogło mieć charakteru ozdobnego ornamentu, gdyż były one tam niewidoczne, dlatego też należałoby raczej przyjąć kultowo-magiczne znaczenie takich znaków (K. Godłowski 1977, s. 161; por. T. Makiewicz 1982, s. 159). Co ciekawe, stosunkowo często pojawiają się one na popielnicach – np. w Niedanowie na 11 naczyń ze zdobieniem na dnie 5 to popielnice (W. Ziemińska-Odojowa 1999b, tabl. II:3/1, XXXVIII:134/1, LXI:211/5, LXII:210/1, LXIII:212/1).

Ornamenty proste podzielić można na dwie podgrupy: ryte i plastyczne. Przez ornamenty ryte rozumiem tu wykonane w mokrej glinie, przed wypaleniem, cienkie, ostro ryte i stosunkowo głębokie linie czy kreski, jak i szersze, płytsze bruzdy. Do najprostszych ornamentów rytym należą pojedyncze linie, występujące pod wylewem lub/i nad załomem brzuśca. Oprócz funkcji dekoracyjnej, tak umieszczone bruzdy mogły podkreślać tektonikę naczynia (T. Liana 1970, s. 439). Tego typu wzór zdobniczy pojawia się w Dąbku na naczyniach wielu form (np. 1/1.2, 4/1, 18/1, 19/1.7, 24/2), często występując w połączeniu z innymi motywami zdobniczymi; czasami rytą linią pod wylewem częściowo zagładzano (12/4, 18/2).

Kolejną formą ornamentu rytym jest tzw. ornament krokwiowy, gdzie pomiędzy dwoma liniami znajdują się grupy naprzemianległych skośnych linii, najczęściej trzech, czterech lub pięciu kresek w grupie (zob. J. Andrzejowski 1998, s. 93, ryc. 6). Materiały z kilku dużych cmentarzysk kultury przeworskiej (Niedanowo, Kamieńczyk i Nadkole oraz Wymysłowo, Młodzikowo i Chorula) pokazują, że ornament krokwiowy charakterystyczny jest przede wszystkim dla fazy B₂, natomiast bardzo rzadko spotykany jest w młodszym okresie przedrzymskim i w fazie B₁, a także w okresie późnorzymskim; pojawia się on na naczyniach różnych typów. Ornament ten jest bardzo popularny w tzw. wschodniej strefie przeworskiej, mniej licznie rejestruje się go na terenach na zachód od Wisły (zob. też A. Niewęglowski 1972, s. 154). Na dużych nekropolach w Kamieńczuku i Nadkole motyw krokwiowy najczęściej występuje na ceramice z zespołów z zapinkami oczkowatymi serii pruskiej, ale też z zapinkami trąbkowatymi, 10. serii V grupy, kapturkowymi serii wschodniej lub mieszanymi II/IV grupy (T. Dąbrowska 1997; J. Andrzejowski 1998). W Gródkach, jak też na innych stanowiskach tzw. grupy nidzickiej, krokwie spotykane są już w młodszym okresie przedrzymskim, później jednak prawie nie notuje się ich aż do fazy B₂, kiedy to znów stają się popularne (J. Okulicz 1983, s. 175–176, tab. 1; por. W. Ziemińska-Odojowa 1999b, tabl. XLVIII/177:2, LXXXIV/258:12, CVI/306:8). W Dąbku ornamentem krokwiowym, połą-

czonym z pojedynczą rytą linią pod wylewem, zdobiona była duża wazowata urna z zespołu z fazy B_{2a} (12/1).

Począwszy od fazy B₂ podobny ornament pojawia się też na naczyniach kultury wielbarskiej (R. Wołągiewicz 1993, s. 22, 27). Zdobienie w postaci grup kresek skośnych, układających się w krokwie, występuje też przez cały okres wpływów rzymskich na ceramice kultury bogaczewskiej (P. Szymański 2000, s. 125).

Odmianą ornamentu wykonanego techniką rycia jest motyw obecny na czterech fragmentach ceramiki z obiektu 14 (14/2). Niestety, dość duży stopień zniszczenia ceramiki i fragmentaryczny stan zachowania uniemożliwiają zrekonstruowanie wzoru tego motywu.

Dwie miseczki (19/2, 20/8) zdobione są pionowymi bruzdami biegnącymi od największej wydługości brzuśca do dna. Na pierwszej z nich widocznych jest sześć pojedynczych, stosunkowo szerokich bruzd, na drugiej osiem linii w grupach po dwie wyrzytych ostrym, cienkim narzędziem. Miseczki zdobione pionowymi żłobkami uważa się za naśladownictwo szklanych naczyń (zob. K. Godłowski 1977, s. 162; 1981, s. 62), część z nich wiąże się z wpływami celtyckiej ceramiki grafitowej (J. Moszczyński, W. Siciński 1997, s. 22). Zdobienie takie, czasami w połączeniu z kropkowaniem lub dołeczkami (por. K. Godłowski 1977, s. 143, 162; J. Moszczyński, W. Siciński 1997, s. 21–23), jest dość powszechne na miseczkach kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim, a sporadycznie pojawia się jeszcze w fazie C₁. Spotykane jest również na innych naczyniach, głównie wazowatych (np. w Gaci, pow. przeworski – K. Hadaczek 1909, tabl. N9.10.14, O15.17, Z66).

Ornament plastyczny występuje w Dąbku w dwóch odmianach. Pierwszą reprezentuje fragment ceramiki z obiektu 27, zdobiony pojedynczą poziomą listwą umieszczoną ok. 2–3 cm poniżej wylewu (27/2). Nalepianie listew na szyjkach i górnych częściach brzuśców stosowane było na różnego rodzaju naczyniach²⁷ zarówno w okresie wczesno- jak i późnorzymskim. Listwy takie były często ukośnie, jodełkowato nacinane (zob. 23/3). Na „Łysej Górze” w Gródkach listwy z nacinaniem jodełkowym pojawiały się na naczyniach datowanych na fazę B₁, podczas gdy listwy niezdobione występowały również w fazie B₂ (J. Okulicz 1983, tab. 1).

Drugą odmianą ornamentu plastycznego, a zarazem jeden z najciekawszych sposobów zdobienia prezentuje miseczka z grobu 12 (12/3). Tuż pod wylewem znajduje się szeroka bruzda, od której odbiega w kierunku dna jedenaście pionowych, plastycznych żeber. Zdobienie pionowymi listwami w dolnych partiach brzuśca występuje głównie na miseczkach (A. Mistewicz, w druku). Najbliższą terytorialnie analogią do okazu z Dąbka jest naczynko znalezione w grobie książęcym w Zgliczynie Pobodzym, pow. żuromiński (A. Grzymkowski 1979, ryc. 3E).

²⁷ Zob. np. Łęgonice Małe, stan. 1 (T. Liana 1973, tabl. III:9.10, IV:16), Kołacz, stan. 2 (T. Dąbrowska 2002, tabl. I:7), Chmielów Piaskowy (K. Godłowski, T. Wichman 1998, tabl. XLVI:1), Niedanowo (W. Ziemińska-Odojowa 1999b, np. tabl. XXXIII/107:2, CLXXVI:6).

Miseczki zdobione plastycznymi żeberkami interpretowane są jako naśladownictwa szklanych czarek typu E.181–184, importowanych z terenów Cesarstwa Rzymskiego (J. Kostrzewski 1955, s. 218; T. Liana 1970, s. 440; K. Godłowski 1977, s. 162; 1981, s. 62; J. Moszczyński, W. Siciński 1997, s. 22–23). Ornament plastycznych żeberk na miseczkach charakterystyczny jest dla fazy B₂, przy czym występuje częściej na naczyniach z jej rozwiniętego i późnego stadium, sporadycznie pojawia się jeszcze w fazie B₂/C₁. Znaleźiska takich miseczek koncentrują się przede wszystkim na terenach kultury przeworskiej na zachód od Wisły. Zdobienie to spotykane jest również w dolnych partiach brzuśców innych form naczyń, niemal wyłącznie pochodzących z Polski środkowej i datowanych nieco później niż żeberkowane miseczki – ich najstarsze okazy pochodzą z fazy B₂–B₂/C₁, przeważają jednak egzemplarze datowane na okres późnorzymski (A. Mistewicz, w druku).

Wśród ornamentów złożonych na ceramice ze stan. 29 w Dąbku wydzielić można zdobienia ryte łączone z nacinaniami, z odciskowymi dołeczkami, a także, w jednym wypadku, z nacinaniami, odciskowymi dołeczkami i listwą plastyczną.

Pierwsza z tych kombinacji pojawia się w trzech wariantach. Na czterech fragmentach ceramiki o gładkiej powierzchni ukośne nacinania ujęte są w dwie ryte linie, znajdujące się na załomie brzuśca (3/2). Jest to jeden z powszechniejszych motywów zdobniczych na ceramice przeworskiej (K. Godłowski 1977, s. 161), spotykany zarówno w okresie przedrzymskim jak i rzymskim (por. A. Niewęgłowski 1972, tab. 39–41, cecha 15). Na innym fragmencie wystąpiły trzy pasma takich nacięć skierowanych w różne strony, umieszczone jedno nad drugim (14/3). Identyczny ornament widoczny jest na fragmencie naczynia z Nowego Miasta, pow. grójecki (T. Liana 1975, tabl. XII:1). Trzeci wariant to odchodzące od rytej bruzdy naprzemian skośne, potrójne linie; przestrzeń pomiędzy kreskami wypełniona jest nacinaniami (1/3). Ten mały fragment jest prawdopodobnie częścią rozbudowanego wątku krokwiowego (por. J. Andrzejowski 1998, ryc. 6:8a).

Najprostszą formą kolejnej grupy ornamentów złożonych są pojedyncze, koliste dołeczki rozmieszczone w dość dużych odstępach na załomie brzuśca, pod rytą linią; druga ryta bruzda znajduje się pod wylewem (20/2). Na innym naczyniu wystąpił podobny motyw, aczkolwiek owalne dołeczki ułożone są w linii prostej w grupach po trzy (12/2). Owalne, pojedyncze dołeczki umieszczono też na innym naczyniu z grobu 20 – górna część jego brzuśca zdobiona jest ponadto pasmem rytym, podwójnych kreseczek, krzyżujących się w kształt litery X, obramowanym liniami (20/3). Pojedyncze, najczęściej okrągłe dołeczki na załomie brzuśca spotykane są w różnych rejonach kultury przeworskiej²⁸, kombinacje trzech dołeczek, zwłaszcza w układzie trójkątnym, są natomiast typowe dla ceramiki tzw. grupy nidzickiej²⁹ i rzadko notowane poza jej zasięgiem³⁰. W Dąbku z trzema (?) odciskowymi dołeczkami w układzie trójkątnym

mamy być może do czynienia w wypadku fragmentu ceramiki znalezionej luźno (LZ/1); dołeczki znajdują się pod (lub nad?) rytą linią, ograniczającą pasmo gęsto rytym, ukośnych kresiek. W Gródkach zdobienie dołkami pojawia się na naczyniach datowanych głównie na fazę B₂, choć spotykane jest w młodszym odcinku fazy B₁ (J. Okulicz 1983, tab. 1). Zdaniem A. Niewęgłowskiego (1972, s. 144) genezy tego motywu szukać należy nad dolną Łabą, skąd znane są jego starsze odpowiedniki. Rzeczywiście, odciskane dołeczki (pojedyncze czy potrójne, w różnych układach) są jednym z motywów zdobniczych występujących na różnych partiach naczyń (np. przy uchach) w kulturze jastorfskiej, zwłaszcza z jej najstarszej fazy chronologicznej (Jastorf a i b – H. Hingst 1959, tabl. 87:7.9, 102:3; 1983, tabl. 10:16479/6a, 28:18196/28, 56:12190/20, 62:12190/23a; C. J. Becker 1961, ryc. 154, tabl. 19m).

Na jednym naczyniu (4/2) oraz kilku fragmentach ceramiki (3/1, 5/1, 27/1, LZ/2) wystąpił ornament meandry, składający się z dołeczek obramowanych liniami. Taka forma meandry należy do najczęściej spotykanych. Jest ona typowa dla wczesnego okresu rzymskiego, najliczniej występując w rozwiniętej fazie B₂, choć pojawia się i później (K. Godłowski 1977, s. 161). Na „Łysej Górze” w Gródkach meander wypełniony dołkami zdobii naczynia zarówno z fazy B₁, jak i B₂ (J. Okulicz 1983, tab. 1).

Niezwykle rozbudowane zdobienie prezentuje misa z grobu 23 (23/3). Pod wylewem umieszczona jest ryta bruzda. Przy przejściu szyjki w brzusec znajduje się plastyczna listwa obramowana rytymi liniami i zdobiona przecinającymi się nakłuciami, tworzącymi rodzaj poziomo ułożonej jodełki. Na największej wydłutości brzuśca usytuowane jest szerokie nieregularne pasmo złożone z kilku poziomów okrągłych dołeczek, ujęte w dwie ostro ryte linie. Od tego pasma odchodzą szersze, pionowo ryte bruzdy, sięgające aż do dna; przestrzeń pomiędzy co drugą z bruzd wypełniona jest okrągłymi dołeczkami. Jest to niewątpliwie ornament mający naśladować naczynia szklane. Zbliżone, lecz nieco skromniejsze zdobienie zarejestrowano na dwóch miseczkach z grobów 47 i 59 z Domaradzic (B. Kostrzewski 1953, s. 180, 184, ryc. 45:5, 55:18).

Prawie wszystkie naczynia z Dąbka zostały wykonane z masy o drobno- i/lub średnioziarnistej domieszce mineralnej (o średnicy ziaren do ok. 2 mm). Taki rodzaj domieszki nie odbiega od standardów stosowanych w kulturze przeworskiej. Jedynie w wypadku fragmen-

²⁸ Zob. miseczka z Nowego Miasta (T. Liana 1975, tabl. III:6), naczynia z Tarnowa, pow. opolski (K. Godłowski 1977, tabl. LI:7) i z Niedanowa (W. Ziemińska-Odojowa 1999b, np. tabl. IX:8, CIX:5.6, CLII:7).

²⁹ Zob. Gródki, stan. 2a i 3 (J. Okulicz 1983, s. 175, ryc. 7a.c, 23c, 37a, 48d), Dłutowo (W. Ziemińska-Odojowa 1999a, ryc. 6:1.2, 13:1.2), Stupsk (E. Reinbacher 1964, tabl. 22:4), Szczepkowo-Pawelki, pow. nidzicki (J. Antoniewicz, M. Gozdowski 1952, ryc. 28) czy dużą serię tak zdobionych naczyń z Niedanowa (W. Ziemińska-Odojowa 1999b, np. tabl. XXIII:7, XXXI:12, LXXXVIII:5, CVI:8, CVIII:8.9.11.13).

³⁰ Np. na Kujawach (Inowrocław-Szymorze, pow. *loco*, stan. 1 – zob. J. Bednarczyk, T. Łaskiewicz 1990, ryc. 11:1.2, 7:3.6).

tów dwustożkowatego naczynia z grobu 19 mamy do czynienia z domieszką roślinną, której śladami są widoczne obecnie na powierzchni dziurki, powstałe w wyniku wypalenia się elementów organicznych (19/1). Wydaje się, iż domieszki organicznej używano bardzo rzadko. Ogromny wpływ na taki obraz może jednak mieć stan badań nad technologią ceramiki przeworskiej (J. Andrzejowski 1998, s. 95).

Obrządek pogrzebowy

Wszystkie groby zarejestrowane na cmentarzysku w Dąbku kryły pochówki ciałałpalne, przy czym jedynie w pięciu (sześciu?) z nich szczątki zmarłego zsypane zostały do jednej (1?, 20, 25, 26), dwóch (12) lub trzech popielnic (23). Z dokumentacji rysunkowej wynika, że popielnice wypełnione były, oprócz fragmentów kości, czarną ziemią z pozostałościami stosu. W grobie 26 przepalone kości znajdowały się zarówno w popielnicy, jak i poza nią. W dwóch wypadkach zwarte skupisko przepalonych kości zalegało w czystym piasku (10, 13) – najprawdopodobniej pierwotnie złożone były pojemniku z surowca organicznego (drewna lub skóry – por. K. Godłowski 1981, s. 109), pełniącym funkcję popielnicy. Osiem grobów to zapewne obiekty bezpopielnicowe (3?, 4?, 14, 18?, 19, 21?, 22, 27); kości i szczątki stosu rozproszone były w obrębie całej jamy lub tylko w jej środkowej części. Pięć kolejnych obiektów to zniszczone groby ciałałpalne, w wypadku których nie można zrekonstruować typu pochówku (2?, 5, 6, 8?, 15). Jamy grobowe miały zazwyczaj kształt kolisty lub owalny, w profilu nieckowaty. Ich średnica wahała się od ok. 30 cm do ok. 70 cm (najczęściej 50 cm), głębokość sięgała od 15 cm (w grobach zniszczonych?) do 40 cm. Wypełniska jam miały barwę czarną, brunatnoczarną lub szarobrunatną. W wypadku pozostałych dziewięciu obiektów określenie ich funkcji nie jest możliwe (7, 9, 11, 16, 17, 24, 28–30).

W materiale z Dąbka odnotować można uboższe wyposażenie grobów jamowych, bardziej urozmaicone zaś grobów popielnicowych. Jest to zgodne z ogólną tendencją przemian w obrządku pogrzebowym kultury przeworskiej (A. Niewęgłowski 1981, s. 66–67).

Liczba naczyń w grobach popielnicowych wahała się od jednego (26) do ośmiu (20), włączając popielnice, zaś w grobach jamowych sięgała pięciu sztuk (18). Często mniejsze naczynia umieszczano wewnątrz innych naczyń, co zdaje się być charakterystyczną cechą nekropoli tzw. grupy nidzickiej (A. Niewęgłowski 1981, s. 60; J. Okulicz 1983, s. 178).

Większość spośród 19 grobów zawierała pochówki pojedyncze, jedynie w trzech zidentyfikowano kości więcej niż jednego osobnika (12, 20 i 23; zob. Aneks). Wszystkie groby podwójne są grobami popielnicowymi i należą do najbogaciej wyposażonych na cmentarzysku w Dąbku. W kulturze przeworskiej wyposażenie pochówków zbiorowych w porównaniu z pochówkami pojedynczymi zazwyczaj nie wykazuje znaczących różnic. Układ osobnik dorosły i dziecko jest najczęściej spotykanym,

przy czym przeważają groby kobiet z dziećmi. Domniemywać można, iż mamy tu do czynienia z wypadkami równoczesności zgonu dwóch osób lub też przechowywania ciał lub szczątków, na przykład przez okres zimy, kiedy zamarznięty grunt utrudniał wykopanie jamy (K. Czarnecka 1990, s. 91–96; A. Wiśniewska 1999, s. 59–64, 75–78).

Na 22 osobników, których szczątki udało się określić w materiale kostnym, wyróżniono siedmioro dzieci, osiem kobiet i pięciu mężczyzn (wliczając określenia niepewne); w dwóch wypadkach określenie płci nie było możliwe.

Wyniki analizy antropologicznej zgadzają się z wnioskami, jakie można wysnuć na podstawie archeologicznych wyznaczników płci, tam gdzie takie wystąpiły. W grobie 4, w którym znaleziono przęślik, szczątki kostne określone zostały jako prawdopodobnie kobiece. W grobie 23, w którym pochowano kobietę z dzieckiem, obok przęślika znalazły się ponadto części skrzyneczki, które wiązać można z obojgiem zmarłych (por. K. Czarnecka 1990, s. 46, 49). Pochowana w grobie 13 kobieta wyposażona została w dwie zapinki i bransoletę. Ze względu na specyfikę obrządku pogrzebowego na terenie tzw. grupy nidzickiej, w Dąbku brak jest w grobach broni, będącej niezaprzeczalnym wyróżnikiem pochówków męskich (zob. J. Okulicz 1983, s. 169; A. Niewęgłowski 1981, s. 65). Te obiekty, w których kości określone zostały jako męskie lub prawdopodobnie męskie, wyposażone były, oprócz ceramiki, w sprzączki, okucie końca pasa, igłę czy zapinkę (19, 26). Przedmioty te należą do typowych elementów wyposażenia pochówków młodych mężczyzn także na innych obszarach kultury przeworskiej (K. Czarnecka 1990, s. 49).

W pięciu grobach wśród kości ludzkich znaleziono fragmenty spalonych kości ptasich (Tab. 1). Są to głównie szczątki kury domowej (*Gallus gallus*); w grobie 19 zidentyfikowano też fragment kości należącej prawdopodobnie do kaczki krzyżówki (*Anas platyrhynchos*). Kości ptasie wystąpiły zarówno w grobach popielnicowych (20, 23), jak i jamowych (4?, 19, 27). Towarzyszyły one pochówkom kobiet z dziećmi (20, 23), domniemanym pochówkom kobiet (4, 27), a w jednym wypadku pochówkowi prawdopodobnie mężczyzny w wieku *iuvenis*–*adultus* (19).

Kości innych zwierząt zarejestrowano w czterech zespołach (4, 20, 21, 23). W grobie 20 był to jeden fragment kości krzyżowej bydła, w grobie 23 zaś jeden fragment żebra owcy/kozy i jeden fragment pochodzący być może z miednicy młodej świni; pozostałych fragmentów nie udało się określić (Tab. 2).

Kości ptasie są najczęściej występującymi w grobach przeworskich kośćmi zwierzęcymi. Znacznie rzadziej pojawiają się kości ssaków – bydła i owcy/kozy, w dalszej kolejności kości świni. Z odwrotną wręcz sytuacją mamy do czynienia wśród szczątków z osad, zapewne w ogromnej większości pokonsumpcyjnych. Dominują wśród nich kości bydła, potem świń, w mniejszym stop-

Obiekt	Gatunek	Kość	Sin/Dext	Część kości	Uwagi
4	<i>Vertebrata indet</i>	?	?	?	3 fragm. kości długich – ptaki lub ssaki
19	<i>cf. Gallus gallus</i>	<i>ulna</i>	<i>dext</i>	<i>dist</i>	
19	<i>cf. Gallus gallus</i>	<i>tibiotarsus</i>	<i>sin</i>	trzon	
19	<i>Anseriformes</i>	<i>tibiotarsus</i>	<i>dext</i>	trzon	<i>cf. Anas platyrhynchos</i>
19	<i>Gallus gallus</i>	<i>tibiotarsus</i>	<i>sin</i>	<i>dist</i>	
19	<i>cf. Gallus gallus</i>	<i>ulna</i>	<i>sin</i>	trzon	
19	<i>Vertebrata indet</i>	?	?	?	5 fragm.
20	<i>Galliformes indet</i>	<i>tibiotarsus</i>	<i>sin</i>	trzon	mała kura albo kurak średniej wielkości
23	<i>Galliformes indet</i>	<i>tibiotarsus</i>	<i>dext</i>	trzon	mała kura albo kurak średniej wielkości
23	<i>Aves indet</i>	<i>tibiotarsus</i>	<i>sin</i>	trzon	ptak wielkości małej kury
23	<i>Aves indet</i>	?	?	?	z naczyń A; kilka nieoznaczalnych fragm. kości ptaków, być może też ssaków
27	<i>Gallus gallus</i>	<i>ulna</i>	<i>dext</i>	<i>prox</i>	

Tab. 1. Dąb e k, pow. Mława. Wyniki analizy gatunkowej kości ptasich. Badania wykonała dr hab. Teresa Tomek z Instytutu Systematyki i Ewolucji Zwierząt PAN w Krakowie

Table 1. Dąb e k, distr. Mława. Results of bird bones analysis. Researches were done by Teresa Tomek, Ph. D., assistant professor in the Institute of Systematics and Evolution of Animals, Polish Academy of Sciences, Cracow

Obiekt	Gatunek	Kość	Sin/Dext	Część kości	Uwagi
4	nieokreślony				2 fragm.
20	bydło	krzyżowa			1 fragm.
20	nieokreślony				4 fragm.
21	nieokreślony				1 fragm.
23	owca/koza	żebro			z naczyń A; 1 fragm.
23	świnia	miednica			z naczyń A; 1 fragm. kości młodego osobnika, podobny do guza kulszowego
23	nieokreślony				z naczyń A; 1 fragm.

Tab. 2. Dąb e k, pow. Mława. Wyniki analizy gatunkowej kości ssaków. Badania wykonała mgr Anna Gręzak z Instytutu Archeologii UW

Table 2. Dąb e k, distr. Mława. Results of mammal bones analysis. Researches were done by Anna Gręzak M.A. from the Institute of Archaeology, Warsaw University

niu obecne są szczątki owcy/kozy, a kości ptaków występują w ilościach śladowych. Wynika z tego, iż ptaki wykorzystywane były niemal wyłącznie do celów rytualnych. Szczątki te mogły być częścią wyposażenia zmarłego w żywność, śladem po ofierze złożonej ze zwierzęcia czy też pozostałościami po uczcie pogrzebowej. Kości ptasie interpretowane są jako wyraz pewnych wierzeń lub czynności magicznych. Genezy zwyczaju deponowania szczątków ptasich w grobach ludności kultury przeworskiej upatruje się w obrzędowości celtyckiej. Niektórzy badacze wiążą kości ptasie pojawiające się w grobach z kultem nieba i kosmosu, ptak bowiem jest w symbolice wielu religii nosicielem bądź wciele niem duszy, która pod jego postacią ulatuje do nieba. Obecność kości ptasich łączy się z wysoką pozycją bądź też bogactwem zmarłego (T. Węgrzynowicz 1982, s. 203–207, 225–229, 247–248; A. Niewęglowski 1981, s. 130–131). Istotną wskazówką przy interpretowaniu obecności kości ptasich w grobach może być szczegółowa identyfikacja znalezionych szczątków. W Dąbku są to wyłącznie kości gołeniorne i łokciowe, czyli z nóżek

i skrzydeł, a więc z tych partii ciała kur, gęsi czy kaczek, które są najchętniej zjadane.

W okolicy obiektów 23, 24 i 30 odsłoniętych zostało kilka dużych kamieni, które mogą być śladami bliżej nieokreślonych konstrukcji. W wypadku obiektu 23 (grób popielnicowy) można przypuszczać, że kamień taki pełnił rolę steli. W kulturze przeworskiej stela i inne formy kamienne miałyby występować przede wszystkim w grobach jamowych, niejednokrotnie ubogo wyposażonych, z niewielką ilością ceramiki (A. Niewęglowski 1981, s. 95–97). Z analizy przeprowadzonej przez A. Wiśniewską (1999, s. 73–74) wynika jednak, że większość z nich to groby popielnicowe, przy czym najczęściej występują pojedyncze kamienie w górnej części grobu lub obok. Rolą konstrukcji kamiennej było niewątpliwie oznaczenie miejsca pochówku. Możliwe, że umieszczenie kamieni nad grobem wynikało z chęci odseparowania się od zmarłego i zabezpieczenia przed nim. Stela nagrobna mogła pełnić rolę mieszkania dla duszy zmarłego (A. Niewęglowski 1981, s. 121, 128–129).

Chronologia

Materiały ze stan. 29 w Dąbku są stosunkowo zwarte chronologicznie. Najwcześniejsze obiekty pochodzą z fazy B₁, jakkolwiek ich datowanie opiera się niemal wyłącznie na formach ceramiki (18, 22, 24?, 26). W obiekcie 26 wystąpiło okucie końca pasa typu J.V, które na podstawie najbliższych terytorialnie analogii także można umieścić w fazie B₁. Do najmłodszych obiektów zaliczyć należy groby 13 i 21, odpowiednio z zapinką trąbkowatą odmiany 2. i fibulą typu A.148 – można je odnieść do rozwiniętego stadium fazy B₂.

Powyższy obraz nie musi odzwierciedlać rzeczywistego czasu użytkowania cmentarzyska, pamiętać bowiem należy, że została przebadana tylko niewielka część stanowiska. Z drugiej strony zwrócić trzeba uwagę na proces opuszczania cmentarzysk tzw. grupy nidzickiej w młodszym stadium fazy B₂ (J. Andrzejowski 1989, s. 118). Górna granica użytkowania nekropoli w Dąbku, która wynika z analizy pozyskanego materiału, może być zatem zgodna z rzeczywistym czasem porzucenia cmentarzyska. Analogiczną sytuację zaobserwowano zresztą na stan. 3 na „Łysej Górze” w Gródkach, gdzie najpóźniejsze groby datowane są na przełom stadiów B_{2a} i B_{2b} (J. Okulicz 1983, s. 180–181). Wynikałoby z tego, iż nekropola przeworska na stan. 29 w Dąbku przestała być użytkowana przed końcem fazy B₂. Na podstawie przebadanego fragmentu stanowiska nie da się niestety nic powiedzieć na temat horyzontalnej stratygrafii cmentarzyska.

ZAKOŃCZENIE

Współcześnie z cmentarzyskiem na stan. 29 w Dąbku funkcjonowała nekropola na stan. 5. Cmentarzysko to położone jest ok. 600 m na północny wschód od stan. 29 i również nie zostało przebadane w całości (Ryc. 1). Na stanowisku tym na powierzchni 12 arów odkryto 75 obiektów. Najstarszy grób datować można na fazę A₁ (obiekt nr 29/94 z zapinką typu A wg J. Kostrzewskiego). Najliczniej reprezentowana jest faza A₂ (m. in. obiekty 13/93 i 27/94). Pojawia się też kilka grobów z wczesnego okresu rzymskiego, głównie z fazy B₁ (np. obiekty 1/92 i 7/92). Najpóźniejszym obiektem, który łączyć można z kulturą przeworską, jest grób 15(74)/97, w którym znaleziono m. in. zapinkę mieszaną II/IV grupy. Na tym cmentarzysku zarejestrowano także kilka późnorzymskich pochówków kultury wielbarskiej (np. obiekty 3/92, 19/93). Ślady obecności osadnictwa przeworskiego we wczesnym okresie rzymskim zarejestrowano też na stan. 6, choć bliższe określenie jego chronologii i charakteru wymaga dalszych badań³¹.

Na terenie Ziemi Zawkrzeńskiej nie została dotychczas dobrze rozpoznana żadna osada. Z badań powierzchniowych AZP na obszarze 40-60 znanych jest kilka

stanowisk, także z bezpośredniego sąsiedztwa nekropoli w Dąbku, które określono jako ślad osadnictwa lub osadę kultury przeworskiej. Informacje te mogą zostać zweryfikowane jedynie poprzez badania wykopaliskowe.

Materiał z badań na stan. 29 w Dąbku pozwala na przypisanie tej nekropoli tzw. wschodniej strefie przeworskiej (zob. J. Andrzejowski 2001). Fibule, oprócz zapinki A.148 z grobu 21, wykonane zostały ze stopów miedzi. Odpowiada to dominacji zapinek brązowych we wschodniej strefie, która szczególnie wyraźnie zaznacza się w materiałach z fazy B₂ (J. Andrzejowski 2001, s. 61). Brązowa bransoleta sztabkowata jest z kolei elementem typowym dla zestawu ozdób charakterystycznych dla kultury przeworskiej z tej strefy (J. Andrzejowski 1994).

Z cech lokalnych, różniących tereny osadniczych skupień mławskiego i nidzickiego od pozostałych obszarów wschodnioprevorskich na uwagę zasługuje brak elementów uzbrojenia oraz nieco inna pod względem form i stylistyki ceramika. Raczej nie mamy tu do czynienia z rozbudowanymi konstrukcjami kamiennymi, cechującymi cmentarzyska z obszaru tzw. grupy nidzickiej, choć pojawiają się takie elementy jak stela.

Na stan. 29 w Dąbku nie odkryto dotychczas żadnych importów. Ciekawym znaleziskiem jest jednak gliniana miseczka z grobu 12 – naśladownictwo szklanych miseczek rzymskich typu E.181–184. Analogiczne egzemplarze znane są prawie wyłącznie z terenów kultury przeworskiej na zachód od Wisły (A. Mistewicz, w druku), podobnie zresztą jak nieliczne fragmenty szklanych czarek E.181 i E.183 znanych z obszaru tej kultury (T. Stawiarska 1999, s. 165, mapa 2). Tego typu znaleziska mogą pośrednio świadczyć o rzeczywistym rozprzestrzenieniu importów, które naśladują. Wzdłuż Wkry i Działdówki oraz Pasłęki funkcjonować mógł szlak handlowy, będący odgałęzieniem tzw. głównego szlaku bursztynowego (por. J. Wielowiejski 1980, mapa 2).

Cmentarzysko kultury przeworskiej w Dąbku przebadane zostało tylko częściowo, mimo to materiały z tej nekropoli dostarczają nowych informacji o strukturze starożytnego osadnictwa Ziemi Zawkrzeńskiej, rzucają też pewne światło na kwestię powiązań miejscowej ludności tak z sąsiadującymi, jak i bardziej odległymi terenami.

*Mgr Anna Mistewicz
Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
ul. Długa 52
00–241 Warszawa*

³¹ Materiały z badań mgr. A. Grzymkowskiego w latach 1992–1997, ze zbiorów MZZ w Mławie, są obecnie opracowywane przez autorkę. Odnośnie do stan. 5 zob. A. Grzymkowski 1996, s. 180–185.

BIBLIOGRAFIA

- Abramek, B.
1982 *Osada kultury przeworskiej w Strobinie na stan. 3*, SprArch. XXXIV, s. 153–169.
- Abramowicz, A.
1956 *Materiały z cmentarzyska w Zadowicach pow. Kalisz*, PMMAE 1, s. 61–95.
- Abramowicz, A., Lepówna, B.
1957 *Materiały z cmentarzyska w Zadowicach, pow. Kalisz (Część II)*, PMMAE 2, s. 25–51.
- Almgren, O.
1914 *Die ältere Eisenzeit Gotlands*, t. 1, Stockholm.
1923 *Studien über Nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provincialrömischen und südrussischen Formen*, Leipzig².
- Almgren, O., Nerman, B.
1923 *Die ältere Eisenzeit Gotlands*, t. 2, Stockholm.
- Andrzejowski, J.
1989 *Zagadnienie kontynuacji cmentarzysk we wschodniej strefie kultury przeworskiej*, [w:] J. Gurba, A. Kokowski (red.), *Kultura wielbarska w młodszych okresie rzymskim (materiały z konferencji)*, t. II, Lublin, s. 103–125.
1994 *Powiązania kultur przeworskiej i wielbarskiej w świetle znalezisk bransolet*, Kultura przeworska I, Lublin, s. 317–341.
1997 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Todzi, gmina Kadzidło, województwo ostrołęckie, stanowisko 2*, WA LIII/2, 1993–1994, s. 101–126.
1998 *Nadkole 2. A Cemetery of the Przeworsk Culture in Eastern Poland*, Monumenta Archaeologica Barbarica V, Kraków.
2001 *Wschodnia strefa kultury przeworskiej – próba definicji*, WA LIV, 1995–1998, s. 59–87.
- Andrzejowski, J., Cieśliński, A.
w druku *Germanie i Baltowie u schyłku starożytności. Przyjazne związki czy wrogie sąsiedztwo?*, [w:] materiały z konferencji *Kultura bogaczewska w 20 lat później*, 26–27 marca 2003, Warszawa.
- Antoniewicz, J., Gozdowski, M.
1952 *Wyniki badań powierzchniowych w dorzeczu górnego Orzycy*, SprPMA IV, 1951, s. 47–78.
- Antoniewicz, J., et alii
1956 J. Antoniewicz, M. Kaczyński, J. Okulicz, *Sprawozdanie z badań w 1955 r. na cmentarzysku kurhanowym w miejsc. Szwajcaria, pow. Suwałki*, WA XXIII/4, s. 308–326.
- Asmus, W.-D.
1938 *Tonwaregruppen und Stammesgrenzen in Mecklenburg während der ersten beiden Jahrhunderte nach der Zeitenwende*, Neumünster.
- Atlas...
1958 *Atlas historyczny Polski. Woj. płockie około 1578 r.*, red. S. Herbst, Warszawa.
- Becker, C. J.
1961 *Forromersk Jernadler i Syd- og Midtjylland*, Nationalmu-seets Skrifter VI, København.
- Beckmann, Ch.
1969 *Metallfingerringe der römischen Kaiserzeit im freien Germanien*, Sjahr. XXVI, s. 5–106.
- Bednarczyk, J., Łaszkiewicz, T.
1990 *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Inowrocławiu-Szymborzu woj. bydgoskie, stanowisko 1*, Źródła do studiów nad prahistorią Kujaw 7, Inowrocław.
- Bezenberger, A.
1909 *La Tène-Gräberfeld bei Gr. Lensk, Kr. Neidenburg, Prussia 22, 1900–1904*, s. 63–70.
- Blume, E.
1912 *Die germanische Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit*, cz. I: Text, Mannus-Bibliothek 8, Würzburg.
- Błażejowski, A.
1998 *Obrządek pogrzebowy kultury przeworskiej na Śląsku*, Wrocław.
- Bohnsack, D.
1938 *Die Germanen im Kreise Neidenburg*, „Altpreußen” 3, s. 67–79.
- v. Carnap-Bornheim, C.
2002a *Der Trachtschmuck, die Gürtel und das Gürtelzubehör*, [w:] J. Peška, J. Tejral (red.) *Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren*, t. 1, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Monographien, t. 55/1, Mainz, s. 189–305.
2002b *Trachtbestandteile u. a. (C1–C64)*, [w:] J. Peška, J. Tejral (red.) *Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren*, t. 3, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Monographien, t. 55/3, Mainz, s. 537–557.
- Czarnecka, K.
1990 *Struktura społeczna ludności kultury przeworskiej. Próba rekonstrukcji na podstawie źródeł archeologicznych i analizy danych antropologicznych z cmentarzyska*, Warszawa.
1992 *Zwei Glasbecher aus dem Gräberfeld in Oblin, Woiw. Siedlce. Bemerkungen zur Chronologie*, [w:] K. Godłowski, R. Madyda-Legutko (red.), *Probleme der Relativen und Absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter. Materialien des III. Internationalen Symposiums: Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonau-gebiet, Kraków-Karniowice 3.–7. Dezember 1990*, Kraków, s. 121–128.
- Dąbrowska, T.
1973 *Wschodnia granica kultury przeworskiej w późnym okresie lateńskim i wczesnym okresie rzymskim*, MSiW II, s. 127–253.
1995 *Późne odmiany fibul silnie profilowanych w Polsce*, WA LIII/1, s. 3–34.
1997 *Kamieńczyk. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Ost-masowien*, Monumenta Archaeologica Barbarica III, Kraków.
1998 *Die kräftig profilierten Fibeln Almgren Gruppe IV, Fig. 74–84 (Trompetenfibeln) – mit einem Ausblick auf die östlichen Formen*, [w:] 100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren, *Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Kleinmachnow, Land Brandenburg*, Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5, Wünsdorf (wyd. 2002), s. 149–156.
2002 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Kołaczu, stan. 2, gm. Mrozy, pow. Mińsk Mazowiecki, woj. mazowieckie*, [w:] J. Andrzejowski (red.), *Varia Barbarica Zenoni Woźniak ab amicis dicata*, Warszawa-Lublin, s. 219–262.
- Eggers, H. J.
1951 *Der römische Import im freien Germanien*, Atlas der Urgeschichte I, Hamburg.
- Fischer, B.
1998 *Die spätkaiserzeitlichen Brandgräber von Braunsdorf, Lkr. Oder-Spree*, „Veröffentlichungen des Brandenburgischen Landesmuseums für Ur- und Frühgeschichte” 32, s. 63–86.

- Gądzikiewicz, M.
1949 *Groby z okresu wpływów rzymskich we wsi Łajski, pow. Warszawa, SprPMA II, 1948–1949, s. 79–82.*
- Gedl, M.
1964 *Groby z okresu wpływów rzymskich na stanowisku I w Kietrze, pow. Głubczyce (materiały z badań ekspedycji kietrzańskiej w latach 1961–1962), MatArch. V. s. 147–159.*
- Ginałski, J.
1991 *Ostrogi kabłąkowate kultury przeworskiej, klasyfikacja typologiczna, PArch. 38, s. 53–84.*
- Godłowski, K.
1959 *Materiały z cmentarzyska z późnego okresu wpływów rzymskich w Opatowie, pow. Kłobuck, MatArch. I, s. 173–277.*
1977 *Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku (część II), MSiW IV. s. 7–237.*
1981 *Kultura przeworska. [w:] Prahistoria ziem polskich V, s. 57–135.*
- Godłowski, K., Wichman, T.
1998 *Chmielów Piaskowy. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur im Świętokrzyskie-Gebirge, Monumenta Archaeologica Barbarica VI, Kraków.*
- Grzymkowski, A.
1979 „Książę” z Mazowsza, ZOW XLV/3, s. 197–200.
1981 *Ślady cmentarzyska w Pierławkach koło Działdowa, „Mławska Kronika Archeologiczno-Numizmatyczna” 4, s. 17–21.*
1986 *Wstępne wyniki badań na brytualnym cmentarzysku ciałopalnym i szkieletowym z okresu rzymskiego w Modle, gm. Wiśniewo, woj. Ciechanów, SprArch. 38, s. 223–257.*
1996 *Ziemia zawkrzeńska w pierwszych wiekach naszej ery, [w:] Studia i Materiały do Dziejów Ziemi Zawkrzeńskiej, t. II, Mława, s. 151–208.*
- Hadaczek, K.
1909 *Album przedmiotów wydobytych w grobach cmentarzyska ciałopalnego koło Przeworska (z epoki Cesarstwa Rzymskiego), Teka Konserwatorska. Rocznik Grona c. i k. Konserwatorów Starożytnych Pomników Galicji Wschodniej, t. 3, z. 2, Lwów.*
- Hingst, H.
1959 *Vorgeschichte des Kreises Stormarn, Die vor- und frühgeschichtlichen Denkmäler und Funde in Schleswig-Holstein V, Neumünster.*
1983 *Die vorrömische Eisenzeit Westholsteins, Offa-Bücher 49, Neumünster.*
- Hollack, E.
1909 *Das Gräberfeld bei Grodtken, Kr. Neidenburg, Prussia 22, 1900–1904, s. 356–363.*
- Hollack, E., Peiser, F. E.
1904 *Das Gräberfeld von Moythienen, Königsberg.*
- Informator...
1979 *Informator Archeologiczny. Badania 1978 r., Warszawa.*
- Iwanicki, P.
2001 *Materiały z okresu rzymskiego ze stanowiska I w Woźnej Wsi, gmina Rajgród, województwo podlaskie, [w:] W. Nowakowski, A. Szela (red.), Officina Archaeologica Optima. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin, Warszawa, s. 89–97.*
- Jamka, R.
1964 *Fibule typu oczkowatego w Europie Środkowej ze szczególnym uwzględnieniem ziem polskich, MS X, s. 7–104.*
- Jasnosz, S.
1952 *Cmentarzysko z okresu późno-lateńskiego i rzymskiego w Wymsławie, pow. Gostyń, FAP II, 1951, s. 1–284.*
- Jażdżewska, M.
1988 *Najciekawsze obiekty na stanowisku kultury przeworskiej w Siemichowie nad górną Wartą, PMMAE 32, 1985, s. 109–142.*
- Kaszewska, E.
1977 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Gledzianówku (st. I), woj. płockie, PMMAE 24, s. 63–232.*
1988 *Wstępne wyniki badań cmentarzyska z okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Zadowicach pod Kaliszem, PMMAE 32, 1985, s. 45–69.*
- Kempisty, A.
1968 *Brytualne cmentarzysko z późnego okresu rzymskiego w miejsc. Brulino-Koski, pow. Ostrów Mazowiecka, WA XXXIII/3-4, 1966–1967, s. 409–450.*
- Kietlińska, A.
1963 *Struktura społeczna ludności kultury przeworskiej, MS IX, s. 7–97.*
- Klindt-Jensen, O.
1978 *Slusegårdgravpladsen. Bornholm fra 1. årh. f. til 5 årh. e.v.t., t. II: Beskrivelse af oprindelig overflade og grave, København.*
- Kmiecinski, J., et alii
1966 *J. Kmiecinski, M. Blombergowa, K. Walenta, Cmentarzysko kurhanowe ze starszego okresu rzymskiego w Węsiarach w pow. kartuskim, PMMAE 12, s. 37–122.*
- Kokowski, A.
1997 *Schlossbeschlüge und Schlüssel im Barbaricum in der römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit, Klasyfikacje zabytków archeologicznych II, Lublin.*
- Kondracki, J.
2000 *Geografia regionalna Polski, Warszawa.*
- Kostrzewski, B.
1954 *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Domaradzicach, pow. Rawicz, FAP IV, 1953, s. 153–274.*
- Kostrzewski, J.
1919 *Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit, Mannus-Bibliothek 18-19, Leipzig-Würzburg.*
1955 *Wielkopolska w pradziejach, Poznań.*
- Kozłowska, R.
1958 *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i wczesnorzymskiego w Niecieplinie, pow. Garwolin, MS IV, s. 337–365.*
- Leube, A.
1973 *Eine Kaiserzeitliche Röhrenhenkelkanne aus dem Oderbruch. „Ausgrabungen und Funde” 18/3, s. 139–146.*
- Liana, T.
1961 *Znaleziska z okresu późnolateńskiego i rzymskiego na terenach między Wisłą a dolnym Bugiem, MS VII, s. 215–222.*
1970 *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim, WA XXXV/4, s. 429–491.*
1973 *Wykopalska Kaliksta Jagmina w Łęgonicach, pow. Opoczno, WA XXXVIII/2, s. 309–324.*
1975 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Nowym Mieście, pow. Rawa Mazowiecka, WA XL/3, s. 375–410.*
1976 *Kurhan i cmentarzysko płaskie kultury przeworskiej na stan. II w Łęgonicach Małych, pow. Opoczno, WA XLI/1, s. 64–127.*
- Łęga, W.
1961 *Nieznane materiały z cmentarzyska z okresu rzymskiego w miejscowości Babięta, pow. Mrągowo, RO III, 1960, s. 73–79.*
- Madyda, R.
1977 *Sprzączki i okucia pasa na ziemiach polskich w okresie rzymskim, MSiW IV, s. 351–409.*

- Madyda-Legutko, R.
1987 *Die Gürtelschnallen der Römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, B.A.R. International Series 360, 1986, Oxford.
- Makiewicz, T.
1982 *Znaki na ceramice*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 7, red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław, s. 155–162.
- Martyniak, G., et alii
1997 G. Martyniak, R. Pastwiński, S. Pazda, *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Ciecierzynie, gmina Byczyna, woj. opolskie*, Wrocław.
- Mączyńska, M.
2004 *Bemerkungen über einige Typen der Augenfibeln im Barbaricum*, [w:] H. Friesinger, A. Stuppner (red.), *Zentrum und Peripherie – Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte, Materialien des 13. Internationalen Symposiums „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum”* Zwettl, 4.–8. Dezember 2000, Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 57, Wien, s. 211–240.
- Mistewicz, A.
w druku *O glinianych naśladownictwach naczyń szklanych. Znalezisko miseczek zdobionych plastycznymi żeberkami z miejscowości Dąbek, gm. Stupsk (stanowisko 29)*, [w:] *Nowe znaleziska importów rzymskich z ziem Polski III*, CRFB Polen, Supplement tom III, Warszawa.
- Miśkiewicz, M.
1961 *Osada z okresu rzymskiego w Mierzanowicach pow. Opatów*, MS VII, s. 255–288.
- Moszczyński, J.
1994 *Cmentarzyska kultury przeworskiej z okresu rzymskiego w Kutnie woj. płockie (stan. 2, 3, 6)*, Kultura przeworska I, Lublin, s. 213–236.
- Moszczyński, J., Siciński, W.
1998 *Importy przemysłowe i ich naśladownictwa na obszarze górnego i środkowego dorzecza Bzury*, Kultura przeworska III, Lublin, s. 17–38.
- v. Müller, A.
1957 *Formenkreise der älteren römischen Kaiserzeit im Raum zwischen Havelseenplatte und Ostsee*, Berlin.
- Natuniewicz, M.
2000 *„Nowe” znaleziska ze starych wykopalisk – ocalałe materiały archeologiczne z okresu wpływów rzymskich ze stanowisk z okolic Elbląga*, [w:] J. Kolendo, W. Nowakowski (red.), *Antiquitates Prussiae. Studia z archeologii dawnych ziem pruskich*, Warszawa, s. 105–161.
- Niewęglowski, A.
1964 *Ogólne wyniki i problematyka badań stanowisk z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w okolicach Garwolina*, WA XXX/3–4, s. 229–245.
1972 *Mazowsze na przełomie er. Przemiany społeczno-demograficzne i gospodarcze*, Wrocław.
1981 *Obrządek pogrzebowy ludności kultury przeworskiej na przełomie er (II wiek p.n.e.-II wiek n.e.)*, Wrocław.
1982 *Cmentarzysko kultury przeworskiej z okresu rzymskiego w Gościeradowie, gm. loco, woj. Tarnobrzeg*, SprArch. XXXIII, 1981, s. 61–98.
1991 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Garwolinie, woj. siedleckie*, Warszawa.
- Niezabitowska, B.
2005 *Nowe znaleziska fibul oczkowatych z terenu Polski południowo-wschodniej*, [w:] P. Łuczkiwicz, M. Gładysz-Juścińska, M. Juściński, B. Niezabitowska, S. Sadowski (red.), *Europa Barbarica. Ćwierć wieku archeologii w Masłomęczu*, Monumenta Studia Gothica IV, Lublin, s. 489–495.
- Nowakowski, W.
1995 *Od Galindai do Galinditae. Z badań nad pradziejami bałtyjskiego ludu z Pojezierza Mazurskiego*, Barbaricum 4, Warszawa.
1996 *Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt*, Marburg-Warszawa.
- Nowakowski, Z.
2004 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Żdżarowie, pow. sochaczewski*, WA LVI, 2002–2003, s. 283–379.
- Odoj, R.
1963 *Prace wykopaliskowe na cmentarzysku z okresu rzymskiego w Szczepkowie-Zalesiu, pow. Nidzica, w r. 1962*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 4 (78), 1962, s. 824–827.
- Okulicz, J.
1970 *Studia nad przemianami kulturowymi i osadniczymi w okresie rzymskim na Pomorzu Wschodnim, Mazowszu i Podlasiu*, APolski XV/2, s. 419–497.
1983 *Cmentarzyska z okresu rzymskiego na „Łysej Górze” i „Zwierzynicy” w Gródkach w województwie ciechanowskim*, RO 14/15, s. 73–189.
- Pescheck, Ch.
1939 *Die frühwandalische Kultur in Mittelschlesien (100 vor bis 200 nach Christus)*, Leipzig.
- Peškař, I.
1972 *Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren*, Praha.
- Petersen, E.
1925 *Die Wandalen im Niederschlesien, Vorgeschichtliche Forschungen* 1/2, Berlin.
- Pfeiffer-Frohnert, U.
1998 *„Mit Augen am Fuß und mit Wulst statt Scheibe” Verbreitung und Zeitstellung der preußischen Nebenserie A 57-61 und ihrer Varianten*, [w:] *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren, Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Kleinmachnow, Land Brandenburg*, Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5, Wünsdorf (wyd. 2002), s. 125–134.
- Pietrzak, M.
1997 *Pruszcz Gdański. Fundstelle 10. Ein Gräberfeld der Oksywie- und Wielbark-Kultur in Ostpommern*, Monumenta Archaeologica Barbarica IV, Kraków.
2002 *Cmentarzysko płaskie kultury wielbarskiej z okresu wpływów rzymskich na stan. 7 w Kościelnej Jani, woj. pomorskie*, [w:] J. Andrzejowski (red.), *Varia Barbarica Zenoni Woźniak ab amicis dicata*, Warszawa-Lublin, s. 375–394.
- Piotrowski, M., Szela, A.
2001 *Pogranicze trzech światów – cmentarzysko kultury przeworskiej w Dzierzgowie, na północnym Mazowszu*, [w:] W. Nowakowski, A. Szela (red.), *Officina Archaeologica Optima. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, Warszawa, s. 165–173.
- Raddatz, K.
1957 *Der Thorsberger Moorfund. Gürtelteile und Körperschmuck*, Offa-Bücher 13, Neumünster.
- Reinbacher, E.
1964 *Ein ostgermanischer Friedhof bei Stupsk, Kr. Mława in Polen*, [w:] *Varia Archaeologica. Wilhelm Unverzagt zum 70. Geburtstag dargebracht*, Berlin, s. 148–161.

- Sawicki, L.
1948 *Działalność Wydziału Konserwacji i Badań Zabytków w terenie w latach 1945–1947*, SprPMA I/1–4, 1945–1947, s. 85–144.
- Schubart, H.
1955 *Die frühromischen Fibeln in Mecklenburg. „Forschungen zur Vor- und Frühgeschichte”* 1 (Festschrift F. Behn), Leipzig, s. 106–134.
- Skorupka, T.
2001 *Kowalewko 12. Cmentarzysko birtualne ludności kultury wielbarskiej (od połowy I w. n.e. do początku III wieku n.e.)*, Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego, t. II: Wielkopolska, cz. 3, Poznań.
- Słownik...
1880 *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. I, Warszawa.
- Stasiak, M.
1994 *Ceramika z cmentarzyska kultury przeworskiej w Opoce*, Kultura przeworska II, Lublin.
- Stawiarska, T.
1999 *Naczynia szklane okresu rzymskiego z terenu Polski. Studium archeologiczno-technologiczne*, Warszawa.
- Stjernquist, B.
1955 *Simris. On cultural connections of Skania in the Roman Iron Age*, Lund.
- Szydłowski, J.
1964 *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Choruli, pow. Krapkowice*, Wrocław.
- Szymański, P.
2000 *Ceramika z cmentarzysk kultury bogaczewskiej. Próba analizy na podstawie wybranych materiałów*, Barbaricum 6, Warszawa, s. 109–201.
- Tejral, J.
1971 *Příspěvek k datování moravských hrobových nálezů ze sklonku starší a z počátku mladší doby římské*, SIA XIX/1, s. 27–93.
1983 *Mähren und Markomannenkriege*, SIA XXXI/1, s. 85–120.
- Tempelmann-Maczyńska, M.
1988 *Strój kobiecy kultury wielbarskiej i jego powiązania z sąsiednimi obszarami*, [w:] J. Gurba, A. Kokowski (red.), *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim (materiały z konferencji)*, t. I, Lublin, s. 205–220.
1989 *Das Frauentrachtzubehör des mittel- und osteuropäischen Barbaricums in der römischen Kaiserzeit*, Kraków.
- Tischler, O., Kemke, H.
1902 *Ostpreussische Altertümer aus der Zeit der grossen Gräberfelder nach Christi Geburt*, Königsberg.
- Węgrzynowicz, T.
1982 *Szczątki zwierzęce jako wyraz wierzeń w czasach ciałopalenia zwłok*, Warszawa.
- Wielowiejski, J.
1980 *Główny szlak bursztynowy w czasach Cesarstwa Rzymskiego*, Wrocław.
- Wiśniewska, A.
1999 *Podwójne i zbiorowe pochówki w kulturze przeworskiej*, Kultura przeworska IV, Lublin, s. 55–144.
- Wołgiewicz, R.
1974 *Zagadnienie stylu wczesnorzymskiego w kulturze wielbarskiej*, [w:] *Studia Archaeologica Pomeranica*, Koszalin, s. 129–152.
1976 *Gronowo 1973. Badania na cmentarzysku kurhanowym z okresu wpływów rzymskich*, MZP XIX, 1973, s. 129–167.
1979 *Kultura pomorska a kultura oksywska*, [w:] *Problemy kultury pomorskiej*, Koszalin, s. 33–69.
1993 *Ceramika kultury wielbarskiej między Bałtykiem a Morzem Czarnym*, Szczecin.
1995 *Lubowidz. Ein birtuelles Gräberfeld der Wielbark-Kultur aus der Zeit vom Ende des 1. Jhs. v.Chr. bis zum Anfang des 3. Jhs. n.Chr.*, Monumenta Archaeologica Barbarica I, Kraków.
- Ząbkiewicz-Koszańska, H.
1956 *Materiały z cmentarzyska kultury łużyckiej w Lutomiersku-Wrzęcej, pow. Łask (część I) (Badania z 1940 r.)*, PMMAE I, s. 51–60.
- Zielonka, B.
1953 *Cmentarzysko z okresu cesarstwa rzymskiego w Lachmirowicach w pow. inowrocławskim*, PArch. IX/2-3, 1951–1952, s. 353–386.
- Ziemlińska-Odojowa, W.
1999a *Materiały kultury przeworskiej z cmentarzyska w Dłutowie stan. 3, pow. Działdowo*, [w:] J. Andrzejowski (red.), *COMH-LAN. Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa, s. 401–422.
1999b *Niedanowo. Ein Gräberfeld der Przeworsk- und Wielbark-Kultur in Nordmasowien*, Monumenta Archaeologica Barbarica VII, Kraków.
- Żurowski, T.
1961 *Sprawozdanie z badań w 1957 r. cmentarzyska kurhanowego na stanowisku 2 we wsi Szurpiły, pow. Suwałki*, WA XXVII/1, s. 58–81.

EARLY ROMAN PERIOD CEMETERY OF THE PRZEWORSK CULTURE AT DĄBEK SITE 29, DISTR. MŁAWA

SUMMARY

The village Dąbek lies some 10 km south of Mława, in the valley of a small stream called Dunajczyk. Site 29, situated on a prominent elevation raised 146 m amsl (Fig. 1), was discovered by accident in 1994. Rescue excavations carried out in November 1996 and August 1997 by the museum in Mława (Muzeum Ziemi Zawkrzeńskiej) helped to uncover 30 features (Fig. 3).

Twenty of these are Przeworsk culture cremation graves from the Early Roman Period. Pit outlines were mostly circular or oval, with a diameter of 30–70 cm, basin-like cross-section and depth of 15–40 cm. Grave fill was typically black, dark brown-black and dark brown-grey. Six graves (1?, 12, 20, 23, 25, 26) were urned and contained pyre remains. In two cases (10, 13) a concentration of burnt bone fragments rested within clean sand suggesting

by its compact arrangement original deposition inside an organic container. Eight graves (3?, 4?, 14, 18?, 19, 21, 22, 27) were pit burials, the bones and remains of the pyre scattered within the grave pit. Five other graves were destroyed. Finally, nine features were pits of undetermined function.

Most graves held a single burial, just three contained the remains of more than one individual (12, 20 and 23). Of 20 or so identifiable individuals 7 were children, 8 were women and 5 were men (see Appendix). In five graves human bones were mixed with fragments of burnt bird bones, mostly chicken, but also mallard (Table 1). Four assemblages registered the presence of other animal bones – cattle, sheep/goat, perhaps pig (Table 2). One grave (23) originally may have been marked on the surface by one (two?) stone stele.

Pit graves tended to be less well furnished than urned burials. Most graves only held pottery deposits. The number of vessels in urned graves ranged between 1 and 8 pieces (including the urn), in pit graves it was never higher than 5 pieces. Grave 12 produced an exceptional small pottery bowl ornamented with eleven vertical ribs (Fig. 7/12:3), apparently an imitation of E.181–184 glass cups imported from the Roman Empire. A rare form is represented by a small goblet-like vessel found in grave 20 (Fig. 11/20:9). The pottery from Dąbek is ornamented by engraved, pricked, impressed and plastic designs forming menders, zigzag, chevrons etc. The richest ornament is seen on a bowl from grave 23 (Fig. 13/23:3). Grave 19 produced fragments of a vessel tempered with an organic admixture (Fig. 10/19:1).

Grave 20 yielded an remarkable brooch, similar to group V, series 7th forms, but without the crest on the head (Fig. 11/20:5). It may be a variant, encountered both in the Przeworsk and the Wielbark area, in which the chord is coiled around the base of the bow, in imitation of a crest (in the specimen from Dąbek both the spring and the chord are missing). Wielbark culture tradition is recalled by a bronze strap-end type J.V, from grave 26, a relatively delicate and short form (Fig. 14/26:2). Grave 13 produced fragments of a bronze unprofiled bracelet (Fig. 8/13:4) – object typical for Przeworsk sites east of the Vistula river. Grave inventories recovered at Dąbek did not contain weapons which is consistent with the situation noted at other Early Roman gravefields registered at Dąbek itself as well as at Modła and Stupsk.

The materials from Dąbek, site 29, are relatively compact chronologically. The oldest graves originate from phase B₁ (18, 22, 24?, 26) the youngest are datable to the younger segment of phase B₂ (13, 21). Given that only a small fragment of the site was investigated this cannot reflect the actual time of duration of the cemetery which probably continued in use to before the end of phase B₂, similarly as other cemeteries of the Przeworsk people in the area of the so-called Nidzica group.

The Przeworsk culture necropole at Dąbek, site 29 is analogical to cemeteries of the Eastern Zone of this culture. Absence of weaponry among the grave goods and distinctive pottery forms and styles are local features which set apart the local settlement of Mława and Nidzica regions from the rest of the Przeworsk culture area. At the same time it should be noted that Dąbek, site 29, did not produce more elaborate stone structures, such as are recorded at cemeteries of the so-called Nidzica group.

The cemetery at Dąbek, site 29, was in use parallel to another burial ground, at site 5, which continued from phase A₁ until the Early Roman Period. During the Late Roman Period it was taken over by Wielbark culture people. Traces of Przeworsk occupation during phases B₁–B₂ have been registered also at the cemetery at Dąbek, site 6. Unfortunately as yet no Przeworsk culture settlement has been identified in the vicinity of Dąbek itself.

thum. A. Kinecka

ANALIZA ANTROPOLOGICZNA MATERIAŁU KOSTNEGO Z DĄBKA, POW. MŁAWSKI, STAN. 29

ANTHROPOLOGICAL ASSESSMENT OF BONE REMAINS FROM DĄBEK, SITE 29, DISTR. MŁAWA

Materiał kostny ze stanowiska 29 w Dąbku pochodzi wyłącznie z grobów ciałopalnych. Określenia przybliżonego wieku w chwili śmierci i płci zmarłych dokonano na podstawie analizy fragmentów kości z wykształconymi cechami dystyngtywnymi oraz na podstawie analizy odontologicznej (C. O. Lovejoy 1985; J. Piontek 1996). W sytuacjach, w których było to możliwe posilkowano się pomiarami metrycznymi grubości lub/i średnicy kości szkieletu postkranialnego i czaszki. Przy wykonywaniu ekspertyz uwzględniono też wskazówki metodyczne zawarte w pracach T. Dzierżykryja-Rogałskiego (1960), J. Gładykowskiej-Rzeczyckiej (1972), J. Strzałki, J. Piontki, A. Malinowskiego (1973; 1974), J. Szydłowskiego (1974), J. E. Buikstra'y, D. H. Ubelaker'a (1994, s. 95–106) oraz J. Piontki (1996).

Określenie stopnia przepalenia materiałów kostnych z cmentarzyska w Dąbku zostało uproszczone, gdyż granice poszczególnych stopni przepalenia są często nieostre i nie dają się łatwo wydzielić. W miejsce stosowanych zwykle skal liczbowych (por. T. Dzierżykryja-Rogałski 1960) wprowadzono jedynie określenia słowne, oddające ogólny charakter przepalenia kości: słaby (przepalenie lub nadpalenie częściowe; kości mało popękane, odkształcone i skurczone o ciemnym zabarwieniu – oczerniona okostna), średni (spękanie i odkształcenia termiczne silniejsze, zabarwienie szaro-popielate) i silny stopień przepalenia (znaczne spękanie i odkształcenia, zabarwienie kremowo lub białawo-szare; zachowane niewielkie fragmenty kości o zabarwieniu kredowo białym – spopielenie). Opis barwy kości został ponadto uzupełniony o występujące na kościach przebarwienia, będące zwykle pozostałościami po zaleganiu w ich sąsiedztwie przedmiotów metalowych.

Ogólnie wiadomo jest, że wszystkie określenia płci zmarłych obarczone są znacznie większym błędem, niż oznaczenia ich wieku (por. m. in. J. Strzałko, J. Piontek, A. Malinowski 1973, s. 184; J. Piontek 1996). Wpływa na to między innymi fakt, iż cechy męskie i żeńskie w budowie ciała mogą wyrażać się z różną intensywnością u obu płci, co jest związane z zaburzeniami równowagi hormonalnej. W świetle powyższych uwag staje się zatem zrozumiałe, że znaczna część określeń płciowych analizowanych tu osobników ma tylko mniejsze (określenia płci ze znakami zapytania) lub większe prawdopodobieństwo, nigdy jednak nie sięgające pewności. Należy też pamiętać, że badanie przepalonych szczątków ludzkich

jest utrudnione co najmniej z kilku powodów. Najważniejszą przeszkodą jest zwykle niezadowalający stan zachowania kości, wynikający z faktu, iż depozycja przepalonych szczątków w grobie jest efektem wieloetapowego procesu, powodującego utratę części informacji. Już samo spalenie zwłok na stosie powoduje zarówno ubytek ilościowy (całkowite spopielenie niektórych części szkieletu), jak i jakościowy (deformacja masy kostnej) informacji, które moglibyśmy potencjalnie pozyskać. Kolejne informacje o zmarłym tracimy bezpowrotnie wskutek zapewne nie zawsze dokładnego zebrania szczątków ze stosu, a następnie ich długoletniej depozycji w grobie i związanymi z tym naturalnymi procesami o charakterze geologicznym. Nie bez znaczenia jest wreszcie nie zawsze właściwa (bądź też niekompletna) eksploracja grobów.

Analiza antropologiczna

Obiekt 1

Nieliczne, zdekompletowane fragmenty kości (105,5 g): trzony kości długich (w tym żeber), kręgi lędźwiowe oraz sklepienie czaszki, bez wątplenia należące do jednego osobnika. Kości mają barwę kremowo-beżową i średni stopień przepalenia. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (żebra, kręgi lędźwiowe), stopień zwartości struktury gąbczastej oraz stopień zaawansowania kostnienia pozwalają przypuszczać, że stanowią szczątki osobnika płci męskiej (?), zmarłego w wieku *maturus* (40–50 lat).

Obiekt 3

Nieliczne fragmenty kości (43,3 g), w tym: trzony i nasady kości długich (m. in. paliczki), górny brzeg oczodołu oraz różne części sklepienia czaszki, należące do jednego osobnika. Kości mają barwę popielatą i średni stopień przepalenia. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie, stopień zwartości struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich, ogólny stopień zaawansowania kostnienia oraz gracylność górnego brzegu oczodołu pozwalają przypuszczać, że stanowią szczątki kobiety, zmarłej w wieku wczesny *adultus* (ok. 20 lat).

Obiekt 4

Niezbyt liczne fragmenty kości (95,1 g), w tym: trzony i nasady kości długich (m. in. paliczek), kości miednicy oraz różne części sklepienia czaszki (na niektórych fragmentach widoczne szwy czaszkowe o 1-2. stopniu komplikacji), bez wątplenia należące do jednego osobnika. Kości mają barwę beżowo-popielatą i średni stopień przepalenia. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym wielkość paliczka), stopień zwartości struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich oraz ogólny stopień zaawansowania kostnienia pozwalają przypuszczać, że stanowią szczątki kobiety (?), zmarłej w wieku *adultus* (25–35 lat).

Obiekt 5

Siedem fragmentów kości ludzkich (4,2 g): kości długie (pięć fragmentów) oraz sklepienie czaszki (dwa fragmenty). Najprawdopodobniej jednego osobnika. Kości mają barwę kremową i dość silny stopień przepalenia. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie oraz ogólny stopień zaawansowania kostnienia pozwalają przypuszczać, że stanowią szczątki osobnika o nieokreślonej płci, zmarłego w wieku *adultus* (25–35 lat).

Obiekt 6

Kilkanaście fragmentów kości sklepienia czaszki (2,9 g), niewątpliwie jednego osobnika. Kości mają barwę kremowo-białą i silny stopień przepalenia. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie pozwalają przypuszczać, że stanowią szczątki dziecka, zmarłego w wieku wczesny *infans* I (0–1 rok).

Obiekt 8

Pięć mało charakterystycznych fragmentów kości (0,7 g) o barwie kremowej i dość silnym stopniu przepalenia. Na podstawie których nie można określić wieku i płci pochowanego tu osobnika.

Obiekt 10

Dość liczne fragmenty kości (343,2 g), w tym: trzony i nasady kości długich, kręgi (w tym ząb kręgu obrotowego oraz fragment kręgu szczytowego), fragment krawędzi oczodołu i łuku jarzmowego oraz różne części sklepienia czaszki (niektóre z widocznymi szwami czaszkowymi o 2. stopniu komplikacji) jednego osobnika. Kości mają barwę kremowo-popielatą i średni stopień przepalenia. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym wielkość *axisa* i *atlasy*), stopień obliteracji szwów czaszkowych, stopień zwartości struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich (*tibia*, *humerus*), ogólny stan zaawansowania kostnienia oraz masywność łuku jarzmowego i krawędzi oczodołu pozwalają przypuszczać, że stanowią szczątki osobnika płci męskiej, zmarłego w wieku *adultus* (25–35 lat).

Obiekt 12

Ob. 12/96¹

Nieliczne kości (93,4 g), w tym: fragmenty nasad i trzonów kości długich (m. in. główka *radiusa*), kręgów, sklepienia czaszki (szwy czaszkowe o 1-2. stopniu komplikacji) oraz trzy korzenie zębów mlecznych ($2 \times i$; $1 \times m$) jednego osobnika. Kości mają barwę popielatą i średni stopień przepalenia. Wielkość poszczególnych fragmentów, ich urzeźbienie, stopień obliteracji szwów czaszkowych, stopień zaawansowania kostnienia i zwartości struktury gąbczastej w nasadach kości długich oraz stan uzębienia pozwalają przypuszczać, że stanowią szczątki dziecka, zmarłego w wieku *infans* II (7–12 lat).

Duża brązowa popielnica

Liczne kości (634,3 g), w tym: fragmenty nasad i trzonów kości długich (m. in. głowy *femura* i *humerusa*), paliczek, miednicy, trzonów kręgów, łuku jarzmowego, łuku zębowego, części skalistych czaszki, sklepienia czaszki (szwy czaszkowe o 2. stopniu komplikacji) i dwa korzenie zębów stałych jednego osobnika. Kości mają barwę popielatą i dość słaby stopień przepalenia. Wielkość fragmentów (w tym głów *femura* i *humerusa*, paliczek) i ich urzeźbienie (w tym przekrój i morfologia *tibii*), stopień obliteracji szwów czaszkowych, zwartość struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich (*femur*, *humerus*), ogólny stopień zaawansowania kostnienia, masywność łuku jarzmowego, ukształtowanie zębodołów oraz stan uzębienia pozwalają przypuszczać, że stanowią szczątki mężczyzny, zmarłego w wieku *maturus* (35–45 lat). Ponadto znaleziono kilka fragmentów sklepienia czaszki młodego osobnika, pochodzące zapewne z popielnicy malej.

Obiekt 13

Liczne fragmenty kości (630,7 g), w tym: trzony i nasady kości długich (m. in. głowa *humerusa*), części skaliste czaszki oraz różne

części sklepienia czaszki (w tym wstawka kostna; szwy czaszkowe o 2. stopniu komplikacji), należące do jednego osobnika. Kości mają barwę beżową i średni stopień przepalenia. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym wielkość głowy *humerusa*), stopień zwartości struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich, ogólny stan zaawansowania kostnienia oraz stopień obliteracji szwów czaszkowych pozwalają przypuszczać, że stanowią szczątki kobiety, zmarłej w wieku wczesny *adultus* (20–25 lat).

Obiekt 14

Kilka fragmentów kości długich, a także fragment kręgu, korony siekacza (i) oraz niesklasyfikowanego zęba mlecznego (0,6 g), niewątpliwie należących do jednego osobnika. Kości mają barwę białą i silny stopień przepalenia. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym wielkość kręgu), ogólny stan zaawansowania kostnienia oraz stan uzębienia pozwalają przypuszczać, że stanowią szczątki dziecka, zmarłego w wieku *infans* I (2–6 lat).

Obiekt 15

Trzy mało charakterystyczne fragmenty kości (2,0 g), w tym fragment kości długiej, niewątpliwie należące do jednego osobnika. Kości mają barwę kremowo-białą i silny stopień przepalenia. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie oraz ogólny stan zaawansowania kostnienia pozwalają przypuszczać, że stanowią szczątki osobnika nieokreślonej płci, zmarłego w wieku dorosłym, *adultus*–*maturus* (25–55 lat).

Obiekt 18

Liczne fragmenty kości (340,0 g), w tym: trzony i nasady kości długich (m. in. głowy *humerusa* i *femura*), kręgi oraz różne części sklepienia czaszki (na niektórych widoczne szwy czaszkowe o 1-2. stopniu komplikacji), bez wątpienia należące do jednego osobnika. Kości mają barwę popielatą i średni stopień przepalenia. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (m. in. kręgów), stopień zwartości struktury gąbczastej w nasadach bliższych *humerusa* i *femura*, ogólny stan zaawansowania kostnienia (nie zrośnięte trzony z nasadami – *humerus* i *femur*) oraz stopień obliteracji szwów czaszkowych pozwalają przypuszczać, że stanowią szczątki osobnika płci żeńskiej (?), zmarłego w wieku *iuvēnis* (12–18 lat).

Obiekt 19

Średnio liczne kości (145,1 g), w tym: fragmenty nasad i trzonów kości długich (w tym trzonu *tibii* o niezbyt ostrym, zaokrąglonym przekroju), kręgów oraz sklepienia czaszki, bez wątpienia należące do jednego osobnika. Kości mają barwę popielato-beżową i średni stopień przepalenia. Wielkość fragmentów (m. in. kręgów) i ich urzeźbienie (w tym przekrój i morfologia *tibii*), zwartość struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich oraz ogólny stopień zaawansowania kostnienia pozwalają przypuszczać, że stanowią szczątki osobnika płci męskiej (?), zmarłego w wieku *iuvēnis*–*adultus* (15–25 lat).

Obiekt 20

Naczynie II

Liczne kości (213,4 g), w tym: fragmenty nasad i trzonów kości długich, kręgów, spojenia łonowego oraz sklepienia czaszki (na niektórych fragmentach widoczne szwy czaszkowe o 2. stopniu komplikacji), należące do jednego osobnika. Kości mają barwę popielato-beżową i średni stopień przepalenia. Wielkość fragmentów (m. in. kręgów) i ich urzeźbienie, zwartość struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich, ogólny stopień zaawansowania kostnienia oraz morfologia i ukształtowanie powierzchni spojenia łonowego pozwalają przypuszczać, że stanowią szczątki osobnika nieokreślonej płci, zmarłego w wieku *iuvēnis*–*adultus* (15–20 lat).

¹ W wypadku grobów, z których kości spakowane były w więcej niż jedno opakowanie, zachowano oryginalne zapisy z metryczek.

Narożnik S-E

Liczne kości (249,0 g) należące do dwóch osobników: z pierwszego zachowały się fragmenty nasad i trzonów kości długich (w tym głowa *humerusa*) oraz kręgów, zaś z drugiego – fragmenty trzonów i nasad kości długich. Wszystkie kości mają barwę popielato-beżową i średni stopień przepalenia. Zróżnicowana wielkość poszczególnych fragmentów (m. in. kręgów, kości długich) i ich urzeźbienie, zwartość struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich oraz ogólny stopień zaawansowania kostnienia (niezrośnięte trzony z nasadami) pozwalają przypuszczać, że stanowią szczątki dziecka, zmarłego w wieku *infans I* (0–2 lata), a także osobnika nieokreślonej płci, zmarłego w wieku *iuvenis–adultus* (15–20 lat).

Naczynie większe stojące

Dość liczne kości (283,3 g), w tym: fragmenty nasad i trzonów kości długich, kręgów oraz sklepienia czaszki, należące do jednego osobnika. Kości mają barwę popielato-beżową i średni stopień przepalenia. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym kręgów), zwartość struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich oraz ogólny stopień zaawansowania kostnienia (*femur*, *humerus* – niezrośnięte trzony z nasadami) pozwalają przypuszczać, że stanowią szczątki osobnika płci żeńskiej (?), zmarłego w wieku *iuvenis–adultus* (15–20 lat).

Niewątpliwie w obiekcie 20 (*naczynie II*, *narożnik S-E* oraz *naczynie większe stojące*), mamy do czynienia z jednym i tym samym osobnikiem (prawdopodobnie płci żeńskiej), zmarłym w wieku *iuvenis–adultus* (15–20 lat). Istnieje wysokie prawdopodobieństwo, że młoda kobieta zmarła przy porodzie i spoczywa wraz ze swoim nowonarodzonym dzieckiem (*infans I* z *narożnika S-E*).

Obiekt 21

Nieliczne fragmenty kości długich i nieco bardziej liczne fragmenty sklepienia czaszki (niektóre z widocznymi szwami czaszkowymi o 1. stopniu komplikacji) niewątpliwie jednego osobnika (7,4 g). Kości mają barwę kremową i silny stopień przepalenia. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie, ogólny stan zaawansowania kostnienia oraz stopień obliteracji szwów czaszkowych pozwalają przypuszczać, że stanowią szczątki dziecka, zmarłego w wieku wczesny *infans I* (0–2 lata). Jeden fragment kości długiej o barwie popielatej nie jest związany z resztą zespołu.

Obiekt 22

Niezbyt liczne fragmenty kości (176,0 g), w tym: trzony i nasady kości długich (m. in. trzon *tibii*), trzony kręgów, paliczki, różne części sklepienia czaszki oraz korzeń zęba stałego, bez wątpienia jednego osobnika. Kości mają barwę popielato-białą i dość silny stopień przepalenia. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym wielkość paliczków, gracyjność sklepienia czaszki oraz morfologia i przekrój *tibii*), stopień zwartości struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich, ogólny stan zaawansowania kostnienia, stopień obliteracji szwów czaszkowych oraz stan uzębienia pozwalają przypuszczać, że stanowią szczątki kobiety, zmarłej w wieku *adultus–maturus* (30–50 lat).

Obiekt 23

Ar 36, ćw. b

Liczne kości (615,7 g), w tym: fragmenty nasad i trzonów kości długich (w tym głowa kości udowej o średnicy mniejszej niż 40 mm), trzonów kręgów, łopatek oraz dwa korzenie zębów stałych (brak było kości sklepienia czaszki), należące do jednego osobnika. Kości mają barwę popielatą (z silnie oczernioną okostną) i słaby stopień przepalenia. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (m. in. głowy *femura*, trzonów kręgów), zwartość struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich, ogólny stopień zaawansowania kostnienia oraz stan uzębienia pozwalają przypuszczać, że stanowią szczątki osobnika płci żeńskiej, zmarłego w wieku *maturus* (35–50 lat). Ponadto znaleziono fragment brzęgu oczodołu innego, niedorosłego osobnika.

Naczynie A

Dość liczne fragmenty kości (280,1 g), w tym: trzony i nasady kości długich (m. in. fragmenty głów *humerusa*, *femura*), kręgi (w tym ząb kręgu obrotowego – *axis*), części skaliste czaszki. różne części sklepienia czaszki (szwy czaszkowe o 1-2. stopniu komplikacji) oraz dziewięć korzeni zębów stałych, bez wątpienia jednego osobnika. Kości mają barwę popielatą (z silnie oczernioną okostną) i słaby stopień przepalenia. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym wielkość kręgu obrotowego), stopień zwartości struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich (*humerus*, *femur*), ogólny stan zaawansowania kostnienia, częściowa obliteracja szwów czaszkowych oraz stan uzębienia pozwalają przypuszczać, że stanowią szczątki kobiety, zmarłej w wieku *maturus* (35–50 lat).

Naczynie B

Dość liczne kości (281,5 g), w tym: fragmenty nasad i trzonów kości długich (w tym paliczki), miednicy, kręgów, kości szczęki (z zachowanym łukiem zębowym), sklepienia czaszki (szwy czaszkowe o 1-2. stopniu komplikacji) i osiem korzeni zębów stałych jednego osobnika. Ponadto kilka kości innego osobnika, w tym: fragmenty czaszki, kręgów i kości długich. Kości mają barwę kremowo-beżową i średni stopień przepalenia. Zróżnicowana wielkość poszczególnych fragmentów i ich urzeźbienie (m. in. paliczki, kręgów), stopień obliteracji szwów czaszkowych, zwartość struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich (*femur*, *humerus*), ogólny stopień zaawansowania kostnienia poszczególnych szkieletów, ukształtowanie zębołóżów i stan uzębienia pozwalają przypuszczać, że zdecydowana większość kości stanowi szczątki kobiety, zmarłej w wieku *maturus* (35–45 lat). Pozostałe kości należą do dziecka, zmarłego w wieku *infans I* (0–3 lata).

Prawdopodobnie w obiekcie 23 (*naczynie A*, *naczynie B* oraz *ar 36, ćw. b*) mamy do czynienia ze szczątkami jednej i tej samej kobiety, a także z jej dzieckiem, które być może zmarło wraz z matką przy zbyt późnym porodzie. Nie można jednak wykluczyć (ze względu na znaczną ilość kości oraz nieco inną ich barwę), że *naczynie B* zawierało szczątki innej kobiety, nie tożsamej z jednolitymi szczątkami kobiecymi z *naczynia A* i *ćwiartki B*, taka ewentualność wydaje się jednak mniej prawdopodobna. Za tym, że mamy do czynienia tylko ze szczątkami jednej kobiety i dziecka dodatkowo przemawia fakt znalezienia wśród kości kobiety z *ara 36, ćw. b* dziecięcej kości (brzeg oczodołu) niewątpliwie tożsamej ze szczątkami dziecięcymi z *naczynia B*.

Obiekt 25

Nieliczne kości (3,0 g), w tym: dwie części skaliste czaszki oraz fragmenty sklepienia czaszki, niewątpliwie należące do jednego osobnika. Kości mają barwę białą (z silnie oczernioną okostną) i dość silny stopień przepalenia. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie oraz ogólny stan zaawansowania kostnienia pozwalają przypuszczać, że stanowią szczątki dziecka, zmarłego w wieku *infans I* (1–5 lat).

Obiekt 26

Średnio liczne kości (203,2 g), w tym: fragmenty nasad i trzonów kości długich (w tym nasady *tibii*, *femura*), części skaliste czaszki oraz kości sklepienia czaszki (widoczne szwy o 1-2. stopniu komplikacji) jednego osobnika. Kości mają barwę białą (z dość silnie oczernioną okostną) i średni stopień przepalenia. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym części skaliste czaszki oraz średnica głowy *femura*, wynosząca ok. 45–50 mm), zwartość struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich (*femur*) oraz ogólny stopień zaawansowania kostnienia pozwalają przypuszczać, że stanowią szczątki osobnika płci męskiej (?), zmarłego w wieku *adultus* (25–35 lat).

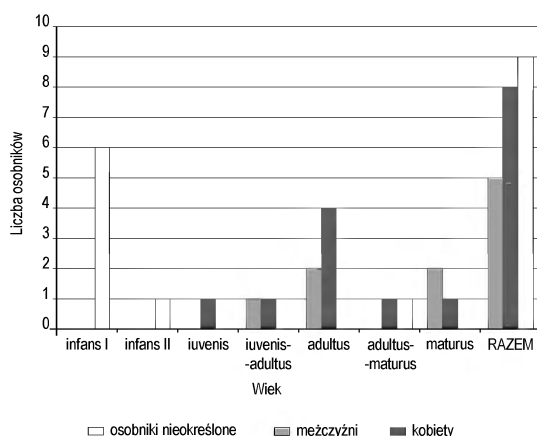
Obiekt 27

Nieliczne kości (51,8 g), w tym: fragmenty trzonów i nasad kości długich (w tym: paliczki, nasada *fibuli*), sklepienia czaszki (szwy czaszkowe o 1. stopniu komplikacji) oraz dwa fragmenty korzenia zęba stałego

go jednego osobnika. Kości mają barwę popielatą i średni stopień przepalenia. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym wielkość paliczka oraz ostry, trójkątny przekrój *tibii*), stopień obliteracji szwów czaszkowych, ogólny stan zaawansowania kostnienia, stopień zwarłości struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich oraz stan uzębienia pozwalają przypuszczać, że stanowią szczątki osobnika płci żeńskiej (?), zmarłego w wieku *adultus* (25–35 lat).

Wyniki analizy antropologicznej

Materiał kostny wystąpił w 20 obiektach, przy czym tylko w obiekcie 8 niemożliwe było ustalenie wieku i płci pochowanego tam osobnika. Łącznie pod względem wieku lub/i płci oznaczono szczątki 22 zmarłych. Odnotowano aż trzy wypadki (12, 20, 23) pochowania dwóch osobników w jednym grobie; wszystkie te pochówki złożono w popielnicach. W jednym wypadku (12) dojrzały mężczyzna (*maturus*) pochowany był razem ze starszym dzieckiem (*infans II*), w dwóch pozostałych zidentyfikowano szczątki kobiety i dziecka. Jest bardzo prawdopodobne, że młoda kobieta (*iuvenis–adultus*), którą pochowano w obiekcie 20, zmarła przy porodzie i spoczywa wraz ze swoim nowonarodzonym dzieckiem (*infans I*). W obiekcie 23 mamy natomiast do czynienia ze szczątkami niemłodej już kobiety (*maturus*) oraz dziecka (*infans I*), które być może zmarło wraz ze swoją matką przy zbyt późnym porodzie.

Ryc. 1. Dąb e k, pow. Mława, stan. 29. Struktura wieku i płci osobników

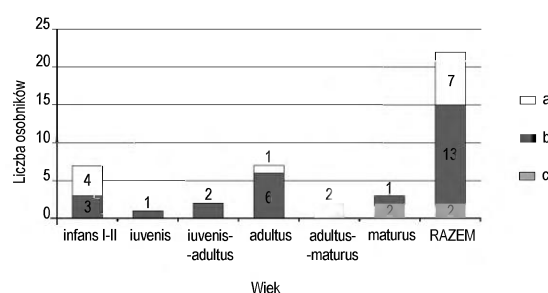
Fig. 1. Dąb e k, pow. Mława, site. 29. Structure of age and sex of the individuals

Struktura wieku i płci (Ryc. 1) zmarłych, pochowanych na stanowisku 29 pozwala na sformułowanie pewnych wniosków, dotyczących tego wycinka populacji.

W badanej serii osobniki niedoroste, zmarłe w wieku pomiędzy *infans I* a *iuvenis*, stanowiły 36,4% zmarłych. Nie można jednak wykluczyć, że jeden z tych osobników zidentyfikowany jako *iuvenis* (grób 18), osiągnął już wiek reprodukcyjny i był traktowany przez resztę grupy jako osobnik dorosły. Płeć osobników niedorostych, ze względu na słabo ukształtowane jeszcze cechy płciowe,

w większości przypadków nie była możliwa do określenia. Wyjątek stanowił wspomniany pochówek młodej kobiety (?), zmarłej w wieku *iuvenis*. Pozostałych 14 osobników dorosłych lub prawie dorosłych (oznaczonych pośrednią kategorią wiekową *iuvenis–adultus*) stanowi 63,6% wszystkich zmarłych. Odsetek osobników o nieustalonej płci wynosi 40,9, kobiet (w tym cztery oznaczenia płci niepewne) – 36,4, zaś mężczyźni (w tym trzy oznaczenia płci niepewne) stanowili 22,7% całej serii. Dość znaczny odsetek dorosłych osobników płci żeńskiej może być wynikiem ogólnie większej odporności i przeżywalności kobiet.

Dla omawianej serii przeprowadzono również obserwację stopnia przepalenia kości w zależności od wieku zmarłego (Ryc. 2). Jednocześnie nie stwierdzono różnicowania stopnia przepalenia szczątków ze względu na płeć, co wskazuje, że po śmierci raczej nie obchodzono się inaczej ze zwłokami kobiet i mężczyzn.

Ryc. 2. Dąb e k, pow. Mława, stan. 29. Stopień przepalenia kości w zależności od wieku zmarłego: a – silny, b – średni, c – słaby

Fig. 2. Dąb e k, pow. Mława, site. 29. Burn degree of bones depending on the age of the dead: a – strong, b – medium, c – weak

Większość analizowanych kości (59,1%) wykazuje średni stopień przepalenia, w siedmiu przypadkach (31,8%) mamy do czynienia z wysoką temperaturą kremacji, a tylko w dwóch grobach (9,1%) kości są przepalone w stopniu słabym. Kości osobników niedorostych wykazują w równej mierze silny i średni stopień przepalenia. Nie stwierdzono wśród nich kości przepalonych słabo. Wiązać się to może z mniejszą odpornością termiczną (słabszy kości, niedokończone procesy kostnienia szkieletu) młodego kośćca, możliwe też jednak, że świadczy to o większej pieczołowitości spalania zmarłych dzieci i związanych z tym dłuższych obrzędach pogrzebowych. Ponadto aż 64,3% kości osobników dorosłych lub prawie dorosłych (oznaczonych pośrednią kategorią wiekową *iuvenis–adultus*) ma średni stopień przepalenia, 21,4% silny, zaś 14,3% stopień słaby.

Dr Łukasz Maurycy Stanaszek
Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
ul. Długa 52
00–241 Warszawa

BIBLIOGRAFIA

- Buikstra, J. E., Ubelaker, D. H.
1994 *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains. Proceedings of a Seminar at The Field Museum of Natural History*, „Arkansas Archeological Survey Research Series” 44, s. 95–106.
- Dzierżykraj-Rogalski, T.
1960 *Szczątki kostne z grobów ciałopalnych jako przedmiot badań antropologa*, „Człowiek w czasie i przestrzeni” 1, s. 49–51.
- Gładkowska-Rzeczycka, J.
1972 *Historia, rozwój i wyniki badań materiałów kostnych z cmentarzysk ciałopalnych ze szczególnym uwzględnieniem Polski*, „Pomerania Antiqua” 4, s. 21–67.
- Lovejoy, C. O.
1985 *Dental wear in the Libben population: Its functional pattern and role in the determination of adult skeletal age at death*, „American Journal of Physical Anthropology” 68, s. 47–56.
- Piontek, J.
1996 *Biologia populacji pradziejowych. Zarys metodyczny*, Poznań.
- Strzałko, J., Piontek, J., Malinowski, A.
1973 *Teoretyczno-metodyczne podstawy badań kości z grobów ciałopalnych*, „Materiały i Prace Antropologiczne” 85, s. 179–201.
- 1974 *Możliwości identyfikacji szczątków ludzkich z grobów ciałopalnych w świetle wyników badań eksperymentalnych*, [w:] *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych* (red. H. Giżyńska), Poznań, s. 31–42.
- Szydlowski, J.
1974 *Z badań kremacji w pradziejach*, [w:] *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, (red. H. Giżyńska), Poznań, s. 71–76.

ANTHROPOLOGICAL ASSESSMENT OF BONE REMAINS FROM DĄBEK, SITE 29, DISTR. MŁAWA

SUMMARY

Of bone remains discovered in 20 grave assemblages at Dąbek only those from feature 8 could not be aged or sexed. Age and sex determinations were made for 22 individuals. Three grave deposits (12, 20, 23) produced the remains of more than one individual: in grave 12 a *maturus* male was buried with an *infans* II individual; grave 20 probably held the remains of a *iuvenis-adultus* woman who died in childbirth and was buried with her newborn (*infans* I); grave 23 held the remains of a *maturus* female and *infans* I who presumably did not survive a late delivery.

In the studied series (Fig. 1) 36.4% of all buried individuals were immature individuals, aged *infans* I – *iuvenis* at death. One of them (*iuvenis* from grave 18, probably, a woman) may have reached the reproductive stage and been treated by the rest of the group as an adult. Fourteen adult or nearly adult individuals (placed in the intermediate age group *iuvenis-adultus*) made up 63.6% of the sample. Individuals of undetermined sex made up 40.9%, followed by female individuals – at 36.4% (including four uncertain determinations) and men – at 22.7% (including three uncertain) of the entire series.

A relatively large percentage of adult females may be the result of greater resilience and survival of women.

In the analysed series the degree of burning of the remains (Fig. 2) was fairly uniform. The majority of bone remains (59.1%) showed intermediate degree of cremation (relatively high degree of cracking and distortion by heat, grey-ashy colour); in seven cases (31.85) the temperature of the cremation had been quite high (substantial cracking and distortion, cream- or white-grey colour of bone remains; small chalky-white bone fragments – incineration); only in two graves (9.1%) the bones were poorly burnt (lightly or partly burnt – showing a low degree of cracking, distortion and shrinkage, dark colour, blackened periosteum). Bone remains of immature individuals were evenly divided between the well and the moderately burnt category with none of them poorly burnt. This may be the result of lower lesser resistance of the immature skeleton to high temperatures (weaker skeleton, incomplete ossification), alternately, this could indicate greater care taken in burning infants and what follows, longer duration of the funerary process.

thum. A. Kinecka

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

LIST OF ABBREVIATIONS OF PERIODICALS AND SERIAL PUBLICATIONS

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków	MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest	PA	– „Památky archeologické” (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)	PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa	PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha	PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford	Prahistoria ziem polskich – <i>Prahistoria ziem polskich</i> . tom I: <i>Paleolit i mezolit</i> (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: <i>Neolit</i> (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: <i>Wczesna epoka brązu</i> (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: <i>Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego</i> (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: <i>Późny okres lateński i okres rzymski</i> (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981	
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin	Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg i.Pr.
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn	PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”. Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”. Schwerin/Rostock/Berlin)	RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum	RB	– „Rocznik Białostocki”. Białystok
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześniej: „Fontes Praehistorici”), Poznań	RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa	SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Łódź	SlA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte”, Halle/Saale	SovArch	– „Sovetskaâ Archeologia” (Советская археология), Moskva
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz	SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa	SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
KSIA	– Kratkie soobšeniâ Instituta arheologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР). Moskva	WA	– „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
MIA	– Materialy i issledovaniâ po arheologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva	ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków	ZOW	– „Z otchłani wieków”, Warszawa
MS	– „Materiały Starożytne”, Warszawa		
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa		
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemyśl/Tarnobrzeg)		

